

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

Fatih ERTUGAY

**SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN SİYASAL İKTİDAR
ÜZERİNE ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Ayhan DÖNER**

ERZURUM-2005

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET	I
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. SİYASAL İKTİDAR KAVRAMI	5
1.1.Genel Olarak İktidar Kavramı	5
1.2.Siyasal İktidar Kavramı	8
1.3.Siyasal İktidarın Nitelikleri.....	9
1.4. Siyasal İktidar ve Egemenlik	13
1.4.1. Egemenlik kavramı ve ortaya çıkışı.....	13
1.4.2. Egemenliğin değişik boyutları	15
1.4.2.1.Dış egemenlik	15
1.4.2.2.İç egemenlik.....	16
1.4.4.Günümüzde egemenlik kavramı	17
1.4.3. Egemenlik ve siyasal iktidar ilişkisi	20
1.5.Siyasal İktidarın Meşruluk Sorunu	22
1.5.1.Meşruluk kavramı.....	22
1.5.2. Geleneksel meşruluk teorileri	25
1.5.2.1.Teokratik görüşler.....	25
1.5.2.2.Demokratik görüşler	27
1.5.2.3.Max Weber'in meşruluk temeli	30
1.5.2.4.David Easton'un sınıflandırması	31
1.5.3.Siyasal açıdan meşruluğun önemi.....	32
İKİNCİ BÖLÜM	34
2.SİVİL TOPLUM KAVRAMI	34

2.1.Antik Yunan ve Roma’da Sivil Toplum	34
2.2.Ortaçağ Düşüncesinde Sivil Toplum	37
2.3.Aydınlanma Felsefesinde Sivil Toplum	38
2.3.1.Burjuvazinin evrimi ve sivil toplum	39
2.3.2.Sivil toplum-sivil olmayan toplum; devlet öncesi toplum- sivil toplum karşıtlığı	42
2.3.2.1. Thomas Hobbes’ta sivil toplum	42
2.3.2.2.Jhon Locke’da sivil toplum.....	45
2.3.3.Siyasal toplum-sivil toplum ayrılığı	48
2.3.3.1.Thomas Paine ve sivil toplum.....	48
2.3.3.2.Hegel’de sivil toplum.....	51
2.3.3.3.Tocqueville ve sivil toplum	54
2.3.3.4.Gramsci’de sivil toplum.....	60
2.4.Günümüzde Sivil Toplum Kavramı.....	63
2.4.1.Özel alan-kamusal alan ayrımı	64
2.4.1.1.Özel alan-kamusal alan tartışmaları.....	64
2.4.1.2.Modern kamusal alan.....	66
2.4.2.Sivil toplum kavramı	69
2.4.3.Sivil toplumun nitelikleri	69
2.5.Sivil Toplum Örgütleri.....	76
2.5.1.Sivil toplum örgütleri kavramı.....	76
2.5.2.Sivil toplum örgütleri ve baskı grubu ilişkisi.....	80
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	83
3. SİVİL TOLUM ve ÖZGÜRLÜKLER İLİŞKİSİ.....	83
3.1.Sivil Toplum ve Özgürlükler	83
3.1.1.Genel olarak özgürlükler ve sivil toplum	84
3.1.1.1.Hak ve özgürlük kavramları	84
3.1.1.2.Kişisel haklar ve sivil toplum	86
3.1.1.3.Sosyal ve ekonomik haklar ve sivil toplum	88
3.1.1.4.Siyasal haklar ve sivil toplum.....	90
3.2.Düşünce ve İfade Özgürlüğü ve Sivil Toplum	92

3.2.1.Genel olarak düşünce ve ifade özgürlüğü.....	92
3.2.2.Düşünce ve ifade özgürlüğünün sivil toplum açısından önemi	100
3.3.Örgütlenme Özgürlüğünün Sivil Toplum Bakımından Önemi.....	101
3.3.1.Genel olarak örgütlenme özgürlüğü	102
3.3.2.Dernek kurma özgürlüğü	104
3.3.3.Sendika hakkı.....	105
3.3.4.Vakıf kurma	108
3.3.5.Örgütlenme özgürlüğü ve sivil toplum	110
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	113
4.SİYASAL İKTİDAR (SİYASAL TOPLUM) KARŞISINDA SİVİL TOPLUM	113
4.1.Siyasal İktidarın Sınırlandırılması ve Sivil Toplum	113
4.1.1.Siyasal iktidarın sınırlandırılmasının gerekliliği.....	114
4.1.2.Siyasal iktidarın sınırlandırılma yöntemleri	117
4.1.2.3.Anayasal düzen	118
4.1.2.2.Kişi hak ve özgürlükleri.....	119
4.1.2.3.Anayasallık denetimi	119
4.1.2.4.Kuvvetler ayrılığı.....	120
4.1.2.5.Çift meclis.....	124
4.1.3. Siyasal iktidarın sınırı olarak sivil toplum.....	125
4.2.Siyasal İktidarın Dönüştürülmesi Çabalarında Sivil Toplum	130
4.2.1.Demokratik siyasal sistemin gelişiminde sivil toplumun etkileri.....	131
4.2.2.Kamusal ahlakın oluşumunda sivil toplumun etkileri	134
4.2.3.Alternatif bir temsil sisteminin oluşumunda sivil toplumun etkileri	134
4.3. Siyasal İktidardan Öte Sivil Toplum	138
SONUÇ	142
KAYNAKLAR	147
ÖZGEÇMİŞ	158

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN SİYASAL İKTİDAR ÜZERİNE
ETKİLERİ**

Fatih ERTUGAY
Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Ayhan DÖNER
2005-VIII+158 Sayfa

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Ayhan DÖNER
Doç. Dr. Şükrü YILDIZ
Doç. Dr. Nihat BULUT

Siyasal iktidar karşısında sivil toplumun ayrı bir alan olarak ortaya çıkmasının kökeni kentleşme ile başlayan sürece bağlanmaktadır. Başlangıçta devletle özdeşleştirilen bu kavram zamanla değişime uğrayarak devlet karşısında olarak algılanmaya başlamıştır. Sivil toplum olgusunun günümüze kadar gelen seyrinde ise, değişmeyen tek kriterin devlet-toplum karşıtlığı olduğu bilinmektedir.

Bu çalışmada sivil toplum kavramının Antik Yunandan günümüze değişimi üzerine durulmaktadır. Değişimin, sosyal hareketlerin artışı ve farklılıkların kamusal alanda kendilerini politik anlamda ifade etmesine bağlı olarak gerçekleştiği belirtilmektedir.

Yapılan bu çalışmada özetle varılan sonuçlar şunlardır: Son zamanlardaki gelişmelere paralel olarak demokrasinin pekişmesi için sivil toplumun oluşturulması gereklidir. Aynı zamanda demokrasinin güçlenmesi, sivil topluma ve sivil toplum-devlet ilişkisine önemli etkide bulunmaktadır. Bu etkiler devletin anayasal-kurumsal yapısını ve politikalarını demokratik ölçülerde yeniden ele almayı gerektirebilmekte ve sivil toplumun da ne kadar çoğulcu olabildiğinin sorgulama yolunu açmaktadır. Diğer yandan sivil toplumu oluşturmanın, sadece yasalarla olamayacağı, yasaları bir gecede değiştirmekle bir sonuç elde edilemeyeceği belirtilmektedir. Burada yasalardan daha önemli unsur, sivil toplumu taşıyabilecek bir siyasal kültüre sahip olmaktır.

ABSTRACT**MASTER THESIS
INFLUENCES OF CIVIL SOCIETY ON POLITICAL POWER****Fatih ERTUGAY****Supervisor: Assist. Prof. Dr. Ayhan DÖNER
2005-VIII+158 Pages****Jury: Assist. Prof. Dr. Ayhan DÖNER
Assoc. Prof. Dr. Şükrü YILDIZ
Assoc. Prof. Dr. Nihat BULUT**

The reason why the civil society appeared as a separate field opposite the political power is related to the process which started with urbanization. This concept which was identified one on one with the state at its initial stages has lived through a semantic shift and has started to be perceived as opposition to the state. It is known that the unchanging criterion during the evolution stages of civil society formation up today has been the opposition between state and community.

In this research, that insisted on the changing of civil society, from Antique Greek to today. It started that this changing occurring at this time, because of social movements increase and differentiations who identified themselves also in politics, in public sphere.

At the end of this research, the results are as follows: The idea of this formation of a civil society has needed for the enhancement of democracy in parallel to the recent developments. At the same time, the effect of democracy has important effect on civil society and the relationship between civil society and state. These effect can be required that dealing with the constitutional-institutional structure of state and its politics in democratic criterion again and made us examined if civil society is pluralist. However, the formation of a civil society cannot be finalized only via the enactment of certain laws or the modification and the annulment of some legal codes overnight. It be concluded that the existence of a suitable political culture is more important than the existence of certain laws.

ÖNSÖZ

Günümüzde, “sosyal refah devleti” anlayışıyla toplumsal yaşamın bir çok alanına müdahale eden (giren) siyasal iktidarın, hak ve özgürlükler ile bireysel yaşama karışmasının sınırlandırılması gereği oldukça önemli bir sorun olarak durmaktadır. Siyasal iktidarın bu anlamda, sınırlandırılması için çok önceden bir takım araçlar oluşturulmuştur. Bunlardan biri olarak görülen sivil toplum ise özellikle son çeyrek yüzyıldır gittikçe artan bir değer kazanmaktadır. Bu çalışmada da sivil toplum, hem siyasal iktidarın sınırlandırılması bakımından önemi ve hem de siyasal kültürün demokratikleşme yönünde değişmesi bakımlarından taşıdığı önem dolayısıyla inceleme konusu yapılmıştır. Ayrıca oldukça güncel ve birey olarak bizleri yakından ilgilendirmesi nedeniyle son derece zevkli ve verimli bir çalışma olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, konunun “soyut” ve geniş kapsamlı olması, çeşitli zorlukları da beraberinde getirmiştir. Özellikle konuyu sınırlandırmada ve soyut ifadeler arasında bütünlük sağlamada yaşanan güçlükler danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Ayhan DÖNER’in katkılarıyla aşılmıştır. Sayın hocama hem bu katkılarından hem de çalışma esnasında ilgisini ve “sevecenliğini” ve aynı zamanda ciddi yönlendirmelerini benden esirgemediği ve böyle güzel bir konuyu çalışmama imkân tanıdığı için teşekkürü bir borç bilirim. Bu vesileyle sayın hocam Doç. Dr. Şükrü YILDIZ’a ve ayrıca gerek bu konudaki bilgi ve birikimlerinden ve gerekse oldukça geniş olan kişisel kitaplıklarından beni yararlandıran sayın hocalarım, Doç. Dr. Nihat BULUT’a ve Yrd. Doç. Dr. Tevfik GÜLSOY’a ve tez aşamasına gelinceye kadarki eğitim sürecinde yadımlarını gördüğüm sayın Yrd. Doç. Dr. Burhan Caner HACIOĞLU’na, Doç. Dr. Yücel OĞURLU’ya, Arş. Grv. Ömer GEDİK’e ve Erzincan Hukuk Fakültesi Kütüphanesinde geçirdiğim zamanlarda hiç sıkılmadan ve güler yüzüyle bana yardımcı olan sayın Semra İNEÇ’e tek tek teşekkür ederim.

Son olarak, karşılaştığım her sıkıntılı anımı paylaşarak büyük bir özveri ile bana güç veren ve destek olan aileme ve özellikle babam Muammer ERTUGAY’a sonsuz minnetlerimi ve şükranlarımı sunarım.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜEHFD	: Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
bkz.	: Bakınız
DÜHF	: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İÜSBFD	: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
KhukA	: Kamu Hukuku Arşivi
s.	: sayfa
vd.	: ve devamı

GİRİŞ

Sivil toplum kavramı, özellikle son çeyrek yüzyıldır çeşitli çevrelerde yoğun olarak tartışılan kavramların başında gelmektedir. Bu kadar yoğun tartışmalara rağmen, genellikle sivil toplumdan çok değişik anlamalar kast edildiği görülmektedir. Yine, sivil topluma ait çok sayıda ve birbirinden farklı tanımlar olmasına karşılık, gerçek anlamı en az bilinen, bu nedenle en çok yanlışya sebep olan kavramlardan birisidir. Ülkemizde genel kabul gören husus ise, sivil toplumun Batı'dan alınma bir kavram olduğudur. Bu yönüyle sivil toplum, bir medeniyet (uygarlık) aşaması olarak ele alınmaktadır. Bütün bunlara karşılık bir tanımlama yapılması gerekirse sivil toplum, bireylerin bazı konulardaki sorunları, devlete bağımlı olmadan ve ondan izin almadan kendi aralarında çözmeye çalıştıkları bir yaşam alanı olarak kabul edilebilir. Bu yaşam alanları olarak da, toplumdaki bireylerin bir araya gelerek oluşturdukları sosyal guruplaşmalar yani dernek, sendika, vakıf ve benzeri anlaşılmaktadır.

Sivil toplum her ne kadar devletten özerk ve onun müdahalesinin olmadığı bir alandaki yapılanma olarak kabul edilse de bu, sivil toplumu tek başına düşünmek yani devletsiz düşünmek anlamına gelmemektedir. Sivil toplum tek başına değil ancak devletle birlikte anlam ifade eden bir kavramdır. Bu kavram, çok önceleri devlet (siyasal toplum)le aynı anlamda kullanılsa da, artık günümüzde devletten bağımsız bir alanın varlığını anlatmaktadır.

Sivil toplum ile siyasal toplum (siyasal iktidar) arasındaki ilişki ise, birey ve toplumun sahip oldukları özgürlükler, yani siyasal iktidarın sınırlandırılması ve sonuçta bireylere özgür bir ortam sağlamak bakımlarından olmaktadır. Ancak sivil toplumun faaliyet alanı bu tür taleplerle sınırlı kalmamakta spordan hayır işlerine kadar çok geniş bir sahayı içine almaktadır. Böyle olmakla birlikte, en anlamlı sivil toplum faaliyetleri siyasal iktidara yönelik hak ve özgürlük talepleriyle ilgili olanlarıdır.

Bu çalışmada, başlangıçta siyasal toplum (siyasal iktidar)la aynı anlamda kullanılan sivil toplumun tarihi süreç içerisinde nasıl anlam değişikliklerine uğradığı, bugüne nasıl geldiği ve günümüzde nasıl anlaşıldığı ele alınmaktadır. Bu süreç değerlendirilirken elbette ki, önemli bir mihenk noktası da siyasal iktidar olacaktır. Bu bakımdan hem bu süreç ele alınırken ayrıntıya girmeden sivil toplum iktidar ilişkisine

değnilmekte, hem de günümüzde sivil toplumun, siyasal iktidara yönelik önemli işlevlerinin neler olduğu ele alınmaktadır. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümü ana kavramlarımızdan ikincisi olan siyasal iktidara ayrılmıştır. Bu bölümde, siyasal iktidar kavramı, bu kavramın nitelikleri ve meşruluk kaynakları konuları ortaya konulmaktadır.

Kavram olarak birinci önceliği verdiğimiz ancak çalışmada bütünlüğü sağlamak için ikinci bölümde ele aldığımız sivil toplumun, uzun geçmişi Antik Yunan ve Aristo'dan başlayarak ele alınmıştır. Antik Yunan, Roma ve Ortaçağ'da aynı çizgiyi devam ettirerek siyasal toplumla aynı anlamda kullanılan sivil toplumda en önemli anlamsal değişiklik kentlerin ve burjuvazinin ortaya çıkması ve bu bağlamda sözleşmeci düşünürlerin ortaya koyduğu fikirlerle olmuştur. Bu düşünürlerden sadece Thomas Hobbes ve John Locke'un ve devamında da Thomas Paine, Hegel, Alexis Tocqueville ve Garmsci'nin görüşlerini inceleme konusu yaptık. Sivil toplum siyasal iktidar ilişkisini konu edindiğimiz çalışmamızda değerlendirmemizi sözünü ettiğimiz düşünürlerle sınırlı tutmamız hem bir zorunluluktan hem de konuyu ele alış biçimimizden kaynaklanmıştır. İlk olarak böyle sınırlı bir çalışmada tarihi süreç içerisinde sivil topluma değinmiş her düşünürün görüşlerine yer vermek elbette pek mümkün gözükmemekteydi. Sözü edilen durum zorunlu olarak sınırlı sayıda düşünürün görüşlerini değerlendirmemizi ve seçici olmamızı gerektirdi. Bu seçim ise ele alınacak düşünürleri, sivil toplum-siyasal iktidar birlikteliğinden, sivil toplum-siyasal iktidar ayrımının belirginleşmesine gidiş sürecindeki görüşlerinin önemine göre yapılmıştır. Ayrıca düşünürleri felsefi bakış açılarına ve devlet ya da sivil topluma verdikleri ağırlıklara göre değil, yaşadıkları dönemlere göre sıralayarak bir inceleme yapılmıştır.

Çalışmanın bu kısmında özellikle, sivil toplumun oluşumuna zemin hazırlayan Ortaçağ'da kentlerin doğuşu ve burjuvazinin yavaş yavaş oluşması dikkatli bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çünkü sivil toplum-siyasal iktidar ayrılığının ilk işaretleri kentlerin ve burjuvazinin oluşmasıyla birlikte toplumun karmaşık bir siyasal ilişkiler alanına dönüşmesi, örgütlenmesi ve böylece zamanla haklarına sahip çıkmasıyla, görülmektedir. Kentler ve burjuvazi güçlendikçe kendi hareket alanlarını siyasal iktidardan bağımsız bir şekilde düzenleme çabalarına girmişler, dolayısıyla mutlak iktidar anlayışını kendilerine engel olarak görmüşlerdir. Bu durum ise günümüz anlamıyla sivil toplumun doğuşunu sağlayan etkenlerin önemlilerinden biridir.

Günümüzde ise artık sivil toplumla, siyasal iktidarın haklara saygı duymasının

sağlanması gerektiği özgür bir toplumsal örgütlenme şekli anlaşılmaktadır. Bugün sivil toplumun vurgu yapılan yönü özerkliği ve örgütlü yapısıdır. Ancak her özerk ve örgütlü grubu bir sivil toplum örgütü olarak kabul etmek mümkün müdür? Bu sorunun cevabını bulmak için sivil toplum örgütleri kavramı çeşitli yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmış ve özellikle “baskı grupları”nın birer sivil toplum örgütü sayılıp sayılmayacağı inceleme konusu yapılmıştır.

Diğer yandan günümüzde sivil toplum denilince akla gelen ilk hususlardan biri de özgürlüklerdir. Sivil toplumun en önemli varlık koşulu özgür bir ortamdır. Her ne kadar sivil toplum için “düşünce ve ifade özgürlüğü” ile “örgütlenme özgürlüğü” önceliğe sahip olsalar da, tüm hak kategorileri bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmadıkları sürece, sivil toplum, özgür bir alan olarak belki de var olmayacaktır. Konun önemi dolayısıyla üçüncü bölümün ilk kısmında genel olarak özgürlüklerin ve özelde de “düşünce ve ifade özgürlüğü” ve “örgütlenme özgürlüğü”nün sivil toplum bakımından önemi belirtmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken aynı zamanda sivil toplumun özgürlükler için nasıl bir öneme sahip olduğu da ele alınmıştır.

Son olarak, sivil toplumun en önemli yönü, yani siyasal iktidarı sınırlaması, dönüştürmesi ve siyasal kültürü değiştirmesi potansiyeli üzerinde durulmuştur. Siyasal iktidar sınırlanmalıdır. Çünkü güç sınırsız olursa “istila” etmek ister ve baskıcı olur. Bu bakımdan siyasal iktidarı sınırlandırmak için çeşitli yöntemler ön görülmüştür. Acaba sivil toplumda bu yöntemler içinde değerlendirilebilir mi? Başka bir anlatımla sivil toplum siyasal iktidarı sınırlamada bir araç olabilir mi? Sorularına, sivil toplumun siyasal iktidarın etkinlik alanını belirgin bir şekilde sınırlandırması mümkündür, diye verilen cevabın nedenleri ve olabilirliği ortaya konulmuştur. Ayrıca sivil toplumun, siyasal iktidar ve siyasal iktidarı ellerinde bulunduranlar üzerinde bir “kamusal ahlak” anlayışı oluşturarak onların “sorumlu” ve “hesap verebilir” bir konuma gelmelerindeki rolü de inceleme konusu yapılmıştır. Diğer yandan toplumun isteklerini siyasal iktidara aktaran; yani merkez ile çevreyi irtibatlandıran bir alan olarak sivil toplum alternatif bir temsil ortamı oluşturmakta ve böylece demokrasinin yerleşmesine ve kurumsallaşmasına katkıda bulunmaktadır. Nihayet tüm bunları sağlıklı ve kalıcı bir şekilde gerçekleştirmenin yegane yolu olarak topluma mal edilmesi yani değişimin “aşağıdan yukarıya” doğru olması gerekliliği karşısında sivil toplumun yapabilecekleri ele alınmıştır. Bu bağlamda “erdemli vatandaşlar”ın yetiştirilmesi, karşılıklı saygı ve hoşgörü ilkelerinin benimsenmesi,

bireylerin demokratik değerlere sahip çıkması yönündeki faaliyetler sivil toplumun bu yöndeki çabaları olarak ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, toplumun devletten özerkliğinin nasıl sağlanacağı ve bireylerin nasıl daha özgürce hareket edebilecekleri arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan sivil toplumun ve sivil toplumun siyasal iktidarla olan ilişkisinin değişik yönlerinin ele alındığı bu çalışmada sivil toplum devletin dışında kalan örgütlü ve özerk toplum olarak ele alınmıştır. Tarihi seyir değerlendirilirken de bu durumun izleri bulunmaya çalışılmıştır. Bu nedenle çalışmada başka bir incelemeyi gerektirdiği düşüncesiyle sivil toplumu, bir medeniyet (uygarlık) aşaması olarak gören geniş ölçekli görüşler dikkate alınmamıştır. Diğer taraftan Türkiye zelliginde bir değerlendirmeye de gidilmemiştir. Bunu yapmaktansa sivil toplumdaki ne anlaşıldığı, siyasal iktidarla nasıl bir ilişkinin arzulandığı noktaları ve mevcut sorunlar ortaya konarak genel bir ereve oluşturma yolu seçilmemiştir. Bu esnada yapılan değerlendirmelerin çoğunda ise Türkiye için önerilen bazı tespitlere ve Türkiye'deki sivil toplumun sorunlarına, Türkiye ismi geçmeden genel olarak yer verilmiştir. Son değerlendirmede ortaya koymaya çalıştığımız Şey sivil toplum kavramının günümüzde ne ifade ettiği ve gerçek yani anlamlı bir talebimizi içerip içermediğidir. Diğer yandan çalışma boyunca çoğu zaman “sivil toplum” ifadesi, “sivil toplum örgütleri” ifadesi yerine kullanılmıştır. Bunun nedeni bu ifadenin belli bir yapıya sahip örgütlerin dışında, aynı zamanda bir anlayışı da yansıtmasında yatmaktadır. Bununla birlikte yeri geldikçe “sivil toplum örgütleri” ifadesi de kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASAL İKTİDAR KAVRAMI

1.1. Genel Olarak İktidar Kavramı

Toplum yapısı, birbirinden farklı guruplardan oluşmaktadır. Bu gurupların, yapısı ve içerdikleri insan sayısına göre de büyüklükleri değişiktir. Toplumdaki gurupların, kendi bünyelerinde bir örgütlenme, belli bir davranış biçimi ve asıl önemlisi süreklilikleri vardır. Toplumdaki gurupların her birinde, bir iktidar yapısı ve iktidar ilişkisi ortaya çıkar¹.

İktidar kavramı sosyal bilimlerde oldukça önemli bir yer tutar. İktidar, özellikle politika biliminin esas inceleme alanıdır. Zira politika bilimindeki temel siyasal süreç iktidar kavramı yardımıyla izah edilmektedir².

Siyasal sürecin anlaşılmasında bu denli öneme sahip bir kavram olarak iktidarın ne anlama geldiği öncelikli öneme sahiptir. O halde iktidar nedir? En bilinen anlamda iktidar, “başkalarının davranışlarını etkileyebilme ve yönlendirebilme gücüdür”, diye tarif edilebilir³. Anlaşılacağı üzere iktidardan söz edebilmek için bir kimsenin diğer kimseleri belli bir şekilde hareket etmeye sevk edebilmesi yahut onların davranışlarını kendi istediği yönde şekillendirebilmesi gerekir; yani Weber’in ifadesiyle, “sosyal ilişkiler çerçevesinde bir iradenin, ona karşı gelinmesi halinde dahi yürütülebilmesi imkânıdır”⁴.

İktidarın bu şekilde tanımlanmasına karşılık Duverger iktidarın daha dar bir anlama sahip olduğunu belirterek şu değerlendirmeyi yapmaktadır. Ona göre, bir insanın başka bir insanı bir şey yapmaya ya da yapmamaya zorlayabilmesi (sevk edebilmesi)’nin temelinde bireysel eşitsizlikler yatar. Polis memuru otomobil sürücüsüne yol verir ya da onu durdurur, iş veren işçiyi emirlerine uymak zorunda bırakır vs. Bireysel eşitsizlikler tüm insan topluluklarında vardır. Peki bu bireysel eşitsizlikler bizi nereye götürür? Varacağımız kavram “etki”dir. Etki; bir kimsenin başka bir kimseyi kendi olmasa (girişimi-etkisi) yapmayacağı bir şekilde davranmaya yöneltmesidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta birisinin diğerine boyun eğmesidir, fiili bir eşitliğin

¹ Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 9. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2004, s. 85.

² Kapani, Münici, **Politika Bilimine Giriş**, 4. Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara 1998, s. 46.

³ Kapani, a.g.e., s. 46: Benzer bir tarif de şöyle yapılmaktadır, “İktidar başkalarının davranışlarını etkileme ve yönlendirme gücüdür”, Erdoğan, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, 4. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2003 s. 277.

⁴ Weber, Max, **Sosyoloji Yazıları**, Çeviren: Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 76.

bulunmamasıdır⁵. Görüldüğü gibi Weber ve Kapani'nin iktidar diye tanımladığı olguyu Duverger “etki” kavramı ile ifade etmektedir. Etki de birisine boyun eğdirme, onun bir şeyi yapmasını veya yapmamasını sağlama söz konusudur. Her ne kadar kişiler arasında hukuki bir eşitlik varsa da geçerli olan bireysel eşitsizliktir. O halde insanları belli bir şekilde hareket etmeye sevk edebilmek iktidar değil de etki ise, iktidar nedir? Duvergere göre iktidar; söz konusu toplumun kurallarına, genel kanaatlerine, inançlarına ve değerlerine göre ortaya çıkmış bir etki (ya da güç) biçimidir⁶. İktidarı özel yapan onun toplumun değer yargılarına dayanmasında yatar. Etki’de zorlayıcılık vardır, (ev sahibinin kiracı üzerindeki zorlayıcılığı gibi). Bu zorlayıcılık iktidar için de mevzu bahistir. Ancak iktidarın belirleyici özelliği toplumun iktidar sahibini, bizzat kendisinin (toplum) emir verme hakkıyla donatmış bulunmasıdır. Duverger’e göre, toplumun alt oluşumları bu etkiye boyun eğerler, çünkü onu, meşru yani kendi kural ve değerlerine uygun görürler. O halde iktidar meşru olan bir etki ya da güçtür; diğer etki biçimleri bu özelliği taşımazlar. Ancak bu ikisi arasında yer alan durumlar da ortaya çıkabilir⁷. Bir örnekle kavram daha iyi bir açıklamaya kavuşturulabilir. Örneğin zengin birisini fakir biriyle sözleşme imzalarken sahip olduğu güç, toplulukça bir iktidar olarak tanınmaz, fakat (Türkiye şartlarında) bir köy ağasının köylüler ile benzer ilişkilerde sahip olduğu güç iktidardır. Çünkü köy ağasının gücü köy toplumunun değerleri ve kuralları ile ilişkilendirilmiş yani meşrulaştırılmıştır. Burada önemli olan buyurma konumundaki iktidar sahibine buyurma hakkının toplum tarafından atfedilmiş olmasıdır.

Daver de iktidarı, başkalarını etkileme ve kontrol edebilme yeteneği diye tarif ettikten sonra, iktidarın kullanılış şekline göre iki tür görünüm aldığını belirtmiştir. İlkinde “etkilenen ve kontrol edilen insanlar bunun farkında değilse iktidar insanları kullanan bir iktidardır”, diye tarif ettiği iktidar ile bizim esasen vurguladığımız etki kavramı anlatılmış olmaktadır. İktidarın ikinci görünümü olarak sunulan ve rasyonel delillere dayanma ve muhatap olan kişinin “rızasına” dayanma hususiyetlerini gösteren iktidar ise belirttiğimiz gibi etkiden öte asıl iktidardır. Ve temel olarak emretme, rıza ile itaat ilişkisidir⁸.

⁵ Duverger, Maurice, **Siyaset Sosyolojisi**, Çeviren: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 123, 124.

⁶ Duverger, a.g.e., s. 125.

⁷ Duverger, a.g.e., s. 125, 126.

⁸ Daver, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Doğan Yayınevi, Ankara, 1969, s. 100.

Nitekim Çam da etki ve iktidar ayrımını şu şekilde vurgulamaktadır. İktidar, salt kişiler arası etkileşim ve ilişkiler ile bu ilişkiler içinde bir bireyin diğerleri üzerinde etki kurması biçiminde anlaşılmalıdır. İktidarın toplumsal bir bütünle ilişkili olarak ele alınması gerekir. Öte yandan iktidar olgusu belli ölçüde bir meşruluk taşır. Etki, yalnızca toplumsal bir etkileşim içinde bulunan kişilerin birinin başkasına kendi görüşlerini kabul ettirirken içinde bulunduğu bir durumdur. İktidarda içinde bulunan toplumun norm ve değerler sisteminin oluşturduğu bir hak söz konusudur⁹.

Sonuç olarak diyebiliriz ki iktidar normatif bir kavramdır. Toplum ilişkileri içerisinde bir kişinin diğerlerinden buyruklarına boyun eğmelerini isteme hakkına sahip olduğu durumu yansıtır. Bu hakkı ortaya çıkaran ve kullanılmasını sağlayan ise söz konusu ilişkilerin meydana geldiği topluluğun norm ve değerler bütünüdür¹⁰. İktidarın yahut toplumsal yapı içindeki iktidar ilişkisinin emretme (buyurma) ve itaate (hakka) dayandığını¹¹ yani meşru kabul edilen etki ya da güç olduğunu söyleyebiliriz. Bu yaklaşım iktidar kavramının alanını daraltmakta, onu sağlam bir zemine oturtmaktadır¹².

Ayrıca iktidar ve otorite kavramları arasındaki ilişkiyi kısaca ortaya koymak konumuz açısından yararlı olacaktır. Otorite kavramı üzerinde halâ bir anlaşmaya varılabildiğini söylemek çok güçtür. Nitekim, otorite bazen, iktidarla aynı anlamda kullanılmaktadır. İktidarı ya da otoriteyi ellerinde bulunduranlar ise “otoriteler“ olarak nitelendirilmektedir. Bazen bunlara doğrudan “otorite“ de denmektedir¹³.

Buna karşılık, otorite deyimini iktidardan farklı bir anlamda da kullanılmaktadır. Buna göre, otorite, “meşru iktidar“ anlamına gelir. Bu iktidarın emir ve kararlarının tartışma konusu yapılmaksızın geçerli sayılması ve onlara uyulması halinde bir otoritenin varlığından söz edilmesi mümkündür. Bu durumda emirlere muhatap olanlar, onları veren kimseleri bu husustaki yetkilerini kabul ediyorlar demektir. Otorite, normal olarak kuvvete, zora ve tehdide başvurmaksızın bir iradenin yürütülmesi yeteneğini ifade eder¹⁴.

Bize göre de Duverger’in değerlendirilmesi daha isabetlidir. Çünkü otoriteye, “meşru iktidar“ dediğimizde, iktidar kavramının tanım ve boyutu değişir. İktidar kavramı rıza’dan arındırılarak sadece güce ve zora dayanan bir içeriğe sahip olur. Yukarıda

⁹ Çam, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 320.

¹⁰ Duverger, a.g.e., s. 129.

¹¹ Teziç, a.g.e., s. 85.

¹² Bulut, Nihat, **Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003, s. 20.

¹³ Duverger, a.g.e., s. 135.

¹⁴ Hazır, Hayati, **Anayasa Hukuku**, Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 43, Konya, 1990, s. 69.

yaptığımız açıklamalar ışığında biz buna “etki“ demiş ve iktidarı bundan ayırmıştık. Böylece iktidar toplumun norm ve değerler sistemi ile örtüşmekte yani meşruluk kazanmaktadır ki bu otoritedir. Özetle otorite, meşru iktidar ise iktidar ağır yaptırımlara başvurma tehdidinde bulunarak insanları kendi iradelerine boyun eğmeye zorlama yeteneği olarak anlaşılmaktadır. Bu durum da iktidar kavramının gerçek toplumsal içeriğini yansıtmamakta ve onun “etki“ kavramı ile bir tutmaktadır.

1.2. Siyasal İktidar Kavramı

Yapılan bu tanımlamadan ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere iktidar çok kapsamlı bir kavramdır. Toplumsal yapı, büyüklükleri ve içindeki insan sayıları bakımından çok değişik gruplardan oluşmaktadır. Bu grupların her birisinde bazı değişik özellikler göstermekle beraber iktidar ve iktidar ilişkileri ortaya çıkar. Dolayısıyla toplum hayatının çeşitli kesimlerinde görülen iktidar (genel iktidar, yahut sosyal iktidar) ile asıl inceleme konumuz olan siyasal iktidarı birbirinden ayırmak zaruridir. Çünkü hemen hemen çoğu toplumsal ilişkilerde güç ve iktidar olayı vardır. Böyle geniş ve çerçevesi belirsiz bir alanın içerisine girmek faydasız ve verimsiz olacak¹⁵ aynı zamanda bizi bilimsel çözümlenmeye katkı yapmaktan alıkoyacaktır.

Duverger niteliklerine ileride değineceğimiz siyasal iktidar ve siyasal olmayan (sosyal) iktidar¹⁶ diye iktidarı genel bir ayırıma tabi tutmuştur. Siyasal iktidarı herhangi bir toplulukta (parça veya bütünde) ortaya çıkan “topyekün iktidar” olarak tanımlamak mümkündür. Topyekün iktidar topluluğun farklı parçalarında değişik faaliyetlerde bulunan özel kesimlerde karşımıza çıkan iktidarlardan farklı olarak; o topluluğun tamamını örgütleyen, geliştiren ve savunan başkalarına karşı koruyan bir iktidardır¹⁷. Bu ifadenin temeli siyasetin herhangi bir şeyin tüm katında yani her düzeyinde yer aldığı düşüncesidir.

“İktidar uyumlu, düzenli eylem ve davranışlarla bir sonuç elde etme yeteneğidir. İktidar “sonuç”tur, bir destekleme ve taraf tutma eyleminin sonucudur”, diyen Lipson¹⁸ iktidarı siyasal iktidar olarak düşünmektedir. Ona göre; iktidar toplulukla o topluluğunun temsilcileri arasında bir ilişkinin varlığını gerektirir. İlkine yönetilenler, ikinci gruba ise önderler denir. Bununla beraber yurttaşlar şu üç grup altında toplanabilir; temsilciler ve

¹⁵ Kapani, a.g.e., s. 47.

¹⁶ Duverger, a.g.e., s. 132.

¹⁷ Duverger, a.g.e., s. 134.

¹⁸ Lipson, Leslie, **Politika Biliminin Temel Sorunları (Siyasal Bilime Giriş)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 33, Ankara, 1986, s. 86, 87.

yöneticiler, onları destekleyenler ve onlara karşı olanlar; işte ona göre iktidar (siyasal iktidar) bu bir ve ikinci unsurların birleşmesinden meydana gelir. İktidardan yana bir destek doğduğu için iktidar, hükümeti etkili kılan kuvvet unsurunu kapsamına alabilmektedir¹⁹. Aslında Lipson böylece siyasal iktidarın özelliklerini belirtmekte ve siyasal iktidarın her ne kadar muhalifleri bulursa da tüm toplum (yurttaşlar) için geçerli olan iktidar olduğunu anlatmaktadır.

Lipson'un özünde siyasal iktidarın özelliklerini tarif ettiği bu tanımını, çok net bir şekilde Erdoğan ortaya koymaktadır²⁰. Siyasal iktidar; "bir ülkede örgütlenmiş toplumun tümünde etkili olan makro iktidarı" ifade eder. Siyasal iktidar toplumu ilgilendiren temel belirleyici kararları alan kapsayıcı ve merkezileşmiş iktidardır. Siyasal iktidar toplum içindeki en üstün, yani belirleyici olan iktidardır. Siyasal iktidarın en belirgin özelliği ve belki de ona gerçek anlamını kazandıran, yasayla uyum içinde olması ve onun adına kullanılan bir güç olmasıdır²¹. Böylece siyasal iktidar ulus iradesinin uygulanmasından başkaca amacı olmayan bir kapsama sahip olmuş olmaktadır²². O halde siyasal iktidar, ülkenin ve toplumun bütünü üzerinde geçerli olan iktidardır²³.

Sonuç olarak siyasal iktidar, iki unsurun yani emir verme kudreti ve rıza'nın bir araya gelmesiyle oluşur. Başkaları için emir vermek kudretine sahip olmak, bunun kaynağı yasadır. İkinci unsurun yerine gelebilmesi için meşru kılınmış güç gerekir, meşru güçten kasıt, içinde toplumsal rıza olan güçtür²⁴. Çünkü, güç hak yaratmaz ve insan ancak haklı güce boyun eğer. En güçlü gücünü hak, boyun eğmeyi de ödev biçimine sokmadıkça hep egemen kalacak kadar güçlü olamayacaktır²⁵. Bu bakımdan siyasal iktidar meşruluğu, yani toplumsal rızayı (itaati) sağlamak zorundadır.

1.3.Siyasal İktidarın Nitelikleri

Belirttiğimiz gibi iktidarı siyasal olmayan (sosyal) iktidar ve siyasal iktidar diye ayırarak incelememiz zorunluydu. Ancak burada siyasal iktidardan kastedilen şu veya bu şekilde siyasal bir karakter taşıyan, siyasal bir özelliği olan ve bu nedenden dolayı

¹⁹ Lipson, a.g.e., s. 87.

²⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 328.

²¹ Bulut, a.g.e., s.22.

²² Kutlu, Mustafa, **Kuvvetler Ayrılığı**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2001, s. 50.

²³ Hazır, a.g.e., s. 67.

²⁴ Kutlu, a.g.e., s. 50.

²⁵ Rousseau, Jean Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, Çeviren: Vedat Günyol, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1974, s.17, 18.

kendisine siyasal sıfatı eklenebilecek iktidar değildir. O bakımdan bu ikinci kavram ile neyin ifade edilmeye çalışıldığını kesin bir şekilde ortaya koymamız gerekir.

Siyasal iktidarın çeşitli açılardan başlıca ayırt edici niteliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

İlk olarak, yapılan siyasal iktidar tanımlarında görülen ilk ortak nokta ve aynı zamanda diğer iktidar türlerinden ayırt edici nokta siyasal iktidarın kapsamıdır. Diğer iktidarlar toplumsal yapı içerisinde çeşitli alan ve durumlarda ortaya çıkarken, siyasal iktidar bir ülkede örgütlenmiş toplumun tümüne etkilidir. Gerçekten’de siyasal iktidar toplumun tamamını etkileyecek temel belirleyici kararları alabilmekte daha doğrusu alabilme ve yürütme yetkisine sahip olmaktadır²⁶.

Siyasal iktidar toplum içindeki en üstün, yani belirleyici iktidardır. Siyasal iktidarla siyasal olmayan iktidarlar arasındaki ilişki siyasal iktidarın lehine değişmiştir. Siyasal iktidar, siyasal olmayan iktidarların tümünü etkileyebilecek bağlayıcı kararlar alabilmekte, başka bir deyişle kendi kararlarını onların hepsine dayatabilmektedir. Fakat modern demokrasilerde bu üstünlüğün mutlak değil nispi bir üstünlük olarak algılanması gerekir²⁷. Bunun anlamı, yani bu üstünlüğün mutlak değil nispi olması demek siyasal iktidarın üstünlüğünün, siyasal iktidarın her türlü kararı alabileceği ve bu kararları her durum ve şekilde topluma dayatılabileceği anlamına gelmemesidir. Siyasal iktidar toplumun bütünü düzenler, diğer topluluklara hükmeder ve onların iktidarlarını kendine bağımlı kılar. Ancak siyasal iktidar bir takım alanlarda faaliyette bulunamaz. Bunun en belirgin örneği, siyasal iktidarın müdahalesine kapalı olan temel hak ve hürriyetlerdir. Mesela siyasal iktidar yaşama hakkı konusunda çok sınırlı bir düzenleme yapabilir.

İkinci olarak, siyasal iktidarın belki de en belirgin ve en önemli özelliği maddi kuvvet ve zor kullanma gücü (cebir tekeli)’ne sahip oluşudur. Bu demektir ki siyasal iktidar rakip tanımaz. Bu güce toplum içinde yalnız o sahiptir. Yani onun tekelindedir. Aldığı kararları uygulamak için egemen kamu gücüne (maddi güce) sahip siyasal iktidarın dışındaki diğer sosyal iktidarlar (siyasal olmayan iktidarlar) değişik yöntem ve usuller ile kendi kararlarına uyulmasını sağlayabilirler. Ama kendilerinden kaynaklanan bir zor kullanma gücüne sahip değildirler. Yalnız yine kaynağını siyasal iktidardan alan “cüzi” veya “kısmi” zorlama yetkisine sahip yasal iktidar yapıları söz konusu olabilir. Örneğin bir derneğin bazı üyelerini ihraç etmesi yasalarla bu işi yapmaya yetkili kılınmış olmasından

²⁶ Teziç, a.g.e., s. 5.

²⁷ Kapani, a.g.e., s. 49; Çam, a.g.e., s. 332.

kaynaklanır. Yasalar ise siyasal iktidar tarafından yapılır. Böyle bir yetkilendirme dışında kimsenin tek ya da topluca güç kullanmasına izin verilmez. Güç kullanma tekelinin siyasal iktidarın elinde toplanmaması ve diğer iktidarların bu güce iştiraki düzeni ortadan kaldırır; bu, mevcut siyasal iktidara karşı yeni bir siyasal iktidarın doğmak üzere olduğuna işarettir²⁸. Bu durumların ötesinde tamamen yasal çerçevenin dışında, örneğin bir köy ağasının köylüler üzerindeki iktidarı kaynağını siyasal iktidardan almamaktadır. Fakat böyle olmakla birlikte bu bir iktidardır. Cebir tekeli ülkede tek bir iktidara aittir, o da siyasal iktidardır. Bu bakımdan bir iktidara sahip olmakla beraber köy ağası kendi iktidarını kabul edenler üzerinde kuvvet (cebir) kullanmaya kalkışırsa elbetteki siyasal iktidar tarafından buna müsaade edilmeyecektir; cebre maruz kalanlar buna rıza gösterebilirler bile.

Bu belirtilenler siyasal iktidarın siyasal olmayan iktidarlardan ayırt edilmesine genel olarak yeterli olabilir, fakat siyasal iktidarın gerçek niteliğini tam olarak anlamamıza yetmez. Bilimsel çözümlene açısından, siyasal iktidarı tüm yanları ile kavrayabilmek için şu saptamayı da yapmamız gerekir:

Siyasal iktidarın maddi unsurunun cebir tekeli olduğunu vurgulamıştık; manevi unsur ise meşruluk yani rızaya (itaate) dayanmasıdır. Cebir tekeli siyasal iktidarın en belirgin özelliği ve temel dayanak noktasıdır ama bu siyasal iktidarın sadece kuvvete dayandığı anlamına gelmez. Yönetilenler genellikle siyasal iktidar tarafından herhangi bir zorlamaya maruz kalmaksızın onun buyruklarına itaat ederler, yani rıza gösterirler. Bu itaatin temelinde çeşitli nedenler yatabilir. Siyasal iktidarın buyruklarının yararına inanıldığı için, gelenek ve görenek, alışkanlık, çevrenin etkisi, eğitim, şartlandırma, menfaat umudu, ceza korkusu ve nihayet çaresizlik duygusu itaatin değişik nedenleri arasındadır. Bununla beraber siyasal iktidar her zaman doğrudan doğruya rızaya dayanmasa da etkilidir. Yine de burada belirtmek istenen husus iktidarın mutlaka, hiç değilse bir ölçüde, yönetilenlerin rızasına dayanmak zorunda oluşudur²⁹. Diğer bir ifadeyle, sadece çıplak kuvvete dayanan bir iktidar istikrar sağlayamayacağı ve sürekli olamayacağı için, mutlaka yönetilenlerin rızasına dayanmak zorundadır. Şu halde rıza unsurunu da hesaba katarak iktidar, kuvvet ve rızanın toplamıdır, şeklinde bir ifade kullanabiliriz³⁰.

²⁸ Kapani, a.g.e., s. 49.

²⁹ Kapani, a.g.e., s. 49; Kutlu, a.g.e., s. 50; Duvarger, a.g.e., s. 132; Bulut, a.g.e., s. 23.

³⁰ Hazır, a.g.e., s. 69.

Siyasal iktidarı, siyasal olmayan iktidarlardan ayırmak için farklı bir bakış açısı daha ortaya konabilir. Aslında bu değerlendirme yukarıda siyasal iktidarın niteliklerini belirtirken ele aldığımız birinci sıradaki kapsam unsurunun tahlili ve farklı açılardan çözümlenmesinden ibarettir.

Buna göre siyasal iktidar ilk olarak ortaya çıktığı topluluğun türüne göre belirlenir. O halde siyasal olan iktidar, özel gruplarda ortaya çıkan iktidarın aksine yalnızca “topyekün toplumda (global toplum)” ortaya çıkan iktidardır. Burada özel gruplar ile topyekun (global) toplum arasındaki ayırım nettir ve kesindir. Örneğin feodal beyler ve ulusal hükümetler topyekun toplum katında ve dolayısıyla siyasal iktidar konumunda yer alırken dernek ve işletme yöneticileri özel gruplara dahil olarak siyasal olmayan iktidar konumunda olacaktırlar³¹.

Çok yüzeysel farklar olmakla beraber daha dar bir görüş daha vardır. Buna göre siyasal iktidar yalnızca ulus-devlette ortaya çıkar. Ancak bu fark pek de önemli değildir; zira birincilerin “topyekun” (global) toplum dedikleri şeye burada devlet denir. Bu ortak doğa, her ikisinin de en üstün, yani kendi dışında hiçbir topluluğa tabi olmayan bir topluluk olmasında toplanır³².

Siyasal iktidarın kapsam olarak nitelemesinin yapıldığı bu çözümlenmeden yine yukarıda genel olarak dört madde halinde belirttiğimiz niteliklere ulaşılabilir. Siyasal iktidarın kapsamı tüm toplum (global toplum)’dur, siyasal iktidar en üstün (hiçbir topluluğa tabi olmayan) iktidardır, en üstün olması itibarıyla egemen güce (cebir tekeli) sahiptir ve son olarak iktidarı herhangi bir güç (zorlama)’ten ayıran meşruluk yani itaat ve rıza onun temel özellikleridir.

Diğer taraftan günümüzde artık iktidarın insanların davranışlarını kontrol edebilme imkânını veren tek taraflı bir kavram olmasından ziyade karşılıklı bir ilişkiler bütünü olduğu konusu üzerinde durulmaktadır³³. Bu iki taraflı ilişkide bir taraf iktidarken (yönetenler) diğer taraf da yönetilenlerdir. Muhakkak ki yönetilenler yukarıdan gelen buyruklara doğrudan doğruya uyan makineler değildir. İktidar, grupla (topluluk-yönetilenler) o grubun temsilcileri arasında bir ilişkinin varlığını gerektirir³⁴. Fransız devrimi sırasında sokakta koşuşan kalabalığı gören bir politikacı birdenbire evinden fırlar

³¹ Duverger, a.g.e., s. 133.

³² Teziç, a.g.e., s. 85; Çam, a.g.e., s. 329.

³³ Kapani, a.g.e., s. 50.

³⁴ Lipson, s. 86.

ve kalabalığın ardından şu ünlü nükteyi yapar: “Onların önderiyim; öyleyse onları izlemeliyim”³⁵. Böylece anlaşıldığı üzere ortaya çıkan şey karşılıklı bir ilişkinin varlığıdır. Bu toplumsal gerçeğin bu şekilde anlaşılmasıyla, sade iktidar terimi yerine, karşılıklı görevleri ve etkileşmeyi ifade eden “iktidar ilişkileri” deyimini kullanılmaya başlanmıştır³⁶.

1.4. Siyasal İktidar ve Egemenlik

1.4.1.Egemenlik kavramı ve ortaya çıkışı

Bugün itibariyle terim olarak tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamış olması, üzerinde devam eden tartışmalar, terk edilmesi gerektiği yönündeki görüşler bir yana, egemenlik kavramı halâ kullanılmaktadır. Bu nedenden dolayı kavramın üzerinde durulması, değişik anlamlarının ele alınması ve en önemlisi günümüz modern devlet anlayışı içindeki yeri bakımından değerlendirilmesinde fayda vardır.

Ortaya çıkışından beri egemenlik devlet kavramıyla birlikte incelenmiştir. Bu geleneksel yaklaşımda egemenlik uzun süre devletin ayırıcı ölçütü olarak görülmüştür³⁷.

Egemenliğin kaynağını, Ortaçağın sonlarını ve Yeniçağın başlarını kapsayan uzun bir dönem içinde meydana gelen tarihsel olaylarda bulmak mümkündür. Bin yıldan beri kilise, devletin ortağı ya da rakibi olduğundan ve kilise ile devlet arasındaki ilişkiler çekişmenin belkemiğini meydana getirdiğinden, Yeniçağ ilkin bu soruna dikkatini çevirmiştir. Özellikle Fransa’da krallar uzun yıllar hem içeride feodal beylerle hem de dışarıda kilise ve Roma-Germen İmparatorluğu ile iktidar mücadelesini sürdürmüştür. Sonunda bu mücadeleden krallar galip çıkmıştır. Bu süreçte işin düşünsel boyutunda kilise-devlet çekişmesini halledecek yeni bir çözüm yolunun araştırılması, o günden bugüne çok duyulacak olan egemenlik kavramını ortaya çıkarmıştır³⁸. Kavram o dönemdeki çatışmanın galipleri yani krallar tarafından kendi amaçlarını (kilise ve feodaliteye üstünlük) elde etmek için bir mücadele aracı olarak kullanmış ve şu şekilde tarif edilmiştir; egemenlik, “ülke içinde kendi iktidarlara rakip olabilecek bir iktidar, ülke dışında da kendilerinden üstün bir gücün tanınmamasıdır”³⁹. Egemenlik kavramını ilk olarak Fransız düşünür Jean

³⁵ Lipson, a.g.e., s. 86.

³⁶ Kapani, a.g.e., s. 50; Ayrıca siyasal iktidarın Marxist bakış açısından toplumsal sınıflarla ilişkisi için bkz. Poulantzas, Nicos, **Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**, L. Fevzi Topaçoğlu, Şen Suer Kaya, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

³⁷ Kapani, a.g.e., s. 55.

³⁸ Lipson, a.g.e., s. 198.

³⁹ Kapani, a.g.e., s. 56.

Bodin açıklamıştır. Bodin “Devletin Altı Kitabı” adını taşıyan ve 1576’da yayınlanan eserinde egemenliği şu şekilde açıklamıştır: “Egemenlik, yurttaşların, uyrukların ve hukukun emrinde olan bir kudrettir”. Devlet işlerinin sınırlı bir alan içinde görülmesini isteyen görüşü reddeden bu egemenlik anlayışı, devlet işlerinin sınırsız olmasını öne sürmüştür. Yani egemenlik sınırsız ve mutlaktır. Aynı zamanda egemenliğin tek ve bölünmez bir kavram olduğu açıklanınca bundan devletin toplumun bütün yönetim ve denetimini üstüne alacağı anlamı çıkarılmıştır⁴⁰. Egemenliğin Bodin tarafından üzerinde durulan en önemli yanı sürekliliğidir. Bu yüzden belirli bir süre için elde edilen ya da verilen egemenliğin egemenlik olarak sayılmaması gerekir. İstenildiği zaman geri alınabilen bir güç (iktidar) olsa olsa bir yetkidir, egemenlik değil⁴¹. Başka bir anlatımla, şayet bir hükümdar üstün bir gücün onayını almadan yasa yapamıyorsa o hükümdar egemen değildir, belki uyruktur. Eğer yasa yapabilmesi için, kendine eşit bir gücün onayı gerekliyse, yine egemen sayılmaz. Örf ve adet kuralları da egemen gücü yasa yaparken sınırlamaz, egemen güç savaşa karar verir, barış yapar, yargılamada kesin ve son hüküm verir, yüksek dereceli görevlileri atar, para basar, vergi koyar, af ilan eder, ve benzerini yapar⁴². Bu bakış açısının birliğe ve “en üstün”e bu kadar önem vermesi krallık-kilise ve feodalite ikilemine bu denli karşı olmasından kaynaklanmıştır. Aralarında bazı ince farklılıklar olmasına rağmen Bodin’den Hobbes’e kadar klasik egemenlik teorisinin temsilcileri onun bu niteliklerini sürekli vurgulamışlardır⁴³.

Egemenlik kavramı feodal düzenden merkeziyetçi yapıya geçişte çok önemli bir görev üstlenmiştir. Yine bu egemenlik öteden beri süre gelen parçalanmış yönetimlerin sonudur. Yani bölünmüş ve dağılmış olan iktidarın da birleştirilmesi demektir⁴⁴. Böylece egemenlik iktidarın pekiştirilmesi anlamına gelmiştir. Bu bakımdan egemenliğin siyasal modernleşmede önemli bir aşama olduğu söylenebilir.

Egemenlik kavramının değişik boyutlarına geçmeden evvel, şu açıklamaları da yapmak gerekir; egemenlik kavramı, herhangi sıradan bir örgüt içerisindeki ilişkilerle değil, sadece devlet içerisindeki emretme ilişkileri ile ilgilidir. Bununla birlikte, egemenlik kavramını kullanırken “devletin egemenliği“ ile “devlet içinde egemenlik“ ifadelerini

⁴⁰ Lipson, a.g.e., s. 199; Kapani, a.g.e., s. 56; Göze, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 9. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2004, s. 163, 164.

⁴¹ Akın, İlhan, **Kamu Hukuku**, 7. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1993, s. 95.

⁴² Göze, a.g.e., s. 144.

⁴³ Göze, a.g.e., s. 145.

⁴⁴ Kapani, a.g.e., s. 57. Göze, a.g.e., s. 145.

birbirinden ayırmak gerekir. Devletin egemenliği, bir uluslararası hukuk konusudur ve bir devletin egemen olması, uluslararası alanda o devletin kendi dışında bir güce tabi olmaması, bağımsız ve diğer devletlere eşit olması demektir. Devlet içinde egemenlik ise, iç kamu hukuku ve anayasa hukuku ile ilgilidir ve devletin gücünün nereden kaynaklandığı, bu güce kimin sahip olduğu ve bu gücün nasıl kullanıldığı biçimindeki konularla ilgilidir Bu da doğrudan, egemenliğin “iç egemenlik“ ve “dış egemenlik“ boyutları ile ilgilidir⁴⁵.

1.4.2.Egemenliğin değişik boyutları

Jean Bodin'den bu yana çeşitli düşünürler, siyaset bilimcileri egemenliği incelemişlerdir, fakat çoğunlukla da egemenliğe değişik anlamlar vererek kullanmışlardır. Egemenliğin herşeyden önce mutlak ve sınırsız bir iktidarı ifade ettiğini belirtmişlerdir. Egemen güç bir toplumda hem en yüksek aynı zamanda da en son karar alıcıdır. Bununla beraber egemenlik değişik anlamları da içermektedir. Hukuki egemenliği ve siyasal egemenliği birbirinden ayırırsak⁴⁶ ilki; bir hakkın varlığını belirtir. O hak üstün hukuki otoriteye itaati talep etme hakkıdır. İkincisi (siyasal egemenlik) sınırsız siyasal iktidarı, yani emretme gücünü (itaate ve cebre dayanan) ifade eder. Egemenliğin iki önemli boyutu da dış egemenlik ve iç egemenliktir⁴⁷.

1.4.2.1.Dış egemenlik

Günümüzde egemenliğin bu iki boyutu özellikle tartışma konusudur. Bu iki kavram üzerindeki tartışma ise esas itibariyle egemenlik ile uluslararası hukuku bağdaştırmak bağlamında olmaktadır ve sonuç; uluslararası hukukun egemenliğe engel teşkil etmediđidir⁴⁸. Dış egemenlik devletin uluslararası yeriyle ilgilidir. Dış egemenlikten, devletin dışarıdan herhangi başka bir devlete tabi olmaması anlaşılır. Fakat artık günümüzde bir devletin diğer devletlerle ve uluslararası aktörlerle olan ilişkilerinde tam anlamıyla bir hareket serbestisine (egemenliğe) sahip olduğu tartışma götürür bir konudur.

⁴⁵ Hakyemez, Yusuf şevki, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2004, s. 52, 53.

⁴⁶ Erdoğan, a.g.e., s. 352.

⁴⁷ Sancar, Mithat, “Değişen Egemenlik Sürecinde Meşruiyet Sorunu ve Anayasal Düzen”, **Anayasa Yargısı** 20, Ankara, 2003, s. 159, 163; Kapani, a.g.e., s. 50; Döner, Ayhan, **İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003, s. 27.

⁴⁸ Döner, a.g.e., s. 27.

Bu tartışmaları bir ölçüde de olsa gidermek amacıyla bazı yazarlar⁴⁹ dış egemenlik deyimi yerine bağımsızlığı ve özerklik kavramını kullanmaktadırlar. Bu anlamda devlet, dilediği gibi, diğer devletlerle çeşitli anlaşmalar yapar, uluslararası kuruluşlara katılır veya bunlardan ayrılır⁵⁰.

Dış egemenlik, bir egemen devletin, herhangi bir dış gücün denetimi ve etkisi altında kalmadan varlığını sürdürmesini gerektirir. Yani egemen bir devlet, başka güçlerin etkisinde kalmadan uluslararası alanda tüzel kişiliğe sahip olmalı ve başkalarının müdahalesi olmadan varlığını sürdürebilmelidir. Ancak bu noktada, bağımsızlığın doğal bir sonucu olarak, bir devletin uluslararası ilişkilerini, başka devletlerin müdahalesi olmaksızın, kendi başına yürütebilme yeteneğine sahip olması, dış ilişkilerini tam kontrol yetkisini elinde bulundurması gerekir⁵¹.

Bir devletin ülkesi üzerinde kendisinden başka hiçbir hukuksal otorite veya siyasal gücün, üstün yetki kullanamaması da dış egemenliğin diğer bir sonucudur. Yani hukuksal anlamda dış egemenlik, bir devlete, uluslararası hukuk tarafından tanınan o devletin kendi ülke sınırları içerisinde, kendisinden başka hiçbir devlet ya da uluslararası örgütün hukuksal denetim yetkisi olmamasını gerekli kılar. Bu bakımdan dış egemenlik, bir devletin başka devletlerin askeri güç ve siyasal müdahalelerinden uzak olması anlamına gelir. Ya da farklı biçimde belirtilmeye çalışılırsa, bir devletin dış egemenliği, kendi ülkesinde, kendisinden başka hiçbir otoritenin hareket özgürlüğünün bulunmaması demektir⁵².

1.4.2.2. İç egemenlik

İç egemenlik; devletin, mülki sınırları içindeki bütün yurttaşları, grupları ve kurumları bağlayıcı kararlar alabilen sınırsız, mutlak, bölünmez ve devredilemez en üstün iktidar olduğunu ifade etmektedir. Devlet ülkede yasa ve zorlama gücüne sahiptir ve otoritesi ülkede bulunan herkesi kapsamaktadır⁵³. Diğer bir ifadeyle karar alırken, kurallar koyarken ister üst isterse eşit düzeyde olsun hiçbir iradeye bağlı olmadan buyurma gücünü

⁴⁹ Erdoğan, a.g.e., s. 352. Kapani, a.g.e., s. 57; Devletin, başka devletlerin veya güçlerin etkisinden uzak olmasını ön plana çıkaran dış egemenlik, aslında bağımsızlıkla eş anlamlıdır. Uluslararası hukuk disipliniinde, egemenlik yerine genelde bağımsızlık kavramı kullanılır. Hakyemez, a.g.e., s. 88.

⁵⁰ Döner, a.g.e., s. 28.

⁵¹ Hakyemez, a.g.e., s. 88.

⁵² Hakyemez, a.g.e., s. 91.

⁵³ Bağçe, Emre, " Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi", **Amme idaresi Dergisi**, 32/4, 1999, s. 6.

ifade eder⁵⁴. İç egemenlik, devletin siyasal iktidarının, diğer iktidar sahibi gerçek ve tüzel kişilerin üzerinde olmasını ve bu siyasal organizasyonun ülke içerisindeki tüm vatandaşları, grupları ve kurumları bağlayıcı nitelikte, kesin, nihai ve bağımsız kararlar alabilen ve üstün emretme gücünü kullanabilen otoriteye sahip olmasını ifade eder⁵⁵.

İç egemenliğin bu tanımlaması, onun hem bir takım kendine has niteliklerini ve hem de doğrudan doğruya kendisini, onun içeriğini ve kapsamını belirten bir ifade olarak anlaşılmaktadır. İlk anlamıyla egemenlik aynı zamanda devlet iktidarının da özelliklerini anlatmaktadır; devredilemez, tek, bölünemez ve aynı zamanda toplumsal yapıdaki diğer iktidar mihraklarında oluşanlara bakarak daha üst bir düzeyde yer almasıdır. Ancak bu durum hiçbir zaman sınırsızlık anlamına da gelmez. Kısaca içte egemenlikten anlaşılması gereken ancak orantılı bir üstünlük anlamındadır⁵⁶. Egemenliğin kapsamı derken de kastedilen onun somut içeriğidir, örneğin; egemenlik kanun yapmak, savaş ve barış ilan etmek, para basmak, vergi toplamak vs. gibi devletin iktidar alanını belirtir⁵⁷.

Egemenliğin iç boyutunda bahsedilen, devletin kendi ülkesi üzerindeki en üstün otoriteye sahip olma durumunun, bizzat o devletin kendisine ait olmasıdır. Yani kendi iç işlerindeki üstünlüğü, bir devletin kendi hükümeti tarafından gerçekleştirilmesi gerekir. Aksi takdirde egemen bir devletten bahsetmek mümkün değildir. Yani egemen bir devletin iç egemenliği de kendi siyasal toplumu tarafından kullanılan nihai ve mutlak bir siyasal otorite olarak kabul edilmelidir. Diğer bir ifadeyle, eğer bir devlette kendi anayasasının öngördüğü yetkili kurumlardan başka bir otorite, karar alma noktasında ortaya çıkmıyor ise; anayasada belirtilen organlar ya da kişiler bu yetkileri kullanabiliyorlarsa, ancak o zaman devlet olarak görülen mekanizmanın egemenliğe sahip olduğu söylenebilir⁵⁸.

1.4.4. Günümüzde egemenlik kavramı

Bu tanımlamalar, daha önceden belirttiğimiz gibi farklı anlamlarda kullanılmıştır. Fakat bu farklılıklar bir tarafa, üzerinde durulması gereken önemli bazı noktaların varlığı dikkati çeker. İlk husus egemenliğin devlet iktidarının zorunlu ve vazgeçilmez yani ayırt edici özelliği olup olmadığıdır.

⁵⁴ Döner, a.g.e., s. 27.

⁵⁵ Hakyemez, a.g.e, s. 79.

⁵⁶ Zabunoğlu, Yahya Kazım, **Kamu Hukukuna Giriş (Devlet)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s. 42.

⁵⁷ Kapani, a.g.e, s. 58. Göze, a.g.e., s. 163, 164. Akad, Mehmet/ Dinçkol (Vural), Bihterin, **Genel Kamu Hukuku**, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2002, s. 81.

⁵⁸ Hakyemez, a.g.e., s. 80.

Esasen egemenlik gerçekten devlet kudretinin dolayısıyla devlet'in en önemli özelliğini teşkil eder; çünkü ancak bu sayede devlet, sosyolojik açıdan doğası ve dokusu kendisinininkinden ayrı sayılamayacak diğer insan topluluklarından ayrılabilir. Devlet işte bu belirtilen noktadan hareket ederse, sadece bütün hukuk kurallarına nihai bir “muteberiyet” kazandırma tekeline sahip bulunduğu için değil, aynı zamanda hukuki mahiyetteki üstün kudretinin yöneleceği amaçları belirlemekte ve bu kudretin kullanılış şeklini ortaya koymakta da tamamen muhtar bulunduğu için yine egemen sayılmalıdır⁵⁹.

Ancak, günümüzde klasik egemenlik kavramının sınırsızlık, bölünmezlik, devredilemezlik gibi temel niteliklerinin mutlak manada, ileri sürülemeyeceğini belirtmek gerekir. Klasik anlayışa göre, egemenlik mutlak, bölünmez ve daimidir. Bu anlamda egemenliğin, insan haklarına ve genel hukuk güvencelerine dayanan anayasal-demokratik bir devletle bağdaşmasına imkan yoktur⁶⁰. Ama bu durumun yukarıda da izah edildiği gibi devletlerin egemen olmadıkları yahut olamayacakları sonucunu da vermesi gerekmemektedir⁶¹.

Egemenlik kavramının en önemli özelliklerinden birisi başka bir kaynaktan türememesidir. Bu, egemenliğin asli olmasıdır. Yani asli bir iktidar olarak egemenlik, gücünü başka bir kaynaktan almaz ve onun adına kullanmaz. Eğer gücü başka bir kaynak tarafından kendisine verilmiş ise bu, egemenlik değil sadece bir yetki olur. Ayrıca ister egemenliğin iç, ister dış boyutu dikkate alınsın, hep bir devletin son karar verici olması dikkati çekmektedir. Bu son ve kesin karar verme yetkisi, onu en üstün güç durumuna sokmaktadır⁶². Ancak bu durum vurguladığımız gibi, kesin, mutlak egemenlik anlayışı ne (uluslararası hukuk ve kuruluşlar göz önünde bulundurulduğunda) dış anlamda mümkündür, ne de ülke içerisinde söz konusudur.

⁵⁹ Zabunoğlu, a.g.e., s. 45; Devlet hakimiyete sahiptir denildiği zaman bununla, Devletin kendi otoritesini kullanacağı saha içinde sınırsız üstünlük ve sınırsız bağımsızlık gibi kelimelerle ifadesi mümkün nitelikteki bir güce sahip bulunduğu, kendi otoritesini icra edeceği saha içerisinde bu niteliği haiz bir güce sahip olma yönünden bir sınırlamayı elinde bulundurduğu ifade edilmektedir. (Okandan, Recai G., **Umumi Amme Hukuku**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976, s. 748.)

⁶⁰ Erdoğan, Mustafa, “Milli Egemenlik“, www.liberal-dt.org.tr, 16.06.2004.

⁶¹ Görülüyor ki, egemenlik, hem kavranışında hem kaynağında ve hem de sürecinde değişmiştir. Bu konuda bkz. Ökçesiz, Hayrettin, “Hukuk Kültürünün Yapısını Nomos-Physis Çerçevesinde Yedi Üçüzlü Bir Kurguyla Açıklamak”, **Anayasa Yargısı** 20, Ankara, 2003, s. 125; Değişen egemenlik konusunda tartışmalar için bkz. Eroğul, Cem, “Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına ve Anayasa Yargısına Etkileri”, **Anayasa Yargısı** 20, Ankara, 2003, s. 190 vd. Uygun, Oktay, “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, **Anayasa Yargısı** 20, Ankara, 2003, s. 250 vd.

⁶² Hakyemez, a.g.e., s. 56.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, özellikle egemenliğin uygulamada olduğu gibi terimsel olarak kullanılmasının terk edilmesini de ısrarla ve sert bir şekilde vurgulayan Kapani'ye karşılık bu terimin klasik anlamda geçerliliğinin tam olarak kalmadığını kabul etmekle beraber kavramın yenilenmesinden, yani anlamının güncelleştirmesinden yanayız. Egemen iktidar günümüzde artık sınırsız ve mutlak bir iktidar değildir ama yine parçalanamaz iktidardır. Egemenliğin parçalanmaya çalışılması düzensizlik ve kargaşaya yol açar. Modern egemenlik siyasal iktidarın her zaman istediğini yapabilmesi, her türlü kayıt ve etkiden uzak olması, tamamen bağımsız ve üstün olmasını ifade eden bir kavram değildir.

Tüm bunların yanında egemenlik kavramının, oluşmasına temel teşkil ettiği ulus devlet, etkinlik ve gücünü zayıflatan ve bütün etkenlere rağmen hâla siyasal örgütlenmenin baskın biçimi olarak durmakta ve siyasal faaliyet esas itibariyle ulus (egemen) devletler içinde cereyan etmektedir.

Egemenlik, devletin (bir manada siyasal iktidarın) zorunlu bir ögesidir. Zira siyasal iktidarın niteliklerini sıralarken en kapsamlı ve en üst iktidar olduğunu cebir tekeli elinde bulundurduğunu belirtmiştik. O halde bu özellikleri arz eden bir siyasal iktidar egemen bir iktidardır. Eğer cebir tekeli paylaşan mevcut siyasal iktidara dayatmalarda bulunan başka bir iktidar söz konusu değilse egemenliği ortadan kaldıracak hangi nedenlerden söz edilebilir?

Bu durumda yaptığımız açıklamalar ışığında egemenlik klasik tanımındaki özelliklere mutlak manada sahip olmasa dahi yine de devletler arası ilişkilerde önemini korumakta ve ülke içinde siyasal iktidarı diğer iktidar öbeklerinden ayrı, üstün bir iktidar konumuna getirmektedir. Bu durum hiçbir şekilde sınırsızlık anlamında algılanmamalıdır. Nitekim Okandan bu noktaya şöyle işaret etmektedir; “hakimiyet kelimesini, onun kaynağında ve gelişme safhalarında ifade ettiği anlam ve özelliği bir kenara bırakarak, doğrudan doğruya devlet gücünü ifade için kullanmak kabildir. Yalnız şu şartla ki, kullanılmasını mümkün gördüğümüz egemenlik kelimesi, bir zamanlar olduğu gibi devlet gücünün, içte sınırsız üstünlük ve dışta sınırsız bağımsızlık niteliklerini ve bu niteliklere sahip bir gücü ifade etmeyecektir. Ancak bu anlamda kullanılan egemenliktir ki, devletin meydana gelmesini sağlayan ve varlığı lüzumlu olan bir unsur halini alacaktır”⁶³.

⁶³ Okandan, a.g.e., s. 751.

1.4.3. Egemenlik ve siyasal iktidar ilişkisi

Devletin, uluslararası alanda kendi dışında bir güce tabi olmaması, bağımsız ve diğer devletlere eşit olması, ülke içinde de karar alırken, kural koyarken ister üst ister eşit düzeyde olsun hiçbir iradeye bağlı olmadan buyurma gücünü ifade eden egemenlik kaynağını o ülkede yaşayan yurttaşlardan alır. Bununla birlikte egemenliğin kullanılması siyasal iktidar ile mümkündür. Burada da bir soru karşımıza çıkmaktadır. Siyasal iktidar, egemen bir iktidar mıdır? Bu sorunun cevabı, konunun temeline, yani “kurucu iktidar“ kavramına inilerek verilebilir⁶⁴.

Anayasaların yapılması ve değiştirilmesi yetkisine sahip olan, daha belirgin bir ifadeyle, devleti hukuki ve siyasal bir kurum olarak kuran iktidara (güce)⁶⁵ kurucu iktidar denir. Kurucu iktidar devlet organlarının hukuki durumlarını, görev ve yetkilerini, hangi ilkeler çerçevesinde hareket edeceklerini yaptığı anayasa ile belirler. Diğer bir ifadeyle kurucu iktidar, devletin temel hukuk düzenini kuran, siyasal iktidarın herhangi bir organ tarafından nasıl ve hangi sınırlar içerisinde kullanılacağını belirleyen, herkes için bağlayıcı üstün anayasa normları tespit eden iktidardır⁶⁶.

Bu şekilde tanımlanabilen kurucu iktidarın (anayasa hukuku bakımından ifade ettiği anlam bir tarafa) egemenlik kavramı açısından başka bir önemi vardır. Zira egemenliğin günümüzde en azından hukuki bakımdan en üstün iktidar anlamında anlaşılması bile reddedilmektedir. Katılmamakla birlikte bu görüşte olanlara göre, anayasal bir devlette, siyasal iktidar her ne kadar karar alma, emir verme ve bunları gerektiğinde zorlamaya (kuvvete) başvurarak yerine getirme imkanlarına sahip olsa da, yine de sınırlı bir iktidardır. Bu iktidarın sınırları da anayasada gösterildiğinden dolayı gerçek üstün iktidarın, anayasayı yapan iktidar olması gerekir. Dolayısıyla egemen iktidar da ancak kurucu iktidar olabilir. Mevcut siyasal iktidarın toplumdaki diğer sosyal iktidarlardan daha üstün olmakla beraber ve kişiler için olduğu kadar bütün sosyal gruplar içinde uyulması zorunlu kararları alma yetkisine sahip bulunmasına rağmen hukuki bakımdan en üstün iktidar olduğu söylenemez. Kendisini bağlayan hukuk kurallarıyla, çıkaracağı kanunların ve vereceği buyrukların sınırı çizilmiştir⁶⁷.

⁶⁴ Kapani, a.g.e., s. 62.

⁶⁵ Erdoğan, a.g.e., s.51.

⁶⁶ Hazır, a.g.e., s. 54.

⁶⁷ Kapani, a.g.e., s. 62.

Ayrıntısına girmemekle beraber şunu da belirtmekte yarar vardır: Kurucu iktidar kaynağı ve yetkileri bakımından asli kurucu iktidar ve türev ya da tali kurucu iktidar olarak ikiye ayrılır. Birincisi anayasanın yapılmasını ikincisi de anayasanın değiştirilmesini ifade eder. Bu anlamda kastedilen asli kurucu iktidardır. Zira tali kurucu iktidardan bahsederken varolan anayasa ile bağlı olan bir iktidar anlatılmak istenir, asli kurucu iktidar için böyle bir kayıt söz konusu değildir⁶⁸.

Ancak soyut hukuk mantığı yönünden en azından kurucu iktidarın egemenliğinden söz edebiliriz; fakat bu tahlil bile sosyal ve politik gerçekler yönünden geçerli değildir. Meseleye bu açıdan bakarsak kurucu iktidarın da siyasal anlam da egemen olmadığını görürüz⁶⁹.

Ancak, Hazır bu konuda tamamen farklı bir görüş ortaya koymaktadır. Ona göre, asli kurucu iktidar, hiçbir güçlük ve sınırlamalar ile bağlı olmadan üstün hukuk kuralı (anayasa) yapabilir. Eski anayasa bir ihtilal sonucu olabileceği gibi, toplumdaki köklü ekonomik, toplumsal ve siyasal değişmeler ve gelişmeler sonucunda ortadan kalkabilir veya işlemez duruma düşebilir. Bu durumların herhangi birinin ortaya çıkması halinde asli kurucu iktidar yeni bir sistem, yeni ilkeler, belki de ideoloji temeline dayanan yepyeni bir anayasa meydana getirecektir. Bunu yaparken herhangi bir şekilde iradesini kısıtlayan yazılı ve üstün hukuk kuralı ile bağlı değildir. Kendisinin üstünde başka herhangi bir iktidar ve otorite olmayan asli kurucu iktidar, teorik bakımdan tam anlamıyla bağımsız ve üstün bir iktidara sahiptir⁷⁰.

Bizce de mesele bu şekliyle ele alınmalıdır. Yine de asli kurucu iktidarın bile mutlak egemen olamayacağı söylenirse, şöyle bir durum ortaya çıkar: Dünyada hangi güç veya iktidar şimdi veya önce, bir kanun, kural koyarken veya emir verirken mevcut sosyal ve politik ortamdan, şartlardan tamamen bağımsız olabilir. Zaten kurucu iktidar bile olsa her halükârda uzak veya yakın çevredeki toplumsal ve siyasal olaylardan doğrudan veya dolaylı etkilenir. Egemenlik veya bağımsızlık, dediğim dedik, benden üstün yok anlamına gelen bir kavram değildir. Zaten bu manada egemenlik bireysel bile, olsa tarihin hiçbir devrinde görülmemiştir.

Kurucu iktidarın belli bir dönemde meydana getirdiği temel yasa, çoğu zaman toplumdaki sosyal güçler dengesini yansıtan, belli bir ölçüde bu güçlerin karşılıklı

⁶⁸ Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, 8. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2004, s. 119.

⁶⁹ Kapani, a.g.e., s. 65.

⁷⁰ Hazır, a.g.e., s. 55.

etkilerinin bileşenini ifade eden bir temel yasadır. Kurucu iktidar, en azından toplumda hakim olan değer yargılarına ve meşruluk anlayışına saygı göstermek zorundadır. Ama bu durum onun egemenliğine ne kadar zarar verir? Zaten egemenliğin kaynağı olarak millet ya da halk görülmekte iken, bu milletin toplumsal gerçeklerinin kurucu iktidarı etkilemesi egemenliği nasıl ortadan kaldırır veya sarsar?

Daha önceden konmuş hiçbir hukuk kuralı ile bağlı olmaksızın, bir devletin siyasal statüsünü belirleyen anayasasını ilk kez yapan yani temel hukuk düzenini meydana getirirken iradesini sınırlayan üstün pozitif hukuk kurallarıyla bağlı olmayan⁷¹ kurucu iktidarın en azından teorik olarak sınırsız bir güce sahip olduğu söylenebilir.

1.5.Siyasal İktidarın Meşruluk Sorunu

1.5.1.Meşruluk kavramı

Tanımlamalarını yaptığımız egemenlik ve siyasal iktidarı devlet içinde kullananlar, başkalarına emretme ve bu emirlere uymaya zorlama yetkisini nereden alırlar? İktidarının kaynağı ve dayanağı nedir? Toplumda yaşayan insanlar onların karar ve emirlerine niçin itaat ederler? Bu itaatin, iktidar sahiplerince belli bir zamanda herhangi bir şekilde elde edilmiş üstün fizik gücüne dayanılarak sağlandığını söylemek pek gerekçi olmaz. Zira bu durumun bir iktidar için uzun sürmesi mümkün değildir. Bu nedenden ötürü iktidarı ellerinde bulunduranlar daima halkı, yalnız emretme ve yönetme gücüne değil, aynı zamanda emretme ve yönetme hakkına sahip olduklarına inandırmaya çalışmışlardır. İktidarın herhangi bir şekilde elde edilmeyip bir hakka dayandığı fikrinin yönetilenlerce kabul edilmesi ölçüsünde o iktidar meşru bir iktidar olur⁷². Diğer bir ifadeyle, iktidarı sağlama teknikleri arasında en devamlı ve en etkili araç, iktidarın meşru olduğu hakkında halkta bir kanaat uyandırmaktır⁷³. Şayet iktidardakiler bu durumlarını devam ettirebilmek için halk nazarında iktidarlarının meşru olduğunu kanıtlamak zorunda iseler, o halde meşruluk nedir? Öncelikle bu kavramın açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Sözlük anlamı olarak meşru kelimesi, “şeran caiz olan, şeriatın izin verdiği, şeriata, kanuna uygun“ demektir; meşruiyet ise, “meşruluk, meşru olma, kanuna uygun bulunma“, diye tarif edilmiştir⁷⁴. Buradan hareketle meşruiyetle genel olarak, bir işlemin

⁷¹ Teziç, a.g.e., s. 148.

⁷² Kapani, a.g.e., s. 67.

⁷³ Daver, a.g.e., s. 110.

⁷⁴ Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1982, s. 754, 755; Doğan, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Acar Matbaası, İstanbul, 2001, s. 907.

veya olayın olumlu nitelikte bir hukuk normuna uygun olması anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, meşruiyet kavramı bir kurum veya kuralın kendinin üstünde bulunan hukuki ya da ahlaki bir norma uygun olmasını ifade eder⁷⁵. Burada “doğruluk“ ile “uygunluk“ kavramlarının da ayırımının yapılması gerekmektedir. Çünkü meşru olanın yani üst hukuk ya da ahlak normuna uygun olanın doğru olma zorunluluğu yoktur. Meşruluk, tamamen toplumun, söz konusu kaynaklarının, yani yasanın veya dinin geçerliliğine olan inancını ifade eder⁷⁶.

Sosyolojik olarak meşruluk ise, bir topluluğun tüm üyelerince ya da en azından büyük çoğunluğunca iktidar olarak kabul edilmiş, şeklinde tanımlanabilir⁷⁷. Diğer bir ifadeyle, iktidarın meşruluğu, onun, topluluk üyeleri ya da hiç değilse bunların çoğunluğu tarafından, bir iktidar olarak kabul edilmesidir; yönetilenlerin yönetime ve yönetimin aldığı kararlara rıza göstermesidir⁷⁸. Bu bakımdan bir iktidar, eğer meşruluğu konusunda bir görüş birliği varsa, meşrudur⁷⁹, yani otorite (iktidar) için, otorite altında bulunanlar tarafından beslenen gerçek bir inancın karşılığıdır meşruluk; bu aynı zamanda iktidarın temelini teşkil eder⁸⁰.

Kısaca, hukukun, ahlakın ve geçerliliği olan bir değer ve inancın üzerine kurulmuş olan kurum veya kural meşrudur⁸¹. Bu açıdan meşruiyet, siyasal sistemin, mevcut siyasal kurumların toplum için en uygun kurumlar olduğuna ilişkin bir inancı oluşturma ve sürdürme kapasitesini ifade eder. Bir örnekle açıklamak gerekirse; eğer bir siyasal sistem mensupları kendileri için A kurumlar sisteminin, B veya C kurumlar sisteminden daha uygun veya daha iyi olduğuna inanıyorlarsa A kurumlar sistemi meşrudur⁸². Meşruluğun burada beliren en önemli özelliği inanç ve dolayısıyla gönüllülük

⁷⁵ Atay, Ender Ethem, “Hukukta Meşruiyet Kavramı“, **KhukA**, 1 (1998), s. 2; Özbilgen, Tarık, **Hukukta Meşruiyet Meselesi**, (Doktora Tezi), yayın evi belirtilmemiş, İstanbul, 1957, s. 8.

⁷⁶ Demirbaş, Osman, “Milli Mücadelede Farklı Meşruiyet Tipleri“, **İÜSBFD**, No: 26, 2002, s. 40.

⁷⁷ Soysal, Mümtaz, “Değişen Egemenlik ve Meşruluk Tipleri“, **Anayasa Yargısı** 20, Ankara, 2003, s. 171.

⁷⁸ Bulut, Nihat, “Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi“, **AÜEHFD**, Cilt: VII, Sayı: 1-2, Erzincan, 2003 s. 48.

⁷⁹ Duverger, a.g.e., s. 132: Siyasal meşruluğun kökeni toplumun iradesidir. Buna göre, kamusal alanda yapılan tartışma ve fikir alışverişleri sonucunda varılan anlaşma sayesinde siyasal çıktılar, meşruluk kazanırlar. Diğer bir ifadeyle meşruluğun kaynağı katılımdır. Bu katılımın sonucu alınan kararlar meşru kabul edilmelidir. (Çelik, Abdullah, “Batı Demokrasisinde Meşruiyet Sorunu“, www.e-sosder.com, (16.06.2004.)

⁸⁰ San, Coşkun, **Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi**, Ankara, 1971, s. 67.

⁸¹ Atay, a.g.m., s. 3.

⁸² Gönenç, Levent, “Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problemi“, **AÜEHFD**, Cilt: 50, Sayı: 1, Ankara, 2001, s. 136.

yani rızadır⁸³ ve tüm bunların sonucu olarak verilen destektir⁸⁴. O halde, meşruluk, iktidarın hukuksal, ahlaksal ve geçerli diğer değerlere dayanmasından ötürü, bağlayıcı karar alma ve emretme yetkisine vatandaşların rıza göstermesi, yani onun bu yetkiye sahip olduğuna yaygın olarak inanılması ve iktidarın desteklenmesi demektir.

Burayla ilgili açıklamalarımızı bitirmeden önce “kanunilik” ile “meşruluk” kavramları arasındaki farkı ortaya koymak yerinde olacaktır. Kanunilik kavramı ile meşruluk kavramını birbirinden ayırmak gerekir. Kanuni (yasal) bir yönetim, pozitif hukuka, yürürlükteki hukuk kurallarına uygun olan bir yönetimdir. Fakat pozitif hukuka uygun olan kanuni (yasal) bir yönetim, sosyolojik ve politik açıdan her zaman “meşru” olmayabilir⁸⁵. Meşru iktidar ya da yönetim, iktidarın uyguladığı politikanın yönetilenlerin çoğunluğunca uygun bulunması demektir. İktidarın meşruluğu yönetenlerin politikaları ile yönetilenlerin istek ve özlemleri arasında bir uyumu ifade eder⁸⁶. Netice itibariyle siyasal iktidarın meşruluğu ile kanuniliği birbirinden farklıdır. Örneğin diktatörlerin emirlerinin kanun yerine geçtiği ülkelerde, veya şeklen Cumhuriyet gibi gözükken rejimlerde, belirli küçük bir azınlık, kendi dileklerini kanun şeklinde belirli organlardan geçirebilir. Veya bazı parlamenter sistemlerde meclis çoğunlukları hukuka aykırı ve muhalefeti sindirici kanunlar çıkarılabilirler. Bu halde ortada şeklen kanuni bir durum olduğu halde bu durumun hukuk ilkelerine, meşruiyete, hak ve adalete uygun olmama durumu belirir⁸⁷. Diğer taraftan hukuksal veya şekli meşruluk olarak da adlandırılan kanunilik her zaman geniş anlamda sosyo-politik meşruluğun temelini sağlamakta yeterli olsa da gerçekte kanunilik ve meşruluğun bir arada bulunması gerekli ve normaldir⁸⁸. Söylenmesi gereken son husus ise, başlangıçta meşru olan bir iktidarın daha sonra meşruiyeti kaybedebileceğidir, şöyle ki; siyasal iktidar ya kendi hukuki meşruluğunun dayanağını oluşturan hukuk kurallarına uymamak ve onları çiğnemek suretiyle meşruluktan uzaklaşabilir ya da iktidar yürürlükteki hukuk kurallarına uymakla beraber, pozitif normların toplumsal dayanakları ve etkinlikleri zayıflamış olur. Bu durumda bir meşruluk krizi baş göstermiş demektir⁸⁹. Ancak şöyle bir durum da oluşabilir: Siyasal iktidar mevcut hukuk kurallarına uymaya devam ediyorken ve pozitif normların dayanakları ve

⁸³Erdoğan, a.g.e., s. 278.

⁸⁴Gönenç, a.g.e., s. 137.

⁸⁵Kapani, a.g.e., s. 81.

⁸⁶Teziç, a.g.e., s. 102 (dipnot 44).

⁸⁷Daver, a.g.e., s. 106.

⁸⁸Atay, a.g.m., s. 5.

⁸⁹Kapani, a.g.e., s. 82.

etkinlikleri geçerliiyken siyasal iktidar toplum nezdinde meşruluğunu yitirebilir mi? Böyle bir sonuç olabilir, o durumda, meşruluğunu kaybetmiş gibi görünen ve halen iktidarı kullanan güç, hem hukuk kurallarına uyduğu ve hem de bu pozitif normlar geçerliliğini koruduğu için, demokratik toplumlarda bir dahaki seçimlere, demokratik olmayan toplumlarda ise bir halk ihtilali ve yahut askeri darbeye kadar halihazırdaki durumu sürdürebilir. Demokratik toplumlarda bir yol daha vardır ki, o da siyasal iktidarı ellerinde bulunduranların yoğun kamuoyu tepkisi karşısında görevi bırakmaları yani çekilmeleridir⁹⁰.

1.5.2. Geleneksel meşruluk teorileri

İktidarın meşruluğu sorunu üzerine şimdiye kadar çeşitli teoriler öne sürülmüş ve bu teorilerle değişik zamanlarda değişik iktidar tiplerine bir dayanak, bir temel bulunmaya çalışılmıştır. Meşruluk sorunu modern politika biliminde hala önemini korumaktadır⁹¹.

Dönemlere ve ülkelere göre değişen bu meşruluk, monarşik ya da demokratik olabiliyor. Birinci durumda meşruiyet, monarkın iktidarının yaratıcısı; ikinci durumda ise demokratik kurumların yaratıcısı olarak akla ve hukuka dayanmaktadır⁹².

Kısaca siyasal itaatın gönüllü olması anlamına gelen meşrulukla ilgili görüşlerin amacı iktidarı toplumdaki bir takım değerlere yani ortak inançlara dayandırmaktır. Bu nedenle, bu konuda oldukça farklı görüşler ileri sürülmüş ve değerlendirmeler yapılmıştır. Burada ilk önce geleneksel meşruluk teorileri üzerinde durulacaktır. İkinci olarak da üzerinde bu kadar çok konuşulan meşruluğun siyasal açıdan ne gibi sonuçlar doğurduğuna bakılacaktır.

1.5.2.1. Teokratik görüşler

Orta Çağda geçerliliğini ve etkinliğini sürdürmüş olan bu anlayışa göre, devletin gücünün şu özellikleri belirginleşmektedir: Birincisi, bu dönemde yönetme yetkisinin insan ötesi, üstün ve çoğu kez kutsal bir kaynaktan geldiğine yönelik inanıştır. Diğeri ise, devletin, onun başında bulunan kralın fiziksel varlığından ayrı bir varlığı olduğu esasının henüz yerleşmemiş olmasıdır⁹³.

⁹⁰ Kapani, a.g.e., s. 67.

⁹¹ Kapani, a.g.e., s. 68.

⁹² Teziç, a.g.e., s. 87.

⁹³ Zabunoğlu, a.g.e., s. 726.

Teokratik teoriler temelde iki başlık altında toplanabilir. Bu görüşlerin özelliği yukarıda da değindiğimiz gibi, iktidara tanrısal bir kaynak göstermeleridir. Bunlardan ilki “doğa üstü ilahi hukuk doktrini”dir. Bu görüşe göre iktidarın sahibi ilahi bir güçtür ve aynı zamanda iktidarın kullanım alanlarını belirleme yetkisi de ona aittir. Yani hükümdar da Tanrı tarafından seçilmiştir. Dolayısıyla bu kişiler kullandıkları egemenlik yetkilerini Tanrıdan alırlar ve halka karşı değil doğrudan doğruya Tanrıya karşı sorumludurlar. Doğa üstü ilahi hukuk doktrinine göre Tanrı, toplum düzenini ve onun korunması amacı ile siyasal iktidarı yaratırken, aynı zamanda bu iktidarı kullanacak olanları da belirler⁹⁴.

Tanrının bizzat kendisi yönetenleri seçmekte ve bunların görevleri yerine getirebilmeleri için kendilerini gerekli kudretlerle donatmaktadır⁹⁵. Teokratik teorilerin ikincisi, “providansiyel ilahi hukuk doktrini”dir Tanrının bizzat kendisinin yönetenleri seçmekte olduğunu kabul eden görüş zamanla değişmiş ve yerini providansiyel ilahi hukuk doktrinine bırakmıştır. İktidarın kaynağı yine Tanrıdır. Ancak iktidarı kullanan hükümdar, doğrudan Tanrı tarafından seçilmemiştir. Artık hükümdarın iktidarı Tanrının eseri olan toplum düzeninin kurallarına dayanmaktadır⁹⁶. Diğer bir ifadeyle, egemenlik yetkisi Tanrıya ait olmakla beraber, Tanrı sahip olduğu bu yetkiyi topluma vermekte ve yönetenler halkın aracılığıyla bu gücü elde etmektedirler. Bunun neticesi olarak, bu gücü fiilen kullananlar onu toplumun arzusuna göre kullanmalıdırlar. Dolayısıyla bu yönde hareket etmeyenlerin toplum tarafından yerlerinden uzaklaştırılabilmeleri mümkündür⁹⁷. Aquino’lu Thomas “başkan, gücünü Tanrıdan alır” der. Fakat ona göre kökü Tanrıda olmakla beraber, her iktidar, hukuk bakımından, dayandığı kurumlar bakımından, insanoğlunun eseridir. İktidar fikri esas olarak Tanrıdan gelir, fakat bu iktidarın kullanılışı da, elde edilişi de Tanrının dışında kalır⁹⁸.

Teokratik görüşlere göre, ister Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi, ister bir yeryüzü Tanrısı olsun, hükümdar ya da önder, iktidarının meşruluğunu halkın çoğunluğundan değil, insan üstü niteliklerinden almaktadır⁹⁹. Söylemek gerekir ki, o çağlarda siyasal iktidara bundan daha sağlam bir meşruluk temeli bulmak mümkün

⁹⁴ Hakyemez, a.g.e., s. 21.

⁹⁵ Çam, a.g.e., s. 333.

⁹⁶ Teziç, a.g.e., s. 89.

⁹⁷ Okandan, a.g.e., s. 762.

⁹⁸ Akın, a.g.e., s. 57.

⁹⁹ Teziç, a.g.e., s. 59.

olmazdı. Gerçekten yüzyıllar boyunca mutlak hükümdarlar iktidarlarını, hep bu “ilahi hak” düşüncesine dayandırarak sürdürmüşlerdir¹⁰⁰.

1.5.2.2. Demokratik görüşler

Teokratik düşünce, etkinliğini 18. yüzyılın sonlarına kadar koruyabilmiştir. Bu yüzyılda ortaya çıkan yeni fikir akımları, iktidarın kaynağını yeryüzünde ve toplumda aramak gerektiği görüşünü işlemeye başlamışlardı¹⁰¹. İktidarın kaynağının ilahi güçten, yani gökten yere, monarktan topluma indirilmesine ilişkin olarak, Ortaçağ’da ileri sürülen görüşler, sonraki toplumsal yapı değişikliği ve 18.yüzyıl aydınlanma felsefesi ile akli bir temele oturacaktır¹⁰².

18. yüzyılda geliştirilen geleneksel demokratik teoriler halk egemenliği ve milli egemenlik teorileridir.

Burada her iki egemenlik anlayışının da ortak noktası aslında egemenliği, monarkın değil tüm insanların eline vermesidir. Bu noktada her iki egemenlik anlayışı da aslında aynı kavramsal köke sahiptir. Her ikisinde de yetkiler ve nitelikler aynıdır, sadece egemenliğin sahibi ve kimler tarafından kullanılacağı noktasında farklılıklar vardır¹⁰³.

Milli egemenlik anlayışına göre, egemenliğin sahibi millettir. Millet egemenliğinin tek meşru kaynağı ve sahibidir. Bu millet, bölünmez bir bütün olarak kendisini oluşturan bireylerden ayrı bir varlığa sahiptir¹⁰⁴.

Manevi bir varlığa sahip olan millet bölünmez bir bütün olarak ortaya çıkınca, egemenliğin kullanılması için temsilcilere ihtiyaç vardır. Bu nedenle milli egemenlik, sürekli olarak temsil düşüncesine dayanmaktadır. Ancak burada seçilmiş temsilciler kendilerini seçenleri değil tüm milleti temsil ederler¹⁰⁵. Bu bağlamda tüm insanlar bir devlet içerisinde, ancak temsilcileri aracılığı ile bir işlemde bulunabilirler. Temsilcilerini seçen halkın görevi ve devlet yönetimine katılma hakkı, ancak bir sonraki seçimde yeniden söz konusu edilebilir¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Kapani, a.g.e., s. 69.

¹⁰¹ Çam, a.g.e., s. 334.

¹⁰² Teziç, a.g.e., s. 91.

¹⁰³ Hakyemez, a.g.e., s. 64.

¹⁰⁴ Teziç, a.g.e., s. 94; Toplum kendisini teşkil eden gerçek kişilerden ve onların iradelerinden ayrı kendine mahsus kişiliğe ve iradeye sahiptir ve üstün güç, egemen kudret gerçek kişilerin bir araya gelerek meydana getirdikleri bu irade sahibi kolektif kişiye aittir. Bu, özel olarak genel irade diye ifade edilmektedir. (Okandan, a.g.e., s. 764.)

¹⁰⁵ Çam, a.g.e., s. 334.

¹⁰⁶ Akın, a.g.e., s. 172.

Milli egemenlik ilkesi, herşeyden önce, krallığın gücüne karşı yönelmişti. Bu ilke ile mutlak monarşi yerine, ılımlı bir krallık getirilmek istenirken, monarkın kişisel egemenliği teorisine karşı gelinmekteydi. Bu amaçla da, iki temel düşünceden hareket edilmekteydi. Birincisi, yöneticiler, egemenliğin sahibi değildirler, fakat yalnızca onu kullanmak yetkisini ellerinde bulundurlar. İkincisi, hiç kimse doğuştan, üstün bir iktidarı kullanma hakkını ileri süremez. Egemenlik, topluma ait bir haktır. Bundan böyle kral, iktidarını ancak millet adına kullanabilecektir¹⁰⁷.

Böylece millet kavramı monarşinin yerini almaktaydı. Milli egemenlik, monarşiye karşı bir mücadele aracı olarak kullanılmış, egemenlik kralın başından alınıp milletin başına konmuştur. Bu açıdan, milli egemenlik, bir yandan monarkın egemenliğine son verirken diğer yandan iktidarın doğrudan kullanılmasına engel olacak bir yöntemdi¹⁰⁸.

Geleneksel teorinin temel ilkelerinden olan “egemenlik halkta”dır ilkesinin kaynağı Rousseau’dur. Egemenlik toplumun tümüne aittir ve egemenliğin tek kaynağı toplumdur¹⁰⁹. Rousseau’ya göre egemenlik, genel iradenin kullanılmasıdır. Genel irade her bireyin iradesinden oluşur ve daima iyiyi, doğruyu gösterir, hiçbir zaman bozulmaz, ter temizdir. Egemenlik meşruluğunu bu genel iradede almaktadır. Genel irade kanun biçiminde belirir¹¹⁰. Halk egemenliği anlayışında egemenlik toplumu oluşturan bireylere ayrı ayrı verilmiştir. Bireylerin her biri egemenlikte pay sahibidir. Bu nedenle halk egemenliği anlayışı, doğrudan demokrasi anlayışına daha uygundur¹¹¹. Halk egemenliği anlayışında devletteki üstün güç ya da egemenlik, kendisini oluşturan bireylerden ayrı manevi bir kişi olarak karşılanan bir varlığa değil, doğrudan doğruya toplumu oluşturan bireylere aittir. Egemenlikte bu nedenle, her bireyin payı olduğu için, bütün olarak görünmekten ziyade, parçalanmış bir durum vardır¹¹².

Halk egemenliği anlayışında egemenlik, ayrı ayrı ve eşit biçimde her bireye ait olduğuna göre, özellikle temsili bir demokraside çoğunluğun yönetimi ilkesinin bir gereği olarak egemen irade, çoğunluk iradesi olarak belirmiş olmaktadır. Bu nedenle bu

¹⁰⁷ Teziç, a.g.e., s. 93.

¹⁰⁸ Hakyemez, a.g.e., s. 67.

¹⁰⁹ Göze, a.g.e., s. 254.

¹¹⁰ Rousseau, a.g.e., s. 120.

¹¹¹ Hakyemez, a.g.e., s. 65.

¹¹² Okandan, a.g.e., s. 710.

egemenlik anlayışı, doğuracağı sonuçlar yönünden çoğunluk baskısına yol açacağı gerekçesi ile eleştirilmektedir¹¹³.

Egemenlik halka ait olduğundan, kendisini oluşturan bireylerden ayrı hukuki bir varlığı yoktur; bireylerin iradelerinin toplamından oluşur. Bunun anlamı da, genel irade en fazla sayının, yani çoğunluğun iradesidir¹¹⁴.

Belirttiğimiz bu her iki anlayışın; “milli egemenlik“ ve “halk egemenliği“ anlayışlarının temelinde önemli farklılıklar vardır. En temel farklılık, burjuvazi sınıfının amaçlarını gerçekleştirmek doğrultusunda oluşturduğu, kendine özgü varsayımlarda ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan halk egemenliği somuttur ve bireylerin iradeleri toplamı olduğu için bölünebilir niteliktedir. Buna karşılık, milli egemenlik soyuttur ve bölünemez. Halk, geçmişi ve geleceği olmayan bir “kalabalık“ iken millet, kendini oluşturanlardan çok daha farklı bir şahsiyettir¹¹⁵. Halk egemenliği teorisinde oy kullanma bir hak olmasına karşılık, milli egemenlik teorisinde bu bir görev sayılmıştır. Diğer taraftan milli egemenlik teorisinde, fizik varlığı olmayan milletin kendi adına konuşacak sözcülere, temsilcilere ihtiyacı vardır. Bu da temsili sisteme doğru gider. Halk egemenliğinde ise, gerçek fizik varlığa sahip vatandaş kitlesi, gerektiğinde kendi iradesini aracısız ve doğrudan açıklama imkanına sahiptir. Son olarak milli egemenlik düşüncesinde kuvvetler ayrılığı ilkesine, ikinci meclis, kanunların anayasaya uygunluğunun kontrolü gibi fren ve denge mekanizmalarına yer verilebildiği halde, halk egemenliği düşüncesi, halk iradesinin gerçekleşmesini frenleyecek veya geciktirecek nitelikte olan bu gibi anayasal mekanizmalarla pek kolay bağdaşamaz¹¹⁶. Bugünkü uygulamaya bakıldığında ise, hemen hemen hiçbir ülkede demokratik egemenliğin bu iki farklı türünün ayrı ayrı, saf biçimde uygulandığını görmek mümkün değildir. Pek çok demokratik ülkede bu iki farklı egemenlik anlayışı karma biçimde uygulanmaktadır. Ancak milli egemenlik anlayışı daha ağırlıklıdır¹¹⁷.

Siyasal meşruluğun nasıl ve hangi biçimlerde ortaya çıkabileceğini daha iyi anlamak için, meşrulukla ilgili iki önemli teoriye göz atmak uygun olur. Bunlardan biri,

¹¹³ Çam, a.g.e., s. 334; Hakyemez, a.g.e., s. 65.

¹¹⁴ Teziç, a.g.e., s. 92; Halk egemenliğinde, her şey, her biri üstün gücün bir parçasına sahip olan ferlerin çoğunluğu ile kararlaştırılmaktadır. (Okandan, a.g.e., s. 768.)

¹¹⁵ Hakyemez, a.g.e., s. 69.

¹¹⁶ Kapani, a.g.e., s. 74.

¹¹⁷ Hakyemez, a.g.e., s. 70.

Alman sosyolog Max Weber'in meşruluk tipolojisi, diğeri ise Amerikalı siyaset bilimci David Easton'ın meşruluk teorisidir.

1.5.2.3.Max Weber'in meşruluk temeli

Max Weber hiçbir iktidarın tek bir meşruluk tipine dayanmadığını belirtir¹¹⁸. Weber'e göre meşruluğun başlıca üç farklı kaynağı vardır: bunlar geleneksel, karizmatik ve hukuki kaynaklardır¹¹⁹. Geleneksel meşruluk, eskiden beri yaşayan geleneklerin ve geleneklere uygun olarak iktidarı ellerinde bulunduranların meşruluğunun, kutsal olduğu inancına dayanır¹²⁰. Diğeri bir ifadeyle, yönetilenlerin siyasal iktidarı ellerinde bulunduranlara itaat etmelerinin, onların aldıkları siyasal kararları bağlayıcı saymalarının nedeni, iktidarın, geçerliliğine inandıkları geleneklere göre elde edilmiş olmasıdır. Buna göre geleneksel iktidarda, mevcut düzen kutsal, ebedi ve dokunulmaz olarak görülür¹²¹. Ancak, geleneksel iktidarda, iktidarı elinde bulunduranın faaliyetleri, bir takım hukuk kuralları ve yerleşik usullerle sınırlıdır¹²².

Karizmatik meşruluk, olağanüstü ve Tanrı vergisi kişiliğin (karizma) otoritesi, yani bir kişiye duyulan mutlak bağlılık ve güvene, onun kahramanlığına ya da başka niteliklerine inanmaya dayanan meşruiyet türüdür. Peygamberlerin otoritesi ve siyaset alanında üstün kişisel yetenekleri ile öne çıkan siyasi liderin, yine üstün yeteneklere sahip komutanın, büyük demagogun ya da siyasal parti liderinin otoritesi böyledir¹²³. Burada önemli olan yöneticinin olağanüstü vasıflara geçekten sahip olup olmadığı değil, fakat öyle olduğuna inanılmasıdır¹²⁴. Karizmatik liderler genellikle bunalım ve kargaşa zamanlarında ortaya çıkan devrimci liderlerdir. Psikolojik, fiziksel, ekonomik, ahlaki, dini, siyasi bunalım dönemlerinin "doğal" önderleri ne resmi görevliler ne de bugünkü anlamda meslek sahipleri, yani uzmanlaşmış, bilgi kazanmış ve para için çalışan kişiler olmuştur. Bunalım dönemlerinin önderlerinin onlardaki yeteneklerin herkese nasip olmayan olağanüstü yetenekli kişiler olduğuna inanılmıştır¹²⁵.

¹¹⁸ Teziç, a.g.e., s. 101.

¹¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. San, a.g.e., s. 63 vd.

¹²⁰ San, a.g.e., s. 69.

¹²¹ Erdoğan, a.g.e., s. 279.

¹²² Teziç, a.g.e., s. 101.

¹²³ Weber, Max, **Sosyoloji Yazıları**, Çeviren: Taha Parla, 3. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 81; Günümüzde "Karizma" konusundaki tartışmalar ve sorunlar için bkz. Uysal, Birkan, "Çağdaş Karizma", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 26,Sayı: 4, 1993, s. 3 vd.

¹²⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 279.

¹²⁵ Weber, a.g.e., s. 217, 218.

Son olarak hukuki (yasal) meşrulukta siyasal iktidarı kullananlar bu yetkiyi herkes için bağlayıcı, akılcı yasalardan yani hukuktan almaktadır. Böyle bir sistemde emir verme gücünü kullananlar, akılcı kurallara uygun olarak davrandıkları sürece meşrudurlar ve otorite altında bulunanlar, emir verme gücünü elinde bulunduranlara değil, akılcı kurallara itaat ederler¹²⁶. Yani itaat yöneticilerin şahsına değil ilkelere ve kurallardır. Diğer bir anlatımla, yönetim mevkilerinde olanlara, kişiliklerinden dolayı değil, fakat mevkilere geliş yöntemleri ve kullandıkları yetkiler yasalara uygun olduğu için itaat edilmektedir¹²⁷.

Weber'in meşruluk tipolojisi ile ilgili olarak öğretide dikkat çekilen en önemli nokta; bu meşruluk modellerinin ideal tipler olarak önerilmiş olmasıdır. Gerçek meşruluk anlayışları bunlara uymayabilir. Hatta uygulamadaki örneklerin büyük çoğunluğu, bu saf tiplerin bir birleşimini ya da aralarındaki geçiş halini temsil eder¹²⁸.

1.5.2.4. David Easton'un sınıflandırması

Easton'un teorisinin esası, siyasal hayatın ve onun içinde gerçekleşen siyasal sürecin, girdi-çıktı etkenlerinin karşılıklı etkileşim ve iletişiminden doğan bir sistem olarak kavranması ve analiz edilmesidir. Siyasal sistemin girdileri sistemin çevresinden gelen talepler ve desteklerdir. Bu taleplerle ilgili olarak üretilen karar ve faaliyetler de sistemin çıktıları olarak görülmektedir. Bu teoriye göre, siyasal sistemin girdileri arasında yer alan desteklerin önemli unsurlarından biri meşruluktur. Buna göre meşruluğun üç kaynağı vardır; ideolojik kaynak, yapısal kaynak ve kaynak olarak liderin kişisel nitelikleridir¹²⁹. İdeolojik kaynak siyasal sistemin (ve yönetenlerin otoritesinin), yönetilenlerin sistemin temelinde yatan değer ve inançları benimsemelerinden kaynaklanması durumunu ifade eder¹³⁰. Diğer bir ifadeyle, eğer yönetilenler, rejimin temelinde yatan ilkeleri, değerleri, amaçları benimsiyorlar, onların doğruluğuna ve geçerliliğine inanıyorlarsa rejim (ve otorite sahipleri) bu yoldan meşruluk kazanır¹³¹.

Meşruluğun ikinci kaynağı yapısalıdır. Yapısal kaynak, siyasal sistemin işleyiş kurallarının yönetilenler tarafından geçerli sayılmasıdır. Yönetilenlerin aldıkları siyasal

¹²⁶ San, a.g.e., s. 280.

¹²⁷ Erdoğan, a.g.e., s. 280.

¹²⁸ San, a.g.e., s. 71; Erdoğan, a.g.e., s. 280; Teziç, a.g.e., s. 103; Kapani, a.g.e., s. 92.

¹²⁹ Erdoğan, a.g.e., s. 280.

¹³⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 280.

¹³¹ Kapani, a.g.e., s. 92.

kararlara gönüllü olarak uyulmasının temeli bu yaygın inançtır¹³². Nihayet, yönetenlerin (liderlerin) kişisel nitelikleri siyasal sisteme meşruluk sağlayan bir kaynaktır. Buradaki kişisel nitelik deyimi karizma kavramından farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Liderlerin mutlaka olağanüstü niteliklere sahip olmaları gerekmediği gibi halk arasında böyle bir görüntünün, inanın oluşturulması da şart değildir¹³³.

1.5.3.Siyasal açıdan meşruluğun önemi

Meşruluğu, iktidarın, topluluk üyeleri ya da en azından bunların çoğunluğu tarafından, bir iktidar olarak tanınmış olması yani otorite altında bulunanlar tarafından iktidara karşı beslenen gerçek bir inanç olarak tarif etmiştik. Bu ve benzeri tarifler siyasal iktidar açısından meşruluğun önemini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu önemin en net ifadesi şu şekilde ortaya konabilir; meşruluk, siyasal alanda, iktidarın sağlanması ve elde tutulması bakımından en önemli etkidir. Bir siyasal sistemde, yönetilenler iktidarın meşruluğuna inandıkları ölçüde onun kararlarına kendiliklerinden uyma eğilimi gösterirler, bu kararlara uymayı tamamen olağan ve hatta gerekli sayarlar. Bu durumda iktidar zora başvurma gereğini duymaksızın (bazı haller dışında) itaati sağlamış olur¹³⁴. İktidarı devam ettirme ve yönetme teknikleri arasında en devamlı ve en etkili araç iktidarın meşru olduğu hakkında halkta bir kanaat uyandırmaktır. Çünkü kuvvet ne kadar büyük olursa olsun bir andan sonra zayıflayabilir. Bu nedenle kamu vicdanında tutunmayan, saygı görmeyen, inanılmayan bir iktidar uzun süre kendisini, sırf fiziki kuvvetle ayakta tutamaz¹³⁵.

O halde denebilir ki, meşruluk, yönetimi kolaylaştıran, sağlamlaştıran, onu daha istikrarlı ve etkili kılan bir faktördür. Böyle olduğu için de, her zaman ve her yerde iktidar sahipleri iktidarının meşru olduğu inancını halk arasında yaymak hususunda çaba harcarlar¹³⁶.

Meseleye ters mantık noktasından da bakılabilir. Bir siyasal sistemde, siyasal iktidarı kullanacak kişileri belirleyen yasalar, kural ve kurumlar vardır. Bu yasa, kural ve kurumlarca belirlenmiş yollardan başka bir yoldan iktidarı ele geçiren kişi ya da kişiler iktidarı gasp etmiş olurlar. Bu kimseler halkın kendilerine itaat etmelerini de

¹³² Erdoğan, a.g.e., s. 280.

¹³³ Kapani, a.g.e., s. 42.

¹³⁴ Kapani, a.g.e., s. 84.

¹³⁵ Daver, a.g.e., s. 110.

¹³⁶ Kapani, a.g.e., s. 85.

beklememelidir¹³⁷. Bu demektir ki, haklı ve meşru olmayan bir yönetime, karşı gelinebilecektir. O nedenle söz konusu yönetim ya meşruluğunu sağlayacak veyahut yıkılacaktır. Ortaya çıkan sonuç meşrulukla devam ve istikrarın doğru orantılı olduğudur.

Diğer taraftan meşruiyetin önemli bir yanı da belirgin bir şekilde egemenlik açısından ortaya çıkar. Meşruiyet egemenliğe değer boyutu katar. Bir egemenliğin kabul edilişi, bir egemenlikle özdeşleşme ancak meşruiyet boyutuyla gerçekleşebilir. Bu ise şu anlama gelir; sağlam bir egemenlik tanımlaması ile o devletin bireylerinin tek tek egemenlik algılamaları arasında bir bütünlük sağlanmıştır. O takdirde, dışarıdan herhangi bir başka gücün içeride, egemenliğin görünmeyen değer boyutunu sarsması mümkün olmayacaktır¹³⁸.

Bu bölümde son olarak modern meşruiyetin ana ölçüsünü belirtmek istiyoruz. Buna göre devletin sırf devlet olarak meşruluğundan söz edilemez, meşruluk ona dışarıdan verilir. Bu da onun insan haklarını korumak ve toplumda barışı temin etmek üzere kurulmuş bir müessese olmasından başka bir şey değildir. Hiçbir şeyin meşruluk veya değeri devletten türemez, aksine devlet meşru olarak var olmasını “insan” olmak itibarıyla dokunulmaz haklara sahip kişilerin iradelerinden türemesine ve onların haklarını korumasına borçludur. Eğer öyle olmasaydı da, devleti kendi başına bir varlık olarak meşru saysa idik, bu, güce taptığımız veya devleti Tanrı addettiğimiz anlamına gelirdi¹³⁹.

Bu bakış açısından, (ileride ayrıntılı olarak ele alacağımız şekliyle) bir özgürlük alanı olarak sivil toplum modern anlamda siyasal iktidar için bir meşruluk kaynağı oluşturmaktadır. Böyle olunca sivil toplum, siyasal iktidarın, faaliyette bulunurken göz önünde bulundurmak zorunda olduğu bir alan olarak belirlemektedir. Bunun doğal sonucu da sivil toplumun siyasal iktidar için bir sınır teşkil eder hale gelmesidir.

¹³⁷ Göze, a.g.e., s. 190.

¹³⁸ Davutoğlu, Ahmet, “Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği”, **Anayasa Yargısı** 20, Ankara, 2003, s. 51, 55.

¹³⁹ Erdoğan, a.g.e., s. 151.

İKİNCİ BÖLÜM

2.SİVİL TOPLUM KAVRAMI

Günümüzde gerek batıda, gerek demokrasiyi yeni benimseyen eski doğu bloku ülkelerinde ve gerekse ülkemizde gündemde olan ve üzerinde önemli tartışmalar yapılan "sivil toplum" kavramı hakkında, bugün yaklaşık bir fikir birliği söz konusu olsa da, bu, uzun bir tarihi sürecin sonunda gerçekleşebilmiştir.

Zira bugün kısaca, devlet karşısında özerk davranma alanı¹⁴⁰ olarak tanımlanabilecek olan sivil toplum, ilk kullanıldığı andan başlayarak çok uzun bir dönem boyunca, bu anlamının tam aksi bir anlamda; siyasal toplumla aynı anlamda kullanılmıştır. Bu yüzden, sivil toplum konusunda bugün gelinen noktayı anlamak ve sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için bu tarihi sürecin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Bu nedenle günümüzdeki anlamıyla sivil toplumun değerlendirmesine geçmeden önce, Ortaçağa ve Antik Yunan düşünce dünyasına kadar geriye götürülebilen sivil toplum kavramının düşünsel temelleri üzerinde durulacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu süreç içerisinde sivil toplumun anlam değişikliklerine uğramasında, toplumsal ve siyasal hayattaki değişimler çok önemli birer etken olmuşlardır. Bu bakımdan gerçekçi bir değerlendirme yapabilmek adına, siyasal düşüncedeki değişimle birlikte söz konusu süreçteki toplumsal değişimler de değerlendirilmelidir. Bu bağlamda özellikle kavramın önemli bir dönüm noktası olan Ortaçağ'daki feodalite-burjuva dönüşümünü ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir.

2.1.Antik Yunan ve Roma'da Sivil Toplum

Antik Yunan'da sivil toplum kavramına Aristo'da rastlanmaktadır. Aristo'nun kullandığı, Latince'ye "societas civilis" olarak çevrilen, "politike koinonia" ibaresinin sivil toplum kavramının ilk kullanım şekli olduğu kabul edilmektedir¹⁴¹. Aristo bu kavramdan hem insanların kendi iradeleriyle bir araya gelmelerini hem de insanların bir arada yaşamalarını anlamaktaydı. Düşünür, "politike koinonia" kavramıyla hukuksal anlamda insanların oluşturdukları toplulukları (aile gibi) beraber, toplumu da

¹⁴⁰ Bolay, Hayri, "Sivil Toplum ve Manası" , **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 7.

¹⁴¹ Akpınar, Ayşenur, **Sivil Toplum (Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBF, Ankara, 1997, s. 7.

kastetmekteydi¹⁴². Bir başka açıdan “politike koinonia” yurttaşların, kentlilerin oluşturduğu politik düzendi. Yurttaş bir poliste, bir kentte yönetime ve kararlara katılma yetkisine sahip kişiydi. Sivil olanla siyasal olan ayrımının henüz olmadığı, politik alana ilişkin bu anlayışta sivil toplumun, “politike koinonia”nın, diğer toplum düzenlerinden farkı, hak ile haksızlığın ayrıldığı, yani adaleti temel alan düzen olmasıydı¹⁴³.

Batı Avrupa geleneğinde Aristo’ya kadar olan geçmişte sivil toplum kavramı, siyasal toplum ile aynı anlama gelen bir kavram olarak kullanılmıştır. Aristo, “politike koinonia” (sivil toplum) kavramını, diğer bütün toplulukları kuşatan ve onlara egemen olan siyasal toplum anlamında kullanmaktaydı¹⁴⁴. Aristo’nun hukuki olarak belirlenmiş bir yönetim sistemi içinde, eşit ve özgür vatandaşların, kamusal, etik-siyasi bir topluluk olarak tanımladığı ”politike koinonia” kavramı devlet ve toplum arasındaki farkı ortaya koymaya izin vermemektedir¹⁴⁵. Diğer bir ifadeyle devlet ile bireyler ve toplum kavramları içerik olarak ayrılmış değildir¹⁴⁶. İnsan sosyal bir varlık olarak polis içinde yaşamak üzere yaratılmıştır, insanı diğer canlılardan ayıran özelliği de bir Polis’e bağlı olmasıdır. Polis, doğal ve zorunlu bir gelişmenin sonucudur, kendi kendine yetme özelliğine sahip mükemmel bir toplumdur ve aile, kabile, köy gibi tüm diğer topluluklar Polis’e bağlıdır¹⁴⁷. Ayrıca Aristo’da, şehir ya da devletin, aileden de, aramızdaki herhangi bir bireyden de önceliği vardır. “Çünkü bütün parçadan önce gelmelidir... Öyleyse, devletin hem doğal hem de bireyden önce olduğu apaçık ortadadır”¹⁴⁸ demek suretiyle “politike koinonia “ya, (sivil topluma) birey karşısında kesin bir öncelik ve tam bir üstünlük vermiştir¹⁴⁹.

Diğer taraftan Antik Yunan’da “koinonia” kavramı, dayanışma, dostluk ya da etkileşim yoğunluğuna bakılmaksızın tüm topluluk türlerini nitelerken, “politike koinonia”, birlikte davranmaya yatkın, tek ama aralarında bir örgütlenmenin söz konusu olduğu bir insan topluluğunu anlatmak için kullanılmaktaydı¹⁵⁰.

Sonuç olarak Antik Yunan düşüncesinde site ile site dışındaki olan yani kamusal olan ile özel olan arasında açık bir ayrım mevcut değildi. Kişi ile toplumun bir bütünü

¹⁴² Doğan, İlyas, **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, Alfa Kitapevi, İstanbul, 2002, s. 9.

¹⁴³ Kuçuradi, İoanna, “Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar”, **Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyum-1**, Üç Sempozyum, Sivil Toplum Kuruluşları, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 28.

¹⁴⁴ Keane, John, **Sivil Toplum ve Devlet**, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 47.

¹⁴⁵ Akpınar, a.g.e., s. 7.

¹⁴⁶ Doğan, a.g.e., s. 9, 10.

¹⁴⁷ Göze, Ayferi, a.g.e., s. 45.

¹⁴⁸ Aristoteles, **Politika**, Çeviren: Mete Tunçay, 2. Basım, Remzi Yayınları, İstanbul, 1983, s. 10.

¹⁴⁹ Bkz. Aynı yönde. Doğan, a.g.e., s. 11.

¹⁵⁰ Akpınar, a.g.e., s. 7.

parçaları olduğu anlayışı hakimdi. Kamuya özgü şeyler ile kişiye özgü şeyler arasında bir ayrılık söz konusu değildi¹⁵¹. “Politike kiononia” kavramı ile ifade edilen sivil toplum, yasal olarak tanımlanmış bir yönetim altındaki (site, polis) özgür-eşit vatandaşların etik-siyasal topluluğu olarak tanımlanmıştır. Bu anlamda sivil toplum medeniyetin, toplumun içinde medenileştiği Polisin gelişmesini ifade etmektedir. Medenileşme sürecinde sivil toplum, insanların özellikle erkeklerin kendi işlerini düzenledikleri veya siyasal bir sisteme göre mücadelelerini sürdürdükleri sosyal bir vatandaşlık düzeni sunmaktadır¹⁵². Böylece sivil toplum doğa halinin karşıtı bir durumu nitelemiş olur. Bu karşıtlığın iki yönü vardır: Bir yanda “ilkel”in karşısında medeni olan; diğer yanda ise devletsiz toplumun karşısında devletli toplum¹⁵³.

Antik Yunan ve Roma düşüncesini kaynaştıran Çiçero, Yunan kavramlarından ve düşüncesinden yararlanarak devleti, hem vatandaşların oluşturduğu kolektif bir bütün hem de halkın sahip olduğu bir manevi kişilik olarak tanımlar. Bu tanımın karşılığı olarak ”res publica” terimini kullanır. Çiçero’da “res publica” terimi ile aile reislerinin egemen olduğu ”res privata” özenle ayrılmıştır. Fakat “res publica”, “res privata” karşısında kesin bir üstünlük sahibidir¹⁵⁴.

“Politike koinonia”nın Latinceye tercümesi olan “societas civilis”¹⁵⁵’in Roma’da aldığı biçim hukuki anlamda taçlandırılması olan ”Juris societas” olmuştur. “Juris societas”, fikri anlamda polis ile aynı şeyi ifade etmesine karşın ondan daha ileri biçimde civitas’da (Roma’da polis) yaşayan insanların birer özne olarak tesadüfi değil bilakis hukukî bir uzlaşma çerçevesinde bir araya geldikleri bir örgütlenmeyi ifade ediyordu¹⁵⁶.

Romalılarda ”societas” kelimesi belirli bir amaca ulaşmak için bireylerin birbiriyle olan sözleşme ilişkisi, bir iç ilişki anlamında kullanılıyordu. Böyle olmakla birlikte birden çok özgür kişinin bir araya gelerek karşılıklı taahhüt altına girme işlemine (societas) hukuksal ehliyeteye sahip bir tüzel kişilik anlamı yüklenmiyordu. Societas’ın

¹⁵¹ Doğan, a.g.e., s. 11.

¹⁵² Rowley, Charles K., “On The Nature Of Civil Society”, **Independent Review**, Vol. 2, Winter 1998, s. 402.

¹⁵³ Akal, Cemal Bali, **Sivil Toplumun Tanırısı**, Afa Yayınları, İstanbul, 1990, s. 35.

¹⁵⁴ Doğan, a.g.e., s. 12.

¹⁵⁵ Rowley, a.g.m., s. 401.

¹⁵⁶ Eker, Semih, **Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2000, s. 6.

kolektif bir kişilik olarak yorumlanması ilk defa Ortaçağ İtalya'sında söz konusu olacaktır¹⁵⁷.

Eski Yunan'da şehrin gelişmesi ve vatandaşın oluşması süresince Polis'in var olması ile bir gelişme ve uygarlık süreci olarak ortaya çıkan gelişmelere, Roma'nın katkısı ve bir müddet sonra tüzel kişilik kavramının eklenmesi, sivil toplum alanının gelişmesine katkı sağlanmıştır. Diğer yandan batı toplumunda sonraları yaşanan feodalite, kilise, kral-burjuvazi ilişkileri de iktidarın müdahale alanı dışında kalan bazı alanların varlığının kabulünü kolaylaştırmıştır¹⁵⁸. Aşağıda bu gelişmeler ve sivil toplum bakımından önemleri ortaya konacaktır.

2.2.Ortaçağ Düşüncesinde Sivil Toplum

Ortaçağ denilen dönem, M.S.476'da Batı Roma İmparatorluğunun yıkılmasından Rönesans'a yani 15. yüzyıl sonuna kadar, oldukça geniş bir zaman dilimini ve coğrafi bölgeyi kapsamıştır¹⁵⁹.

Ortaçağ'ın sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki düzenini belirleyen sistem feodalitedir. Feodal düzen hem ilk çağ toplum yapısından hem de modern çağın toplum yapısından oldukça farklıdır¹⁶⁰. Feodalite, ticaretin, piyasa ilişkilerinin, para ekonomisinin ve dolayısıyla da kent yaşamının çöktüğü bir dönemde ortaya çıkmıştır¹⁶¹. Denebilir ki feodalite: kendine özgü nitelik gösteren bir örgütlenme tarzıdır. Ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yönüyle bir bütündür. Aynı zamanda bir yönetim sistemi, fakat bundan da öte bir üretim tarzıdır. Öyle ki, ticaret ve kent yaşamının ortadan kalktığı ve bunun yerini tarıma dayalı, kapalı ekonomik sistem ve kır yaşamının aldığı bir düzendir¹⁶².

Feodal düzen deyince ilk akla gelen hiyerarşik bir toplum yapısı olmaktadır. Bu yapıda kral-senyör-vassal ve üretici (serf) bir ast-üst ilişkisi söz konusuydu¹⁶³. Feodal düzende sosyal yapıyı belirleyen özellik ise kişilerin toprakla olan ilişkileridir. Toprağa sahip olan kişi aynı zamanda siyasal iktidar sahibidir. Toprak sahibi olmayan kimseler ise, üzerinde yaşadıkları toprağın sahibine (senyöre) ekonomik, sosyal, hukuki ve siyasal

¹⁵⁷ Doğan, a.g.e., s.12.

¹⁵⁸ Yılmaz, Aytekin, " Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Yıl: 3, 1997, s. 87.

¹⁵⁹ Akad / (Vural) Dinçkol, a.g.e., s. 33.

¹⁶⁰ Göze, a.g.e., s. 69.

¹⁶¹ Ağaogulları, Mehmet Ali/ Köker, Levent, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitapevi, Ankara, 1991, s. 164.

¹⁶² Bulut, a.g.e., s. 32.

¹⁶³ Öz, Erol, **Feodalizm**, BDS Yayınları, İstanbul, 1996, s. 21.

yönlere tabi ve bağımlı olarak yaşayan kimselerdi¹⁶⁴. Toprak sahibi olan senyör, kendisine verilmiş toprak üzerindeki üretimi yönlendirmek ve denetlemek, artık ürüne el koymakta¹⁶⁵ ve aynı zamanda toprağa sahiplik nedeniyle malikanesindekiler üzerinde siyasal iktidara da sahip olmaktadır. Senyör toprakları üzerinde adli, mali, idari yetkilere sahipti. Senyör adaleti icra eder, toprakları üzerinde yaşayan kişileri muhakeme ederdi¹⁶⁶.

Siyasal görünümü ile feodal düzen devlet iktidarının parçalanmış olduğu bir düzendi. Devlet iktidarı ve egemenliği kavramı yoktu. İnsanlar merkezi otoriteye değil, fakat toprak sahibi senyörlere bağlıydı. Feodal düzende siyasal ve idari yetkiler de kişilerin mal varlığına dahildi¹⁶⁷. Böyle olunca, bu anlayışın bir sonucu olarak kamu hukuku- özel hukuk ayırımına rastlanmaz, hepsi feodal düzenin içinde erir, dolayısıyla kişinin hak ve özgürlüklerinden söz edilemezdi¹⁶⁸.

Ortaçağ Avrupası'nda bu şekilde bir bölünmüşlük arz eden siyasal egemenlik olgusunu karşılamak için "koinonia politike" kavramı kullanılmıştır¹⁶⁹. 17. yüzyıla kadar Aristo'nun siyasal öğretisi çoğunlukla benimsenmekle beraber St. Thomas'ın yaptığı "insanlar sitesi-tanrılar sitesi" ayrımı devlet ve devlet dışı toplumsal alan ayrımını çağrıştıran bir kavram olarak düşünülebilir¹⁷⁰. Diğer taraftan kilise öğretisinde de sivil toplumdaki kasıt; kilise karşıtı dünyevi iktidarı ifade etmekteydi. Bu anlamda kilise, dünyevi devlet otoritesi için sivil toplum terimini kullanmıştır¹⁷¹. Ancak "koinonia politike", (societas civilis) kavramının anlam bolluğu elde etmesi içeriğinin ve boyutlarının çeşitlenmesi için burjuva sınıfının doğmasını, gelişmesini ve yeni bir toplum ve devlet felsefesi üretmesini beklemek gerekecektir¹⁷².

2.3.Aydınlanma Felsefesinde Sivil Toplum

Buraya kadar feodalite ile ilgili olarak yaptığımız açıklamalar, özellikle daha sonraki dönemde sivil toplum kavramının anlam ve içerik olarak derinleşmesine ve

¹⁶⁴ Göze, a.g.e., s. 70.

¹⁶⁵ Ağaoğulları/ Köker, a.g.e., s. 169.

¹⁶⁶ Akad / (Vural) Dinçkol, a.g.e., s. 34.

¹⁶⁷ Göze, a.g.e., s. 79.

¹⁶⁸ Akad/ (Vural) Dinçkol, a.g.e., s. 34.

¹⁶⁹ Doğan, a.g.e., s. 14.

¹⁷⁰ Doğan, a.g.e., s. 12; Tanrılar sitesi ve insanlar sitesi ayrımı için bkz. Akın, a.g.e., s. 50 vd.

¹⁷¹ Tosun, Gülgün, **Demokratikleşme Sürecinde Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Türkiye Örneği**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1998, s. 9.

¹⁷² Schulz, Gerhard, " Entstehung und Wandel der Modernen Gesellschaft" im: **Festschrift für Hans Rosenberg**, Hrs. Gerhard A. Rither, Berlin, 1970, s. 9, Aktaran Doğan, a.g.e., s. 13.

çeşitlenmesine yol açacak olan kentleşme ve burjuvazinin ortaya çıkış süreçlerini anlamak bakımından da önemlidir.

Bu bölümde, aydınlanma felsefesinde sivil toplum kavramını incelerken, düşünürlerin bu kavram etrafındaki fikirleri ve tartışmaları çevresinde konuya yaklaşacağız. Ancak daha önce, yukarıda belirttiğimiz gibi, sivil toplumun belirginleşmesinde daha doğrusu, nitelikli tartışmalara tabi tutulmasında en önemli etkenlerden biri olan burjuva sınıfının evrimi üzerinde durmak da yerinde olacaktır.

2.3.1. Burjuvazinin evrimi ve sivil toplum

Avrupa'da 12. yüzyıldan itibaren ticaretle uğraşan kentler kendi işlerini kendileri yönetir olmuşlardı. Bunlar bir bakıma feodal beyler karşısında özerklik taşımaktaydı. Yeni tip ticaretle uğraşan şehir halkı hem feodal beylere yani soylulara hem de kiliseye karşı özerklik mücadelesi vermiştir. Bununla beraber ortaçağda burjuvazi henüz krala karşı özerklik mücadelesine başlamış değildi¹⁷³. 16. yüzyılda ekonomi alanında feodal ilişkiler, tümünden ve hızlı bir şekilde çözülmeye başlamıştı. Ticaret ve zanaatkarlığın tarım dışı zenginlik kaynakları, diğer bir ifadeyle sermaye, ulusal ekonomilerdeki ağırlığını giderek daha fazla ölçülerde duyuruyordu. 16. yüzyılda oldukça büyük bir sermayeyi elinde tutan burjuvazi, nitelik değiştireyordu; girişimci, üretici bir sınıf oluyordu. Ortaçağ ve ilişki biçimlerini, bu arada kendi sınıfının Ortaçağ'daki yerel birlikleri olan loncaların sağladığı ayrıcalıkları karşısına alıyordu¹⁷⁴. Bu dönemde günümüzde devletin asli fonksiyonları arasında yer alan bir çok faaliyet alınıp satılabilmekteydi. Böyle bir gelişme Avrupa'da özgür kentlerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Kent sakinleri çoğu zaman sermaye güçlerini kullanarak yönetsel ve yargısal ayrıcalıklar elde etmişlerdir¹⁷⁵. Diğer bir ifadeyle, servetleri ile birlikte siyasal iktidar ve güçleri artan kentliler bu hak ve ayrıcalıkları para ile satın almış, kendileri için hayati bir önem taşıyan bu sorunlar ticari bir iş gibi pazarlıkla çözümlenmiştir¹⁷⁶.

Tüm bu gelişmeler feodal otorite karşısında özgürleşmek yönündeydi. Böylece burjuva mensubu tüccarlar¹⁷⁷ kentlerde kendileri ile aynı zümreden olan kişilerce

¹⁷³ Doğan, a.g.e., s. 16.

¹⁷⁴ Akad / (Vura) Dinçkol, a.g.e., s. 67.

¹⁷⁵ Doğan, a.g.e., s. 16.

¹⁷⁶ Göze, a.g.e., s. 86.

¹⁷⁷ Bu dönemdeki ticaret anlayışı ve tüccarların ekonomik hayattaki yeri için bkz. Bulut, Nihat, "Ortaçağdan Yeniçağa Geçiş Süreci Bağlamında Ekonomik Zihniyet Değişiminin Siyasal Düşünceye Etkisi", *AÜEHFD*, Cilt: VI, Sayı: 1-4, 2002, s. 17 v.d.

yargılanma ve hatta kendisini korumak amacıyla askeri birlikler oluşturma hakkı elde etmişlerdir. Kralın ya da ona bağlı feodal beyin verdiği ayrıcalık beratları, bir tek şahıs yerine bireylerin oluşturdukları topluluğa verilmekteydi. Bu durum toplumun belirli kesimlerinin bir araya gelmesini meşrulaştırıcı bir etki doğuruyordu. Ve en önemlisi söz konusu gelişmelerin, toplum ile siyasal örgütlenmenin ayrılması yönünde en ciddi adımlar olmasıydı¹⁷⁸.

Böylece burjuvazi, kendi kurallarını, yasalarını koyarak orta çağın geleneksel toplum düzeni içinde başarıyla gelişmiştir. Hesaplı ve tutumlu davranışı, sürekli olarak zenginliğini arttırışı, gittikçe gelişen girişimleri¹⁷⁹ ile burjuvazi değişimin öncüsüydü artık. Burjuvazi monarşiler kurulduktan sonra da otorite, barış ve düzen demek olan hükümdara hizmet etmiş, ama aynı zamanda ondan da yararlanmıştı¹⁸⁰. Temel kaygısı kâr olan ve bu kaygıyla hareket ederek, devleti ekonomik yaşamın dışında tutmaya çalışan bir sınıf¹⁸¹ olarak burjuvazi elde ettiklerinin ve daha neleri elde edebileceğinin yani gücünün bilincine varmıştı.

Kentler de elde ettikleri ayrıcalıklar sayesinde belirli hukuksal çerçeve içinde, çoğu zaman kentlilere özgü bir çok konuda bağımsız davranma yetkisi elde etmekteydi¹⁸². Bu gelişme içinde kentler yüzyıllardır süre gelen çöküntü ve terkedilmişlikten sonra yeniden güçlendi. Bu değişim ise oldukça özgün ve daha önce rastlanmadık bir biçimde gerçekleşti. Tek tek güçsüz olan bireylerin ortak hareket edebildikleri merkezler kurmalarına yol açtı¹⁸³. Böylece kendi başlarına güçsüz ancak eşit olan bireylerin kaynaklarını ve özgür iradelerini birleştirmeleri sonucunda güçlü ve siyasal özerklik kazanmış kentler ortaya çıktı¹⁸⁴. Burjuvazinin öncülük ettiği bu süreçte oluşan ve ticaretin gelişimiyle büyüyen ve ekonomik bakımdan da özerklik elde eden bu kentleri anlatmak için de sivil toplum terimi kullanılmaktaydı¹⁸⁵.

16. yüzyıldan itibaren ortaçağ feodalizmi artık ciddi olarak değişikliğe uğramış bulunan yepyeni toplumsal koşullar ile karşı karşıya bulunmaktaydı. Bu yeni koşulların ilki merkezi otoritenin güçlü olduğu modern devletin ortaya çıkmış olması, diğeri ise özel

¹⁷⁸ Doğan, a.g.e., s. 16.

¹⁷⁹ Göze, a.g.e., s. 86.

¹⁸⁰ Göze, a.g.e., s. 87.

¹⁸¹ Bulut, a.g.e., s. 55.

¹⁸² Doğan, a.g.e., s. 17.

¹⁸³ Poggi, Gianfranco, **Çağdaş Devletin Gelişimi Sosyal Bir Yaklaşım**, Çevirenler: Şule Kut, Binnaz Toprak, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 50.

¹⁸⁴ Poggi, a.g.e., s. 51.

¹⁸⁵ Tosun, a.g.e., s. 31.

mülkiyete dayalı burjuva ekonomisiydi¹⁸⁶. Güçlenen burjuvazi de ellerinde feodal hukuk kaynaklı ayrıcalıklara sahip soylularla daha kesin bir mücadeleye girmektedir¹⁸⁷. Bu durumun temeldeki nedeniyse, giderek büyüyen ve zenginleşen burjuvazinin halen siyasi anlamda etkisiz ve güçsüz bir sınıf olmasıydı. Diğer bir ifadeyle feodal düzenin içinde doğan ve gelişen burjuva sınıfı ekonomik ve sosyal alanda üstünlüğü ele geçirirken bu üstünlüğünü siyasi alana da yaymak istiyordu¹⁸⁸ ve bu alandaki ilk rakibi soylulardı. Soylular burjuvazi karşısında bir direnç noktası olarak soyluluğun verdiği ayrıcalıkları kaybetmemek için uğraşıyorlardı. Ancak bunlar giderek sanayi devrimi nedeniyle burjuvazi ile girdikleri mücadeleyi tümüyle kaybedeceklerdi . Ne var ki, sivil toplumdan söz edebilmek için burjuvazinin soyluları yenmesinin yanında yönetime fiilen el koyduktan sonra da siyasi iradenin karşısında özerk bir toplumsal alan arayışını devam ettirmesi gerekecekti¹⁸⁹.

Burjuvazinin ekonomik ve sosyal yaşamda etkinliğini artırmasının ardından başlangıçta oluşan kral-burjuvazi birlikteliği anlamını artık kaybetmeye başlamıştır. Sosyo-ekonomik gücünün bilincine varan burjuvazi, 18. yüzyıldan itibaren iktidara aracısız, doğrudan talip olacak ve bunun mücadelesine girişecektir¹⁹⁰. Bu durum aydınlanma düşüncesiyle yeni bir siyasi sistem anlayışının ortaya konmasıyla somut hale gelmiştir. Burjuvazi artık güçlü devlet otoritesini sınırlamayı amaçlamıştır¹⁹¹. Feodal düzenin dağıtık siyasi düzenini yıkıp, yerine önce güçlü merkezi yönetimler kuran burjuvazi, ardından onu da sınırlayarak¹⁹² benimsediği özgürlüklere saygıyı sağlayabilecekti. Burjuvazi açısından iktidar, kendi düzeninde bile sınırlanması gereken bir yetki olarak kabul edilmiş; yeni düzenin ekonomik ve siyasi boyutuyla gelişebilmesi de iktidarın sınırlandırılmasına bağlı görülmüştür¹⁹³. Çünkü bu aşamada, artık monarşi, piyasa ekonomisinin yeni gelişim sürecinde bir engel teşkil etmektedir¹⁹⁴.

¹⁸⁶ Doğan, a.g.e, s. 30; Ekonomik gelişme o denli önem kazanmıştır ki; pek çok devletin daha fazla tüccar yaratmak için çaba gösterdiği bu dönemde, feodal düzenin yerel ve dağıtık iktidar yapısını ayakta tutmak imkansız hale gelmiştir. Dolayısıyla siyasi iktidarın yapısı da değişmiş ve güçlü merkezi yönetimler doğmuştur. (Bulut, a.g.e., s. 83.)

¹⁸⁷ Göze, a.g.e., s. 86; Akad/ (Vural) Dinçkol, a.g.e., s. 67.

¹⁸⁸ Doğan, a.g.e., s. 28.

¹⁸⁹ Doğan, a.g.e., s. 30.

¹⁹⁰ Ruhi, M. Emin, **Fransız Devriminde Bir Başrol Oyuncusu: Sieyes**, Liberte, Ankara, 2002, s. 27.

¹⁹¹ Doğan, a.g.e., s. 31.

¹⁹² Bulut, a.g.e, s. 68.

¹⁹³ Yokuş, Sevtap, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve 1982 Anayasası'nda Hak ve Özgürlüklerin Kötüye Kullanılması**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002, s.33.

¹⁹⁴ Ruhi, a.g.e., s. 28.

Gelinen bu son noktada siyasal gücü sınırlamak için ortaya konan en önemli dayanaklardan biri devletin toplum karşısında sınırlanmasıydı. Bu sınırlama çabasında devlet karşısında toplumun özerk varlığını kabul ettirmek amaçlanmıştı. Bu, aynı zamanda sivil toplumun kuramsal çerçevesinin ortaya konmasıydı¹⁹⁵.

Burjuvazinin başlıca yönlendirici unsur olduğu ve geleneksel ekonomik, sosyal ve siyasal ilişkileri ve yapıyı tamamen değiştiren ve yukarıda özetle açıklanan süreç sonunda sivil toplum kavramı ve alanı nispeten belirgin bir içeriğe kavuşmuştur. Buna ilaveten sivil toplumun düşünsel olarak kuramlaşması düşünürler sayesinde olmuştur. Aşağıda tarihsel olarak, günümüze gelinceye kadar düşünürlerin sivil toplum konusundaki görüşleri ve bu düzlemde sivil toplumun anlam olarak izlediği seyir ele alınacaktır.

2.3.2.Sivil toplum-sivil olmayan toplum; devlet öncesi toplum- sivil toplum karşıtlığı

Batıda 17. yüzyıldan itibaren siyasal değerler etrafında yoğun tartışmalar ve arayışlar ortaya çıkmış ve bunun bir uzantısı olarak da sivil toplum kavramına ilişkin çeşitli görüşler ortaya konmuştur. Sivil toplum kavramının Aristo'dan beri siyasal toplumla aynı anlamda kullanılan bir kavram olduğunu belirtmiştik¹⁹⁶. Bu kavram, aydınlanma filozoflarınca, özellikle “devlet öncesi toplum” durumunun karşıtı olarak kullanılmaktaydı. Burada söz konusu olan durum, doğa durumu sivil toplum karşıtlığıydı. Bununla birlikte sivil toplum siyasal toplumu yani devleti ifade etmek için de kullanılan bir kavramdı¹⁹⁷. Aşağıda, doğa durumuna bir alternatif olarak, sivil toplum, sivil olmayan toplum¹⁹⁸ ikilemini kullanan sözleşmecî düşünürlerin sivil toplum konusundaki düşünceleri ele alınacaktır. Bunlardan ilki Thomas Hobbes'tur.

2.3.2.1. Thomas Hobbes'ta sivil toplum

Siyasal toplum (devlet)¹⁹⁹-sivil toplum özdeşliği Hobbes'un düşüncesinde açıkça ortaya konmakta ve bu konuda çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Hobbes söylemiyle sivil

¹⁹⁵ Doğan, a.g.e., s. 31.

¹⁹⁶ Çaha, Ömer, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Yıl: 3, 1997, s. 28.

¹⁹⁷ Doğan, a.g.e., s. 32.

¹⁹⁸ Akal, Cemal Bali, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost Kitapevi, Ankara, 1998, s. 46.

¹⁹⁹ Sivil toplum tartışmalarında yer yer aynı anlamda yer yer de karşıt anlamda kullanılan siyasal toplum, devleti ifade etmektedir. Nitekim Daver, bunu şu şekilde açıklamıştır; “Herhangi bir toplumda zamanla üstün bir buyurma gücü doğmuş ve siyasal iktidar denilen bir kudret, toplum hayatı için önemli kararlar almaya başlamış ve örgütlenmişse, siyasal toplum doğmuştur. Siyasal toplum, siyasal faaliyetlerin içinde olduğu alandır ya da kadrodur. Bu kadro içinde insanların birey ya da grup olarak, çeşitli faaliyetleri yer almaktadır”. (Daver, a.g.e., s. 69.)

toplumu doğa halinin karşıtı olarak ele alır. Ona göre, sivil ya da siyasal toplum ancak doğa halinden çıkmakla varlık kazanabilir. Onu bu saptamaya götürenin doğa durumunu bir savaş hali olarak tasvir etmesi olduğu söylenebilir²⁰⁰. Aslında Hobbes, tasarladığı “doğa durumu” ile merkezi bir egemen gücün çevresinde örgütlenmiş toplumsal ve siyasal düzenin gerekliliğini göstermeyi amaçlamıştır²⁰¹.

Doğuştan bencil olan insanoğlu, mutlak biçimde kendi yararını ve çıkarını düşünmeye yöneliktir. Doğal yaşam döneminde tabiat icabı eşit yaratılan insanlar, varlıklarını sürdürebilmek için devamlı olarak kendilerini korumak zorundaydılar. Bu ise onları kargaşalığa, savaşa, birbirlerine düşmanlığa sürüklüyordu. Herkesin yalnızca canını kurtarmayı amaç edindiği bu dönemde adalet, yasa, mülkiyet hakkından söz edilemezdi. Herkesin geleceğini korumak için bir diğerini feda ettiği bir dönemdir. İnsanın kendi yaşamını korumak biçiminde özetlenebilecek bu davranışı Hobbes, doğal hak olarak tanımlamıştır²⁰².

Bu savaş halinden kurtulmanın yolu, insanların hepsini birden düzene sokacak mutlak bir gücün varlığıdır. İnsanların birbirleriyle mücadelesinin sürdüğü doğa durumunda çalışmanın bir anlamı yoktur. Bunun nedeni, karşılığının alınıp alınamayacağına kesin olmayışıdır. Ne sanat, ne ticaret, ne tarım, ne toplum vardır doğa durumunda. Hep bir ölüm korkusu ve tehlikesi vardır. İnsanın hayatı kötü, vahşi ve kısadır²⁰³. Denebilir ki, doğa durumunda insan, hem her türlü güvenden mahrum, hem de devamlı bir endişe ve öldürülme tehlikesi altındadır. Doğa durumunun bu niteliği, siyasal iktidarın bulunmamasından kaynaklanır²⁰⁴.

Doğa durumunda hiç kimse kendi varlığının devamından emin olamadığına göre bu konuda güvence elde etmenin yolu, insanların sahip oldukları her istediğini yapma özgürlüğünden vazgeçmeleridir. Yani insanların doğa durumunun olumsuzluklarından kurtulmak için sahip olduklarını düşündükleri ama hiçbir zaman güvence altında olduklarından emin olamadıkları hakları terk etmesi zorunludur. Ancak insanın kendi yaşamını koruma hakkını terk etmesi söz konusu değildir. Doğa durumuna son verecek olan sözleşme, egemenle karşılıklı bir sözleşme değil, tek taraflı olarak doğa durumunda

²⁰⁰ Akpınar, a.g.e., s.8.

²⁰¹ Ağaogulları, Mehmet Ali/ Akal, Cemal, Bali/ Köker, Levent, **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitapevi, Ankara, 1994, s. 175.

²⁰² Akad / (Vural) Diçkol, a.g.e., s.84.

²⁰³ Hobbes, Thomas, **Leviathan**, Çeviren: Semih Lim, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 94.

²⁰⁴ Ağaogulları/Akal/ Köker, a.g.e., s. 186.

sahip olunan hakların terk edilmesidir²⁰⁵. Egemenin de, diğer kişiler gibi bir takım doğal hakları vardır. Kendisi sözleşmeye katılmadığı için, doğal haklarını en ufak bir direnmeyle karşılaşmadan kullanabilecektir ve insanlar da ona sonuna kadar uyacaktır²⁰⁶.

Böylece sosyal sözleşme sonucunda siyasal toplum (devlet), yani sivil toplum kurulur. Hobbes devletin amacını bireysel güvenlik olarak açıklar²⁰⁷. Sivil toplumu devletten bağımsız düşünmeyen Hobbes, başkalarına doğal saygısı olmayan bireylerin gözle görülür ve donanımlı bir egemen devlete tabi kılınmazlarsa, yer yüzünde barışın ve maddi rahatlığın olmayacağını vurgular. Devletin sağladığı bu barışçıl düzene sivil toplum adı verilir. Sivil toplum, kavgacı ve aç gözlü bireyler arasındaki şiddetli rekabet ile tanımlanan doğa durumunun tam karşıtı olarak düşünülmektedir²⁰⁸.

Hobbes, devletin oluşumunu sözleşmeyle açıklarken yönetilenlerin rızasının önemini vurgulamaktadır. Ona göre doğa durumunun karşıtı sivil toplumdur. Yani devletin bulunmadığı toplumsal durum ile devletin var olduğu toplumsal durum arasında karşıtlık söz konusudur²⁰⁹. Hobbes'un kuramında devletle sivil toplum eş anlamlıdır. Tek bir sözleşmeyle ortaya çıkan sivil toplum, toplum ve iktidar, doğa durumunun bir alternatifidir²¹⁰. Ona göre, sivil (siyasal) toplumun olmadığı yerde kesinlikle toplumdan söz edilemez. Merkezi iktidarın bulunmadığı bu birliktelik, bir insan kalabalığıdır ve en kötü durumdur. Çünkü burada, sürekli olarak şiddetli ölüm tehlikesi ve korkusu hüküm sürer²¹¹.

Hobbes toplumu kuran tek bir sözleşmeden söz eder. Devletin varlığını, dayanağını ayrı, bağımsız bir sözleşmeyle değil de tek sözleşmeyle açıklaması devlet ve toplumu bir birinden ayırmayı düşünmediğini gösterir²¹². Dolayısıyla sivil toplumun, siyasal toplum, devlet öncesi toplum, anlamından öte, ayrı ve siyasal toplum karşısında özerk bir alanı ifade etmesi gibi bir durum söz konusu değildir.

²⁰⁵ Doğan, a.g.e., s. 49.

²⁰⁶ Akın, a.g.e., s. 109.

²⁰⁷ Hobbes, a.g.e., s.127; Bireysel güvenliğin, bireysel özgürlük olmadığı açıktır. Hobbes, “özgürlüğü birey özgürlüğü olarak değil egemenin özgürlüğü olarak görür. Böyle bir yaklaşımın sivil toplumun anlam bulduğu çoğulcu bir toplum anlayışına uzak olduğu söylenebilir”. (Doğan, a.g.e., s. 53.)

²⁰⁸ Keane, a.g.e., s. 64.

²⁰⁹ Akal, **Sivil Toplum Tanrısı**, s. 109.

²¹⁰ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 46.

²¹¹ Ağaoğulları/Akal/ Köker, a.g.e., s. 177.

²¹² Doğan, a.g.e., s. 59.

Esasında, Hobbes'un düşüncesinde sivil toplum kavramının ne ifade ettiği bellidir, o da devletli toplumdur. Hobbes'un gücü sınırsız bu devleti karşısında yalnızca özel ilişkiler alanının koruyucusu olarak, sınırlı güce sahip Locke'un devleti belirlemiştir²¹³.

2.3.2.2.Jhon Locke'da sivil toplum

Düşüncelerini, doğa durumu varsayımı üzerine kuran bir diğer sözleşmeci düşünür de John Locke dur.

Herşeyden evvel Locke da, Hobbes gibi, sivil ya da siyasal toplum derken, doğa durumundan çıkıp sosyal sözleşme aracılığı ile ulaşılan bir toplumsal aşamaya işaret etmektedir. Ancak bu, Hobbes' da olduğu gibi doğa durumundaki aşırı olumsuzluğun karşıtı değildir²¹⁴.

Locke doğa durumundaki yaşamı, Hobbes'tan farklı olarak şu şekilde tasvir ediyordu: Bu dönemde insanlar özgür ve eşittirler, çünkü akıllarıyla davranıyorlardı. Tanrının onlara verdiği özgür topraklar üzerinde birlikte yaşamlarını sürdürüyorlardı, diledikleri alanlarda işlerini düzenliyorlar, toprağı işliyorlar ve düşüncelerini de özgürce açıklıyorlardı. Diğer bir ifade ile kimsenin bir başkası üzerinde baskısı yoktu, bu yönde bir eğilim de taşıymıyordu. Böyle bir yaşam döneminin, özgürlüğün yanında ikinci bir ögesi de insanların eşit olmalarıydı. Hiçbir kimsenin diğerinin özgürlüğünü kısıtlayacak, sınırlayacak doğal bir üstünlüğü yoktu. Bu çerçevede herkes düzenli bir yaşam içinde ailesini koruyor, ihtiyaçlarını gideriyor, ticari faaliyetlerini sürdürüyor, özetle var olan nimetleri eşit olarak paylaşıyorlardı²¹⁵.

Locke'a göre insanlar doğa halinde, ilkelerine akıl yoluyla ulaşan doğal hukukun yasalarına tabidirler. Bilgisine akıl yoluyla ulaşılan bu yasalar çerçevesinde insanlar, davranışlarını, mallarını ve varlıklarını diledikleri gibi düzenleyebilirler. Tüm bunları kimsenin iradesine tabi olmadan, hiç kimseden izin almadan yaparlar²¹⁶.

Bununla beraber, gerçek bir özgürlük ve eşitlik dönemi olan bu doğal yaşama dönemi insanların tamamen başıboş oldukları bir aşama da değildir. İnsanların davranışlarında ve hareketlerinde "doğal hukuk"un koyduğu sınırlar içinde kalmak durumundadırlar. Yine insanlar başkasının iradesine boyun eğmeden hareket edebilirler;

²¹³ Arslanel, M. Nazan, **Türkiye de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Konya, 2001, s. 16.

²¹⁴ Akpınar, a.g.e., s. 11.

²¹⁵ Akad / (Vural) Dinçkol, a.g.e., s. 105.

²¹⁶ Akpınar, a.g.e., s. 11.

ama herkes her istediğini de yapamaz. Özgürdür ama kendi hayatına kast etme olmadığı gibi, başkasının hayatına son verme özgürlüğü de yoktur. Malını dilediği gibi kullanabilir ama başkasının malına zarar verme ya da başkasının malını elinden alma özgürlüğü de yoktur²¹⁷.

Doğa durumundaki yaşam iyi olmakla beraber, Locke'a göre bazı sakıncaları da bulunmaktadır. Bunlardan ilki insanın kendinde suçları cezalandırma hakkını görmesidir. Suçları kendileri cezalandıran insanlar kendi öfkelerinden başka hiçbir ölçü tanımayacaklardır. Bu, doğa durumunda insanın hem yargıç hem de davalı olması demektir²¹⁸. Bu durumda ise suçun ağırlığı ile orantılı adil ceza sınırları aşılabilir. Bu ise, karışıklıklara, düzensizliklere neden olur²¹⁹. Doğa durumu ile ilgili diğer bir sakınca da, siyasal toplum kurulmadan önce de varolan mülkiyet hakkının yeterince güvence altına alınmamasıdır. Doğa durumunda, her kişi hakkını aramak, korumak için kendinden başkasına, ortaklaşa bir yaptırım sistemine güvenemeyeceği için, özgürlük insanlığın ilerisi için tehlikeli olabilecek mahiyettedir²²⁰.

İşte doğal yaşam döneminin bu eksikliklerinin toplumca farkına varılmasıyla beraber çıkış yolu aranmış ve bu arayış, sözleşme olarak belirmiştir. İnsanlar, doğal yaşamdaki özgürlük ve eşitliğe dayalı huzurlu ortamı sürdürebilmek için, eksiklikleri tamamlamaya karar vermiştir ve iradelerini bir araya getirerek siyasal toplumu kurmuşlardır²²¹. İnsanlar bu sözleşme ile doğa durumundan ayrılıp sivil ya da siyasal topluma geçerken, cezalandırma haklarını da sivil topluma-siyasal topluma devrederler²²². Böylece kişilerin suçluları yargılama hakları sona erer. Toplum egemenlik hakkını kazanır, yasalar yapılır, yasaları uygulayacak yetkililer belirlenir, kişiler arası anlaşmazlıklar bu yetkililer tarafından çözümlenir, topluma ya da kişilere karşı suç işleyenler de yasalarda belirlenmiş cezalara çarptırılırlar²²³.

Locke'a göre sivil toplum, aralarındaki ihtilaflarla ilgili olarak başvurabilecekleri, bunları çözüme kavuşturacak ortak bir yasama ve yargı merciine sahip insanların bir araya gelmeleriyle varlık kazanmıştır. Siyasal güç ya da devlet bu toplumsal yapı içinde, insanların yalnızca kendi menfaatlerini temin etmek, korumak ve ilerletmek işlevini yerine

²¹⁷ Göze, a.g.e., s. 179.

²¹⁸ Akın, a.g.e., s. 130, 131.

²¹⁹ Göze, a.g.e., s. 180.

²²⁰ Akın, a.g.e., s. 131.

²²¹ Akad / (Vural) Dinçkol, a.g.e., s. 106.

²²² Arslanel, a.g.e., s. 16.

²²³ Göze, a.g.e., s. 181.

getiren bir araçtır²²⁴. Bu demektir ki, insanların bütün hakları içinde egemen güce bıraktıkları, yalnızca cezalandırma yetkisidir. Bunun dışında insan doğal yaşama dönemindeki haklarını hala korumaktadır. Böylece Locke devleti insan haklarıyla sınırlar²²⁵.

Locke da Hobbes gibi devletin bireyler arasındaki çatışmaların önlenmesi ihtiyacından dolayı ortaya çıktığını söyler. Böyle söylemekle beraber, doğal yasa'dan kaynaklanan bireysel özgürlüklerin korunması için de devletin egemenliğinin sınırlı tutulması gerekliliğini vurgulamaktadır. Locke'a göre bireylerin doğal haklarına saygının olabilmesi için yönetenler ile yönetilenler arasında bir sosyal sözleşmenin olması gerekir. Bu sosyal sözleşme aynı zamanda sivil toplumu yıkıcı çatışmalardan korumak için de devlete müdahale izni vermelidir²²⁶. Dolayısıyla en üstün güç, her zaman için halktır. Yasama ya da yürütmeye sahip olanlar halkın güvenine aykırı davrandıklarında, insanlar hukuku çiğneyen yöneticiye karşı isyan edebilirler²²⁷. Bu yaklaşım bir anlamda devlet ile toplumu ayrı düşündürmektedir. Çünkü devlet denilen tüzel kişilik adına hareket edenler, bireylerin haklarını hukuka aykırı olarak çiğnediklerinde karşılarında toplumu bulacaklardır²²⁸. Bu durum ve aynı zamanda Locke'un, yönetimin dağılmasıyla, toplumu oluşturan bireylerin birliğinin bozulmadığını söylemesi²²⁹ ve buradan hareketle toplum ve devletin aynı sözleşmenin ürünü olmadığını belirtmesi, Locke'un sivil toplum-siyasal toplum konusundaki görüşlerini biraz bulanıklaştırmaktadır. Böylece onun, toplum ve devleti ayrı düşündüğü, bu düşünceleri ışığında ileri sürülmüştür²³⁰. Ancak bu son noktada, Locke düşüncesinde de, maliklerin, mallarına saldıranları cezalandırabilme yetkilerini bir koruyucuya devretmeleriyle, doğal yaşamdan sivil yaşama geçilmiş ve devletli toplum ya da sivil toplumun kurulmuş olduğunu²³¹ söylemek mümkündür. Locke'un görüşlerinde açıkça ifade edilen şudur, sözleşme ile ortaya çıkan sivil toplum ya da devlet veya devletli toplum olarak nitelenen yeni durumun doğa durumunun karşıtı olduğudur. Diğer bir ifade ile bir sivil toplum-sivil olmayan toplum karşıtlığıdır söz konusu olan²³². Özetle Locke,

²²⁴ Akpınar, a.g.e., s. 12.

²²⁵ Bulut, a.g.m., s. 26.

²²⁶ Rowley, a.g.m., s. 405.

²²⁷ Akpınar, a.g.e., s. 12.

²²⁸ Doğan, a.g.e., s. 66.

²²⁹ Akpınar, a.g.e., s. 13.

²³⁰ Bkz. Doğan, a.g.e., s. 67; Akpınar, a.g.e., s.13;

²³¹ Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 46; Locke'da sivil toplum siyasal toplumla aynı anlama gelmektedir. Çaha, Ömer, **Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi**, İz Yayıncılık, İstanbul, s. 73.

²³² Akal, **İktidarın Üç Yüzü**, s. 46.

insanların sözleşmeyle devleti meydana getirdiklerine, devletin sözleşmeyle verilen alanlar dışında bireyler üzerinde etkisi olmadığına ve neyin iyi, neyin kötü olduğunu bireylere söyleme hakkı bulunmadığına ve yetkilerini aşmaması gerektiğine ve sivil alanla siyasal alanın ayrılığında dikkat çekmekteydi²³³.

2.3.3.Siyasal toplum-sivil toplum ayrılığı

Sivil toplumun, doğa durumunun karşısı bir durum olarak ve siyasal toplumla aynı anlamda kullanılması 18. yüzyıla kadar sürmüştür. Bu yüzyılın geç dönemlerinden itibaren klasik sivil toplum anlayışı yavaş yavaş parçalanmaya başlamıştır. Bu evrede temel belirleyici olan, devletin sivil toplumu “gözetleyici” konumda görülmesidir²³⁴.

2.3.3.1.Thomas Paine ve sivil toplum

Sivil toplumun siyasal iktidara karşı savunulması gerekebileceğinin ifade edildiği bu geçiş evresi **Thomas Paine**'nin “İnsan Hakları” adlı eserinde açıkça görülmektedir²³⁵.

Hobbes ve Locke gibi doğa durumu varsayımını kullanan Paine, Locke'taki devlet-toplum ayrımının bulanıklığının aksine doğa durumunu toplumu özerkleştirmekte etkili bir model olarak ele alır. Eserinde devlet-toplum karşıtlığı ağırlıklı olarak vurgulanmıştır²³⁶.

Paine göre, doğa, insanı toplum içinde yaşamak üzere uygun bir şekilde hazırlamıştır. Hiçbir insan, toplumun yardımı olmadan, ihtiyaçlarını kendi başına giderebilecek yeterlilikte değildir. Bu ihtiyaçlar, doğal bir şekilde, her bir kişiye etki ederek, onların hepsini bir toplum halinde bir araya gelmeye zorlar²³⁷. İnsanın özünü ve yapısını, ihtiyaçlarının çeşitliliğini ve başka başka insanların karşılıklı olarak bir diğerinin ihtiyaçlarını sağlamak hususundaki yeteneklerini, insanın topluma eğilimini ve sonuçta toplumun bize verdiği faydaları korumaya olan eğilimini dikkatle incelersek kolayca farkına varırız ki, devlet denen şeyin büyük bir kısmı sadece “yalan dolandır”²³⁸. O, bu durumun nedenini şu şekilde açıklar: Devlet, ancak toplum ile uyarlığın elverişli şekilde sağlayamadığı sayılı bazı hususları gidermek için gereklidir. Devletin faydalı bir surette bunlara ekleyebileyeceği her şeyin, ortak rıza yoluyla ve devlet işe karışmadan

²³³ Yılmaz, a.g.m., s. 87.

²³⁴ Keane, a.g.e., s. 48.

²³⁵ Keane, a.g.e., s. 60.

²³⁶ Doğan, a.g.e., s. 81.

²³⁷ Paine, Thomas, **İnsan Hakları**, Çeviren: Mehmet Osman Dostel, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 195, 196.

²³⁸ Paine, a.g.e., s. 196.

gerçekleştirildiği durumlar pek çoktur²³⁹. Çünkü insanın kendisini içinde bulunduğu koşullara uydurma konusunda doğal bir yeteneği vardır. Bu yeteneklerin ve kaynakların daha çok çeşitli olmasından dolayı toplum buna fazlasıyla sahiptir. Şayet “resmi yönetim” ortadan kalkarsa toplum hemen harekete geçmeye başlar, genel bir ortaklaşma oluşur ve bu topluma yansiyarak ortak menfaat ve ortak güveni meydana getirir²⁴⁰. Böylece toplum, “resmi yönetim”in ortadan kalkmasından önceki gibi varlığını ve düzenini devam ettirir. Paine bu durumu Locke’a benzer bir şekilde ama daha kesin bir biçimde vurgular. “Resmi yönetim”in yıkılmasıyla toplumun dağılacağı iddiası, gerçeklerden o kadar uzaktır ki, devletin ortandan kalkması ters bir etki yaparak toplumu daha sıkı bir şekilde birleştirir. Toplum bir zamanlar devlete emanet etmiş olduğu her şeyi geri alır ve bu geri alış vasıtasıyla işler²⁴¹. “Zaten insanlar arasında devam eden düzenin büyük kısmı devletin eseri değildir. Bu düzenin kökeni toplum ilkelerinde ve insanın doğal yaradılışındadır. Devletten önce de vardı, devlet denen şekil ortadan kalkarsa yine var olur”²⁴² ifadeleriyle Paine, sivil toplum ile devleti net olarak ayırır.

Diğer taraftan, hükümetlerin yönetilenlerle ve yönetenler arasında bir anlaşma sonucunda ortaya çıktığı iddiasını da doğru bulmaz; çünkü hükümetler bulunmadan önce insanların bulunması zorunluluğu karşısında, hükümet ortaya çıkmadan evvel bir aşamanın bulunması gereklidir. Bu durumda en başta anlaşma yapılacak bir yöneticinin bulunmadığını söyler. Öyleyse hükümetler kişilerin birer birer kendi kişilik ve egemenlik haklarına dayanarak birbirleriyle anlaşmaya girmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu durum ise siyasal yönetimin kurucu unsuru olan toplum (bu anlamda sivil toplum) ile devletin yine ayrı düşünüldüğünün açık bir göstergesidir²⁴³.

Paine devletin, toplumu oluşturan bireyleri bir arada tuttuğu konusundaki inancın da bir yanığı olduğunu belirtir. Devlet, bireyleri bir arada tutması bir yana, insanlığı ayrılık içine düşürmüş, onu doğal birliğinden koparmış ve bu yolla da toplumsal kargaşaların doğmasına neden olmuştur. İnsanların ticari niyetle ya da devletin karışmadığı herhangi bir işte bir araya gelerek kurdukları ve sade geleneklere dayalı olarak işleyen ortaklıklar bir çok kişinin doğal olarak bir araya gelmekte olduklarını gösterir. Bu durumda

²³⁹ Paine, a.g.e., s. 196.

²⁴⁰ Paine, a.g.e., s. 197.

²⁴¹ Paine, a.g.e., s. 197.

²⁴² Paine, a.g.e., s. 195.

²⁴³ Doğan, a.g.e., s. 82.

Paine devlet dışında kendi kurallarına göre faaliyet gösteren bir örgütler bütününden söz eder ki, bu da devlet dışında bir sivil toplum alanının varlığının kabulü demektir²⁴⁴.

Devlet iktidarının, sivil toplum lehine sınırlandırılması gerektiğini belirten Paine, bunun nedenini de; bireylerde topluma dönük bir doğal eğilimin varlığıyla açıklar. Devletlerin oluşumundan önce de var olan bu doğal toplumsallık, bireylere sadece karşılıklı “özçikar” ve paylaşılan bir karşılıklı yardım duygusu temeli üzerine inşa edilen barışçı ve mutlu rekabet ve dayanışma ilişkilerini kurma olanağını vermektedir. Devlet gerekli bir kötülük, sivil toplum ise niteliği belirlenmemiş bir iyilik sayılmıştır. Meşru devlet, toplumun ortak çıkarı için iktidarın temsilcilere devredilmesinden başka bir şey değildir. Sivil toplum ne kadar mükemmelse kendi işlerini de o ölçüde kendisi düzenlemekte ve yönetime, o ölçüde az fırsat bırakmaktadır²⁴⁵. ”Medeniyet ne kadar gelişirse hükümete olan ihtiyaç o derece azalır, çünkü medeniyet, o nispette daha fazla kendi işlerini düzenlemektedir ve kendi kendini idare eder”²⁴⁶. Sivil toplum kendi kendini yönetme kapasitesine daha fazla güven duydukça, devlet kurumlarına ve yasalara daha az ihtiyaç olur. Güven sahibi ve “öz yönetimli” bir toplum, sivil toplumun çeşitli kesimlerinin doğal etkileşimini sağlamakta siyasal birimlere asgari düzeyde gerek duyar²⁴⁷.

Paine’in özgürlükçü görüşüne göre, sivil toplumun gelişebilmesi için bireylerin doğal haklarını özgürce kullanmaları gerekir. Bu anlayışa göre tüm bireyler, doğuştan eşittirler ve eşit doğal haklara sahiptirler. Paine, doğal hakların bireyleri birbirlerine saygı göstermeye meylettirdiğini belirtmektedir. Doğal haklar, bireylerin başkalarının doğal haklarına zarar vermeksizin veya bunları çiğnemeksizin özgürce, makul bir şekilde ve kendi huzur ve mutlulukları için hareket edilebilmesini sağlar. Ona göre, Tanrı’nın verdiği bu haklar ne iptal edilebilir ne devredilebilir ve ne de bırakılabilir²⁴⁸.

Sivil topluma etkinlik tanınan ve “sınırlı devlet” olarak ifade edilen yönetim anlayışı, Paine tarafından çok açık bir biçimde ortaya konulmuştur. Paine devlet iktidarının, kendinden önce de var olan “doğal toplumsallık” ve “paylaşım-dayanışma” ilişkileri üzerine kurulu sivil toplum lehine sınırlandırılması zorunluluğunu belirtmiştir²⁴⁹. Onun fikirlerinde otorite-özgürlük çelişkisi açıkça hissedilir. Devlet, sivil özgürlükler için

²⁴⁴ Akpınar, a.g.e., s. 18.

²⁴⁵ Keane, a.g.e., s. 60.

²⁴⁶ Paine, a.g.e., s. 198

²⁴⁷ Keane, John, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, Çeviren: Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 75.

²⁴⁸ Keane, **Sivil Toplum ve Devlet**, s. 66.

²⁴⁹ Tosun, a.g.e., s. 47.

potansiyel bir tehlike olarak değerlendirilmiştir. Çözüm olarak da sivil toplumun kendi kendini örgütlediği ve siyasal iktidarın hukukla sınırlandığı sivil toplumun önceliğine dayalı bir model ortaya koyar²⁵⁰. Ona göre, “despot devlet” tarafından kuşatılmış ve baskı altına alınmış toplum, ancak onu oluşturan bireylerin kendi kendini yönetmeye ilişkin güvenlerinin artması ve birbirleriyle özgürce etkileşimde bulunmalarıyla bundan kurtulabilecektir. Eğer devletler doğal haklar temeli üzerine kurulmuşlarsa, bireyler ve gruplar arasındaki çatışmalar, eşitsizlikler yok olacak, toplumsal karışıklık ve bölünme yerini “medenileşmiş” bir toplumun içten gelen birleşmesine bırakacaktır²⁵¹. Doğal hakların ön plana çıkarılması ve devletin meşruluk kaynakları tartışması; anayasal yönetim, eşit doğal haklar, rıza ve topluma saygı ilkeleri çerçevesinde sivil toplumun potansiyel bir devlet karşıtı alan olarak anlaşılması ve kavramlaştırılmasını beraberinde getirmiştir²⁵².

2.3.3.2.Hegel’de sivil toplum

Sivil toplum kavramını devletten büyük ölçüde ayrılmış, karmaşık bir toplumsal düzen olarak ele alan ilk düşünürün **Hegel** olduğu söylenilebilir²⁵³. Hegel, sivil toplum kavramını siyasal toplumun karşılığı olarak değil, bugünkü anlamıyla bağımsız bir kavram olarak kullanmıştır²⁵⁴. Belirtmek gerekir ki, burada kullanılan “bugünkü anlamıyla” ifadesinden kast edilen sadece sivil toplumun, siyasal toplumdan ayrı bir alanı belirtiyor olmasıdır.

Hegel’in kullanımında sivil toplum çok da olumlu bir anlam kazanmamaktadır; sivil toplum, sürekli olarak devlet gözetimine ve denetimine ihtiyaç duyan sakatlayıcı bir kendilik olarak görülmektedir. Hegel’in yorumu siyasal iktidara ve bu iktidarın otoriter potansiyeline daha az duyarlı olmasına karşılık, sivil toplum fikrinin modernleşmesine iki yeni katkıda bulunmaktadır²⁵⁵.

Birincisi, sivil toplum, Paine’nin savunduğu modelden farklı bir biçimde, doğal özgürlük durumu olarak değil de ataerkil aile ile devlet arasında “konumlanan” ve tarihsel

²⁵⁰ Doğan, a.g.e., s. 85.

²⁵¹ Tosun, a.g.e., s. 47.

²⁵² Tosun, a.g.e., s. 47.

²⁵³ Boobbio, Norberto, “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı”, Çeviren: Mehmet Küçük, içinde. **Sivil Toplum ve Devlet**, Derleyen : John Keane, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 99.

²⁵⁴ Arslanel, a.g.e., s. 17.

²⁵⁵ Keane, **Sivil Toplum ve Devlet**, s. 67.

süreç içerisinde üretilmiş olan ahlaki yaşam alanı olarak kavranır²⁵⁶. Hegel'e göre sivil toplum, liberal sözleşmecî aydınlanma filozoflarının aksine önceden verili ve değişmez bir yaşam kaynağı değildir. Yani sivil toplum, uzun bir tarihsel dönüşüm sürecinin, modern dünyanın bir ürünüdür²⁵⁷. Ekonomiyi, toplumsal sınıfları, meslek birliklerini ve refah ile "uygar hukukun" yürütülmesinden sorumlu kurumları kapsar. Sivil toplum, özel kişilerden, sınıflardan, gruplardan ve faaliyetleri "uygar hukuk" tarafından düzenlen ve bu nitelikleriyle de siyasal devletin kendisine doğrudan bağlı olmayan kurumlardan oluşan bir "mozaiktir"²⁵⁸.

Hegel'in sivil toplum kuramına yaptığı ikinci yeni katkıda doğallık eleştirisinden çıkar. Ona göre, sivil toplumun çeşitli öğeleri arasında zorunlu bir "özdeşlik" ve uyumdan söz edilemez. Sivil toplumun "çoğul etkileşim" ve "birlikte dayanışma" biçimleri çoğunlukla karşılaştırılmaz, kırılğan ve ciddi çatışmalara maruz bir haldedir. Modern sivil toplum özel çıkarların özel çıkarlarla karşılaştığı, dinmek bilmez mücadelelerinin yaşandığı bir kavga alanıdır²⁵⁹. Sivil toplum, bireysel (özel) çıkarların çatışma alanı olduğundan bireyin yalnızca kendi amacına yönelmektedir. Dolayısıyla sivil toplumun kendi çelişkilerini çözmek için gösterdiği çaba yetersizdir²⁶⁰. O halde, sivil toplum kendi haline bırakılamaz. Burada devletin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Devlet bir faaliyet alanı içinde, sivil toplumu düzenler ve toplumun üstün çıkarları ile bireylerin özel çıkarlarını uzlaştırır²⁶¹. Diğer bir ifadeyle, sivil toplumun, "sivil" olarak kalabilmesi için siyasal olarak düzenlenmesi gerekir. Sivil toplumdaki adaletsizliklerin giderilmesini ve "tikel çıkarların" evrensel bir siyasal topluluk içerisinde "sentezlenmesini", ancak yüksek kamu gücü sağlayabilir. Bu bakış açısından ideal devlet, ne sürekli savaş halinin hüküm sürdüğü bir doğal durumun aşırı bir olumsuzlanması, ne doğal toplumu koruma ve tamamlama aracı ve ne de doğal olarak verili olan ve kendini yöneten bir sivil toplumun basit idare aygıtıdır. Aksine Hegel'in anlayışında devlet, yeni bir noktadır²⁶².

"Hegel'de devlet, devlet öncesi toplumun "alikonulması" ve aşılması olarak ele alınır, yani devlet (Locke modelinden farklı olarak) yalnızca önceki evreyi

²⁵⁶ Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, s. 76.

²⁵⁷ Doğan, a.g.e., s. 114.

²⁵⁸ Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, s. 76.

²⁵⁹ Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, s. 77.

²⁶⁰ Savran, Gülnur, **Sivil Toplum ve Ötesi, Rousseau, Hegel, Marx**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 141-142.

²⁶¹ Bumin, Kürşat, **Sivil Toplum ve Devlet**, Yazko, İstanbul, 1982, s. 33,34.

²⁶² Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, s. 77.

mükemmelleştirmekle kalmaz, aynı zamanda yeni bir uğraktır. Ama (Hobbes modelinden farklı olarak) mutlak bir olumsuzlama ve bundan dolayı bir alternatif oluşturmaz²⁶³. Bunun yanında Hegel, devleti, doğal eğilimlerin etkisiyle değil bir gereksinim nedeniyle doğan taleplerin zorunlu kılması sonucu bir biri ile hukuksal ilişkilerde bulunan, aralarında hukuksal ilişki bulunan insanların bir araya gelmesiyle oluşan bir bütün olarak görmektedir. Yine de buradan hareketle onun bir hukuk devleti tanımı ortaya koyduğu söylenemez²⁶⁴.

Hegel için (aile) ve sivil toplum “mükemmel ahlaki devlet”e ulaşmada birer aşamadır. Devlet, özgürlüğe ulaşmaktır. Özgürlük ancak devlet içerisinde elde edilebilir²⁶⁵. Devlet, sivil toplumu içerir ve yalnızca biçimsel olan bir evrenselliği işlevsel bir gerçekliğe dönüştüren²⁶⁶, yani doğal toplumu yeniden sunan ve aşan devlettir²⁶⁷. Bu bağlamda sivil toplum da, devletin en üst egemenlik düzeyince düzenlenmesi, kontrol altına alınması ve “feshedilmesi” gereken bir bozukluğun, sefaletin, fiziksel ve ahlaksal çürüklüğün hüküm dönemidir²⁶⁸. Sivil toplum, bireylerin bir çıkar ortaklığı, menfaat beraberliğidir. Bu nedenle toplumda bir genel geçer değer yoktur. Sivil toplum bir “atomlaşma” sistemidir. Buna rağmen sivil toplumda özelin geneli büsbütün gölgede bıraktığı sanılmamalıdır. Sivil toplumda özel irade, aileden daha ileri ve daha derin olarak genel iradeye tabi olmayı öğrenir. Ama yine bir eksiklik vardır ve bu eksikliği devlet giderecektir. Bireyin iradesi ile kamusal irade ancak devlette tam bir uyum haline gelir ve kaynaşır. Ancak devlet, tek tek iradelerin toplamı değil, akıllı, canlı bir bütündür²⁶⁹.

Diğer yandan, Hegel, sivil toplum içindeki bireylerin bir yapıya dahil olmalarını, onun üyesi durumunda bulunmalarını, benzer özellikler ve ihtiyaçların bir sonucu olarak görür. Bu benzer özellikler ve ihtiyaçların bir araya getirdiği bireyler, özel menfaate yönelik kişisel amaçlarını “evrensel”e dönüştürme yeteneği kazanırlar; bu haliyle sivil toplum (meslek örgütleri), Hegel’e göre geçiş alanıdır. Çünkü, “meslek örgütleri ruhu” giderek, kendi içinde “devlet ruhu”na dönüşür²⁷⁰. Başka bir ifadeyle, menfaatlerin gerçekleşmesi için bir araç olan sivil toplum, aynı zamanda, meslek örgütleri aracılığıyla,

²⁶³ Bobbio, a.g.m., s. 93.

²⁶⁴ Doğan, a.g.e., s. 141.

²⁶⁵ Doğan, a.g.e., s. 143.

²⁶⁶ Bobbio, a.g.m., s. 93.

²⁶⁷ Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, s. 77.

²⁶⁸ Bobbio, Norberto-Texier, Jacques, **Gramsci ve Sivil Toplum**, Çevirenler: Arda İpek, Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 14, 15.

²⁶⁹ Doğan, İsmail, **Sivil Toplum, Ondan Bizde de Var**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 25.

²⁷⁰ Akpınar, a.g.e., s. 24.

bireyleri bir araya getirmekte ve tam olarak devlette gerçekleşen bir ortak bilincin oluşturulması konusunda yönlendirmektedir²⁷¹.

Hegel ekonomiyi sivil toplum alanı olarak belirlemiştir. Ancak ekonominin söz konusu olduğu sivil toplum nihai olarak siyasal toplum dışında özerklik anlamına gelmez. Aksine onun düşünce sisteminde toplumun her katmanının olduğu gibi sivil toplumun da “ahlaksal iyilik” niteliği kazanan devletçe sıkı bir denetim altına alınması gerekir²⁷².

Sivil toplumu devleti sınırlayan bir toplumsal düzlem olarak düşünmeyen Hegel düşüncesi, çoğulcu demokrasi düşüncesine uzaktır. Hatta çoğulcu toplumsal yapının devletin yüksek amaçlarını zedeleyici olması nedeniyle ortadan kaldırılması gerekir. Birey Hegel’in siyasal modelinde devletin yüksek amaçları uğrunda feda edilmiştir. Toplumun varlığı da devletin amaçlarına hizmet amacına göre düzenlenmiştir. Bu nedenle sivil toplumun varlığını özerk olarak sürdürmesi değil çizilen devlet modeline göre kendine verilen rolle sınırlı olarak devam etmesi söz konusudur²⁷³.

Kısacası, sivil toplum konusunda en kesin ve ayrıntılı ayrımı yapan Hegel, sivil toplumu farklı, kendine has özellikleri olan ve aynı zamanda bir çok sorunları ve eksiklikleri olan bir alan olarak tanımlamıştır. Bunların yegane çözümü ise devlettir. Sivil toplum, siyasal toplumdan tam olarak ayrıdır ama devletin gelişiminde de bir aşamadır.

2.3.3.3.Tocqueville ve sivil toplum

Günümüzde sivil toplum konusunda yapılan tartışmalarda görüşlerine sıkça başvurulardan birisi de **Alexis Tocqueville**'dir. Tocqueville, bu konudaki görüşlerini ünlü eseri “Amerika’da Demokrasi”de (1835) ele almıştır.

Tocqueville sivil toplum-siyasal toplum (devlet) ikilemini, sivil toplum, devlet ve siyasal toplum şeklinde üçlü bir yapıya dönüştürmüştür. Devlet ve sivil toplumdan ayrı bir siyasal toplum varlığını ileri sürmüş, bunun farklı yönlerini ortaya koymuştur²⁷⁴. Devlet, kendi demokratik meclisiyle, mahkemeleri, yönetim kademeleri, güvenlik birimleri ve ordusuyla mevcuttur²⁷⁵. Özel menfaat ve ekonomik faaliyet alanı olan sivil toplum ise “kapitalist ekonomi”yle özdeşleştirilen sivil topluma karşılık gelir. Bu konuda Tocqueville farklı bir biçimde siyasal toplum ayrılığını ortaya koyar. Böylece siyasal olma niteliğinin

²⁷¹ Akpınar, a.g.e., s. 27.

²⁷² Doğan, İlyas, a.g.e., s. 158.

²⁷³ Doğan, İlyas, a.g.e., s. 158,159.

²⁷⁴ Akpınar, a.g.e., s. 40.

²⁷⁵ Tocqueville, De Alexsis, **Amerika’da Demokrasi**, Çevirenler: İhsan Sezal, Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994, s. 50 vd. ve 64 vd.

devletin tekelinde olmadığı savunuculuğunu yapar²⁷⁶. Aslında ortaya konan, siyasal toplum, devlet ve sivil toplum arasındaki siyasal nitelikteki aracı kurumların etkinleştirilmesi anlamına gelecektir. Bunun amacı ise siyasal iktidarın birden fazla ve farklı ellere dağılmasını sağlayarak, demokrasinin felce uğramasını engellemektir²⁷⁷.

Tocqueville, eserinde temel olarak, Hegel'in savunduğu evrensel bir devlet anlayışının arkasında saklı duran tehlikelere dikkat çekmiştir. Ona göre, toplumların karşılaştığı en büyük tehlike, bireysel çıkarların doğurduğu çatışma ve düzensizlik değil; bu düzensizliği önleyeceği ümidiyle seçilen “devlet despotizmi” biçimidir. Toplumsal yaşam, toplumu bir bütün olarak temsil etme ve koruma iddiasındaki siyasal kurumların altında ezilmektedir. Sivil toplumun siyasal aygıtı verdiği iktidar, sivil toplumun kendisine karşı çevrilmektedir. Toplum, demokrasi adına refahını sağlayan ve özgürlüklerini çalıp “yağmalayan”, meraklı ve her şeye karışan devlet iktidarının hükmü altına girmektedir. Böyle bir yapıda siyasi iktidar toplumu ne geriletecek ve ne de ilerletecek bir şekilde mevcut durumu sürdürür ve toplumda idarenin başındakilerin iyi düzen ve toplumsal istikrarı adına verdikleri uyusukluğu sürekli hale getirir²⁷⁸.

Bu, insan yığınlarının üstünde onların isteklerini yerine getiren ve “kaderlerine bekçilik eden güç”, mutlak, düzenli, tedbirli ve ılımlıdır. Böylesi bir hükümet, mutlulukların tek egemeni ve tek aracı olmak koşuluyla, yığınların mutluluğu için çalışmaya hazırdır. Güvenliklerini sağlar, ihtiyaçlarını planlar ve yerine getirir, eğlenmelerini kolaylaştırır, önemli sorunlara çözüm getirir, üretimi yönlendirir ve mirasın bir kuşaktan diğerine geçmesini ve paylaşımını sağlar. Böylelikle özgürlüğün kullanılmasını günden güne yararsız bir hale getirir²⁷⁹. Özgürlüğü bu şekilde yararsız hale getiren bu güç aynı zamanda toplumu da kuşatır.

Bu güç toplumun her bireyini “güçlü pençesi”nin içine aldıktan ve istediği gibi biçimlendirdikten sonra tüm toplumu da avucunun içine alır. Toplumu karışık kurallar ağıyla örür ve en yetenekliler bile bu kurgunun dışına çıkamazlar. İnsan iradesi yumuşatılmış ve yönlendirilmiştir artık. Hükümeti çoban, halkı da çekingen ve çalışkan bir sürüye dönüştüren bu güç zalim değildir; ama halkı baskı altında tutar, kuvvet ve yüreklilikten yoksun bırakır ve aptallaştırır²⁸⁰.

²⁷⁶ Akpınar, a.g.e, s. 40.

²⁷⁷ Eker, a.g.e., s. 54.

²⁷⁸ Keane, **Demokrasi ve Sivili Toplum**, s. 79, 80.

²⁷⁹ Tocqueville, a.g.e., s. 266.

²⁸⁰ Tocqueville, a.g.e., s. 266.

Tocqueville, seçimle gelen bu devlet despotizmini önlemek için devlet ve sivil toplum alanlarında iktidar tekellerine engel olacak yapıların güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Despotizmi engelleyecek siyasal yapıların ise, devlet denetimi dışında kalan sivil birliklerin oluşturulması ve geliştirilmesiyle mümkün olabileceğini söylemektedir. Ona göre, bilim ve edebiyat çevreleri, okullar, yayınevleri, yurtlar, imalat işletmeleri, dini cemaatler, belediyeler ve bağımsız aile gibi sivil birlikler devlet despotizminin önündeki en büyük etkidir. Toplumun bağımsız gözü olarak kabul ettiği sivil toplum birliklerinin, bireylerin dikkatlerini kendi bencil, çatışma doğuran, dar ve kişisel hedeflerinin ötesine çevirebilmelerini sağlayan ve bu birlikler sayesinde diğer yurttaşların desteğini kazanmak için onlara ellerini uzatmaları gerektiğini öğreten alanlar olduğunu söylemektedir²⁸¹.

Tocqueville, sivil birliklerin var kalmaları ve eşgüdümlerinin sağlanması bakımından daima merkezileşmiş devlet kurumlarına bağlı olduklarını kabul eder. Ancak, bireylerin ve gurupların özgürlük ve eşitliği, yerel özgürlükleri besleyen ve “tikel çıkarların“ etkin şekilde ifade edilmesini sağlayan örgütlenmelerin korunmasına da bağımlıdır. Devlettten bağımsız, çoğulcu ve örgütlü bir sivil toplum, demokrasinin olmazsa olmaz koşuludur. Her kim devlet ile sivil toplumun birleşmesini teşvik ederse, demokratik devrimi tehlikeye atmış olur. Önünde toplumsal engeller olmayan devlet iktidarı her zaman tehlikeli ve sakıncalıdır, despotizme çıkarılmış davetiyedir²⁸².

Diğer taraftan Tocqueville, eşitlik²⁸³-özgürlük dengesini bir sorunsal olarak ele almıştır. Bu iki kavramın aynı düzeyde olmadığını belirtmiştir. Ona göre, kişilerin özgürlüğe olan duyguları ve eşitliğe karşı hissettikleri aslında farklı iki şeydir. Demokrat çağların insanını büyüleyen eşit olmak özel bir haz verir ve insanın toplumun diğer imkânlarından yararlanacağına sıkıca eşitliğe sarılmasına neden olur. Çünkü eşitlik yaşadıkları çağı diğerlerinden ayıran bir özelliktir. Ayrıca insanlar eşitliğe, sonsuza dek süreceğini sandıkları için sıkıca bağlanırlar. Oysa siyasal özgürlük çok da kolay yitirilebilir. Ona sıkıca sarılmayı ihmal etmek, yitirilmesine izin vermek demektir²⁸⁴.

Özgürlüğün getirdiği yararlar belli bir süreçten sonra görülür. Onları oluşturan sebeplerde yanılmak kolay olur. Eşitliğin yararları hemen fark edilir, kaynaklarına inmek

²⁸¹ Rowley, a.g.m., s. 402.

²⁸² Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, s. 82.

²⁸³ Eşitlik konusunda ayrıntılı bir açıklama için bkz. Öden, Merih, **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.

²⁸⁴ Tocqueville, a.g.e., s. 164, 165.

basittir²⁸⁵. Eşitlik ilkesi siyasal dünya da uygulanmadığı halde halk tarafından uygulanabilir bir niteliktedir. Hayatın keyfini çıkarma, aynı mesleğe girme, aynı yerlere gidebilmek için kullanılan eşit haklar geçerli olabilir. Kısaca insanların yönetimde eşit görevler almasalar bile aynı biçimde yaşama ve servet arama hakları vardır²⁸⁶. Eşitliğin doğurduğu tutku hem güçlü hem de herkes içindir. Siyasal özgürlük çaba harcanılmadan ele geçmez, ödün vermeden alınan siyasal özgürlük ise mutluluk vermez. Eşitlikte mutluluğu kişi kendine sunar, hayattaki basit olaylar bile mutlu bir olay niteliğine bürünür, onların “tadını çıkarmak” için bu duyguyu yaşamak bile tek başına yeterlidir²⁸⁷.

Bu eşitlikçi yapıyı doğuran modernleşmeyle gelen değişimlerdir. Modern toplumda birey, aile ve diğer hiyerarşik toplumsal yapılardaki doğal bağlardan kopmuştur. Özgürleşmiş birey kendini bu tür eşitlik ilişkisinin olmadığı toplumsal kurumlara itaat zorunda hissetmez. Gerekirse bağımsız hareket edebilme serbestisine sahiptir. Yani modern toplum insanın geleneksel toplumsal bağlarının gevşediği ve bunun aksine bireyin “atomize“ hale geldiği bir toplumdur²⁸⁸.

Tocqueville eşitliğin neden olduğu demokrasi ile devlet-birey ilişkilerinde sorunlara neden olacak daha başka hususlara dikkat çeker. Ama tabii ki bu, onun, eşitliği büsbütün kötü ve olumsuz bir manada değerlendirdiği anlamına gelmez.

Toplumsal yaşamdaki “atomizasyon“ modern toplumdaki bireyleşme eğiliminin olumsuz bir yönü olarak karşımıza çıkar. Modern dünyadaki özgürlük düşüncesi bencilleşen bireylerden oluşan bir toplumda anlamsız kalma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bireyin bu denli yalnız başına kalması ve “siyasal otorite“ tarafından kuşatılması demokrasi açısından tehlikelidir. Devletin merkezi gücünün artması hem kişi hak ve özgürlüklerinin çiğnenmesi tehlikesini beraberinde getirmekte hem de bireyi adeta içinden çıkılmaz bir duruma itmektedir. Bu durum bireyin giderek özgürlük bilincini yitirmesini beraberinde getirmektedir²⁸⁹.

Ölümçül bir hastalığı andıran baskı rejimi, insanları aralarında böldüğü sürece sürekliliğini sağlar. Bencillik bu rejimin bünyesine uyar. Toplumun refahı için çalışanlar onun gözünde “asidir“. Ona göre iyi yurttaş, kendinden başkasını düşünmeyen yurttaştır. Baskı rejiminin doğurduğu kötülükleri eşitlik besler. Baskı rejimi ve eşitlik birlikte ve

²⁸⁵ Tocqueville, a.g.e., s. 165.

²⁸⁶ Tocqueville, a.g.e., s. 164.

²⁸⁷ Tocqueville, a.g.e., s. 165, 166.

²⁸⁸ Doğan, İlyas, a.g.e., s. 88.

²⁸⁹ Doğan, İlyas, a.g.e., s. 89.

zararlı bir şekilde birbirini tamamlar ve birbirine de yardım eder. Eşitlik halkın birbirini düşünmemeyi, baskı rejimi ise “genel kayıtsızlığı“ bir erdem olarak saymayı benimser²⁹⁰.

Öte yandan halkın eşitsizliğinin söz konusu olduğu bir devlette insanların kaba kuvvete karşı bağımsızlıklarını korumaları güçleşir. Aralarında hiç biri bu güçle savaşacak kadar güçlü değildir. Egemenliği ancak birleşerek koruyabilirler. Böylesi bir birlik de her zaman söz konusu olmayabilir²⁹¹.

Tocqueville, insanların bu özelliklerinin yani özgür olmak istemelerine kıyasla eşit olmanın onlar için daha önemli olmasının, yukarıda da belirttiğimiz gibi devlet, birey ilişkisi ve kişi hakları ile özgürlüklere saygı konusunda önemli tehlikelere neden olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre, Amerikalılar, insanları birbirinden uzak tutan eşitliğe karşı özgür kurumları silah olarak kullanarak mücadele etmişler ve başarılı da olmuşlardır. Aynı zamanda siyasal yaşamı ülkenin dört yanına yayıp olabildiğince çok yurttaşın birlikte davranma imkânlarını hissetmesini sağlamayı da öngörürler²⁹². Bununla beraber, diğer toplumlarda demokrasinin sağlayacağı eşitliğin bireyi devlet karşısında güçsüz bırakan ve doğal olarak özgürlükler açısından oluşan tehdidin olmayacağı anlamına gelmez²⁹³.

Tocqueville, bu görüşleriyle aynı zamanda kendi toplum ve devlet anlayışını da ana hatlarıyla ortaya koymuş olmaktadır. O, bir siyasal sistemin sadece özgürlükleri ve eşitliği yani doğal hakları benimsemesini yeterli bulmaz. İnsan haklarının devlet otoritesi karşısında dokunulmazlığını sağlamak için çoğulcu bir toplumsal yapının gerekliliğine dikkat çeker. Bu çoğulcu toplum, örgütlüdür. Bunun aksine yığınlar halinde eşit bireyi, kamuoyunda oluşan fikirler biçimlendirir²⁹⁴.

Tocqueville, ayrıca ilginç bir şekilde Amerika’da bir çoğunluğun baskısından söz etmektedir²⁹⁵. Ona göre, demokratik yönetimlerin özü çoğunluğun kesin egemenliğidir. Demokratik ülkelerde buna karşı koyan hiçbir kuruluş yoktur²⁹⁶. Örneğin bir kişi haksızlığa uğradığında nereye başvurabilir? Eğer bunun cevabı kamuoyuysa, zaten çoğunluk kamuoyudur, yok eğer yasalarsa o da çoğunluğun temsilcisidir, çoğunluk

²⁹⁰ Tocqueville, a.g.e., s. 169.

²⁹¹ Tocqueville, a.g.e., s. 48.

²⁹² Tocqueville, a.g.e., s. 170.

²⁹³ Tocqueville, a.g.e., s. 48.

²⁹⁴ Doğan, İlyas, a.g.e., s. 90.

²⁹⁵ Erdiç, Tahsin, “Alexis Tocqueville ve ABD’de Sivil Toplumun Temelleri (Sivil Toplum Örgütleri ve Kurumları)“, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Yıl: 3, 1997, s. 389.

²⁹⁶ Tocqueville, a.g.e., s. 95.

tarafından seçilmiştir ve onun elinde “pasif“ bir oyuncaktır²⁹⁷. Yine aynı şekilde Amerika’da çoğunluk, düşünce özgürlüğünün çevresine belli bir sınır çizmiştir. Bu sınır dışına çıkmamak şartıyla her yazar istediğini yazabilir ama dışarı çıktığında da artık ona “acıılmaktan“ başka bir şey yapamayız, sürekli acı çeker ve acımasız bir şekilde eleştirilir; sonunda kamunun şarlarına boyun eğmek zorunda kalır²⁹⁸.

Tocqueville, çoğunluk baskısına dayanarak Amerika’da düşünce özgürlüğünün dahi olmadığını söylemektedir²⁹⁹. Kast edilen bu durum yasal düzenlemede düşünce özgürlüğünün olmaması noktasında değildir. Çoğunluk kişi üstünde her bakımdan öyle bir baskı oluşturmaktadır ki, kişi kendinde çoğunluk fikrinin dışına çıkabilecek gücü bulamamakta, çoğunluk fikrinin aksi düşüncelerini açıklayamamaktadır.

Tocqueville’in aslında Amerikan toplumunun demokratik gözleminden ortaya koyduğu teorik düşünceleri, tartışmaya açıktır. Ancak bir kere oluştuktan sonra önüne geçilmez olan ve özgürlükleri çiğneyebilen çoğunluk baskısının bir gerçek olduğu da verilen örneklerle ortaya çıkmaktadır. Çoğunluğun “mutlak gücünün“ baskısını, oluştuktan sonra gerek yasama, gerek yürütme ve idare düzeyinde görme imkânımız vardır³⁰⁰.

Özgürlüğün ve eşitliğin iki yönü olmasının ve Amerika’da koşulların eşitlenmesine bağlı olarak gelişen bireyciliğin sonucu olan çoğunluk baskısı (onun yanı sıra devletin büyümesinin olumsuzlukları) ve sapmaların önüne geçmek çaresi de vardır. Bu çare, diğer demokrat ülkelerden farklı bir toplumsal yapısı olan Amerikan toplumu içinde, örgütlenme ve basın özgürlüğünün kullanılması sonucunda doğmuş kurumların (çatışma ve anlaşma birimleri, sivil toplum örgütleri) ta kendisidir³⁰¹.

Tocqueville, demokrasinin egemen olduğu yönetimlerde devlet gücünü sınırlamak ve toplum çoğunluğunun yukarıda açıklandığı üzere, neden olabileceği olumsuzluklar ve baskıların önüne geçmek için oldukça yaygın bir şekilde örgütlenmiş bir toplum anlatır. Toplumdaki bu örgütlenme devlet gücünü kullananlar dışında ve sivil niteliklidir³⁰².

²⁹⁷ Tocqueville, a.g.e., s. 99.

²⁹⁸ Tocqueville, a.g.e., s. 101.

²⁹⁹ Tocqueville, a.g.e., s. 102.

³⁰⁰ Erdiñ, a.g.m, s. 391.

³⁰¹ Erdiñ, a.g.m, s. 391.

³⁰² Doğan, İlyas, a.g.e., s. 98.

Tocqueville, “günümüzde örgüt kurma hakkı baskıya karşı geçerli bir garanti niteliğindedir”³⁰³ ve “insanların, çoğunluğun baskısına karşı kendilerini korumaya yardımcı olan örgütlerden söz etmek istiyorum”³⁰⁴ demekle, sivil toplum örgütlerinin, hem bireyi hem de bireyin hak ve özgürlüklerini her türlü baskıdan korumada ne ölçüde bir öneme sahip olduklarını belirtmiştir.

Düşünür, ayrıca sivil toplum örgütleri içerisindeki bir tehlikeye de dikkat çeker. Bu tehlike tıpkı toplumdaki çoğunluk baskısının, örgüt içerisinde yaşanmasıdır. Tocqueville’ye göre, ”örgüt üyeleri, nöbetteki askerler gibi parola kullanırlar. Özgür iradeleri yoktur ve pasif bir boyun eğme içerisindedirler. Çoğu kez karşı çıktıkları baskı rejiminden daha ağır ve yoğun bir baskı altındadırlar”³⁰⁵. Ancak düşünürün açıkladığı bu tehlikeli örgüt yapısı Avrupa’daki örgütler içindir. Oysa Amerikalılar örgütlerinde sivil yönetimden aldıkları bir yönetim biçimini uygulamaktadırlar. Toplumda olduğu gibi burada da bireyin bağımsızlığı benimsenir. Üyeler hep birlikte ortak hedefe ulaşmak için çalışırlar ama ortak çizgi benimsemek zorunda da değildirler. Hiçbiri özgür iradesinden ve düşüncesinden özveride bulunmaz ama ortak hedefe ulaşmak için de irade ve düşüncelerini bu yolda kullanır³⁰⁶. Bu örgütler azınlığı temsil ettiğinden tartışma ortamı hazırlarlar ve isteklerini açıkça ifade ederler³⁰⁷.

Tocqueville, çoğunlukçu mutlak demokratik sistemlerin de insan hak ve özgürlükleri için tehdit olabileceği değerlendirmesini yapmaktadır. Böylece çoğulcu, hoşgörüyeye dayalı, farklı seslerin de duyulabileceği bir toplumsal örgütlenmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu örgütlenmenin siyasal topluma ait olmayan alanda yani sivil toplum alanında gerçekleştirilmesi gerekir. Paine de sivil toplumun kendi işlerini yürütmesi ve siyasal topluma bağımlı olmamasını savunmuştu. Ancak Paine’de Tocqueville kadar ayrıntılı bir sivil toplum modeli bulmak söz konusu değildir. Yine de her iki düşünür günümüzle uyumlu bir sivil toplum tanımlanması yapmışlardır³⁰⁸.

2.3.3.4. Gramsci’de sivil toplum

Bu konuda son olarak ele alacağımız düşünür günümüz sivil toplum kavramına önemli katkılarda bulunmuş olan **Antonia Gramsci**’dir

³⁰³ Tocqueville, a.g.e., s. 85.

³⁰⁴ Tocqueville, a.g.e., s. 172.

³⁰⁵ Tocqueville, a.g.e., s. 89.

³⁰⁶ Tocqueville, a.g.e., s. 88.

³⁰⁷ Tocqueville, a.g.e., s. 87.

³⁰⁸ Doğan, İlyas, a.g.e., s. 98.

Hemen belirtmek gerekir ki, Gramsci'nin sivil topluma yüklediği anlam ile Hegel'inki arasında önemli benzerlikler vardır. Her iki düşünürde de sivil toplum sadece ekonomik çıkarların alanı değil, hukuksal ve ahlaksal öğeleri de içeren bir alan olarak nitelenmektedir. Bununla birlikte Gramsci, Hegel'de olduğu gibi sivil toplumu “hiçbir olumlu yön” bulunmayan bir alan olarak ele almamaktadır³⁰⁹.

Burada Gramsci'nin sivil toplum konusundaki görüşlerine geçmeden evvel, onun sivil toplum vurgusunu anlamamızı sağlayacak olan “alt yapı-üst yapı” kavramlarını açıklamak gerekecektir.

Marxist teoride “alt yapı-üst yapı” kavramları şu şekilde ortaya konmaktadır: İnsanoğlu, etkileyen olarak çalışmaya güvenir. Çalışma sözünden hem insanın emeği, hem çalışma araçları, hem de çalışma örgütü anlaşılır. Çalışma ile doğadan geçimi sağlayacak ürünler elde edilir. Demek ki bir toplumun ana ilişkileri doğa ile olan ilişkileridir. Bu ilişkiler ise doğrudan doğruya üretime dayandığına göre, her toplum, her şeyden önce üretim ilişkileriyle tanımlanacaktır. Bu üretim sözü çözümlenirse, üç öge ile karşılaşılır. Doğal koşullar (toprağın verimi, iklim vb.), üretimi sağlayacak araçlar ve aygıtlar, dolayısıyla bunların kullanılması yani üretim tekniği, bir de toplu çalışmanın düzene sokulması yani iş bölümü. Marxist teoride üretim gücü diye adlandırılan bu öğelerin her biri, kendine göre değişir, gelişir; ama ayrı yollardan gelişmesine rağmen üçü de birbirinden ayrılamaz. Her toplumun temeli bu üretim gücüne dayanır. Bunlara toplumun “alt yapısı” denir. Toplumun “üst yapısı” denilen kültür, hukuk, siyasal kurumlar, ahlak bu üretim ilişkilerine bağlıdır. İnsanın toplumsal varlığı, bilinci ve kültürü üretim gücüne göre tanımlanır³¹⁰. Marxist teoriye göre alt yapıda cereyan eden ilişkiler üst yapıyı biçimlendirir. Buna göre hukuksal, dinsel, siyasal kurumların ortaya çıkışı ve biçimlenişi ekonomik üretimin cereyan ettiği alt yapı alanındaki ilişkilerce belirlenir³¹¹.

Gramsci de “alt yapı-üst yapı” kavramlaştırmasını kullanmakla beraber, o'nda söz konusu olan, ilke olarak üst yapısal bir yapısal süreçtir³¹². Diğer bir ifadeyle, Marxist teoride “alt yapı” asıl ve bağlayıcı iken “üst yapı” ikincil ve bağımlı olandır. Gramsci'de bu durum tamamen tersidir. Yani asıl olan “üst yapı”dır³¹³.

³⁰⁹ Savran, a.g.e., s. 13.

³¹⁰ Akın, a.g.e., s. 228.

³¹¹ Doğan, İlyas, a.g.e., s. 165.

³¹² Babbio, a.g.m., s. 116.

³¹³ Babbio / Texier, a.g.e., s. 22.

Sivil toplum da Gramsci'de “alt yapı“ değil, “üst yapısal“ bir düzleme aittir. Bu durum şu şekilde ifade edilmiştir³¹⁴: “Bu anda yapabileceğimiz, üst yapısal iki büyük düzeyi ayırmaktır. Bunlardan birisi sivil toplum yani genellikle özel diye anılan organizmalar bütünüdür. Diğeri de siyasal toplum ya da devlet diye adlandırılabilir. Bu iki düzey bir yanda yönetici gurubun, toplumsal yapının tümü üzerinde uyguladığı hegemonya işlevine, diğeri yanda da devlet ve hukuksal iktidar yoluyla uygulanan doğrudan egemenlik ya da komuta işlevine tekabül eder”³¹⁵.

Gramsci'nin bu ifadelerinde sivil toplum, artık ne doğa durumuyla, ne sanayi toplumuyla ve ne de genel olarak devlet öncesi toplumla özdeşleştirildiği için, üçüncü bir terim olarak karşımıza çıkar. “Sivil toplum hegemonya uğrağıyla, yani üst yapının iki uğrağından biriyle (zor uğrağının karşıtı olarak rıza uğrağı) özdeşleştirilir”³¹⁶.

Gramsci bütün hükümet dışı örgütlenmeleri; kilise, meslek birlikleri, hayır kurumları, kadın örgütleri, inanç temelli örgütler ve basın gibi kurumlar ve örgütleri sivil topluma dahil eder³¹⁷. Sivil toplumu oluşturan bu alanın karşısında ise siyasal toplum yer alır. Siyasal toplum, siyasal ve hukuksal kurumlardan oluşur. Ekonomi ise sivil toplum ile siyasal toplum arasında bölünmüş durumdadır. Bir yanda devletin girişimci olarak faal rol üstlendiği ekonomi alanı siyasal topluma aittir. Diğeri yanda devletin teşvik ve desteklerinden yararlanmayan tamamen kendi etkinliği ile ekonomik faaliyetlerini yürüten küçük ve orta ölçek özel sektör girişimcileri sivil toplum alanında kalmaktadır³¹⁸. Her ne kadar böyle olsa da, nihai değerlendirmede ekonomik ilişkiler alanıyla sivil toplum alanı farklılaşır. Düşünür, sivil toplumu üç kısma ayrılmış, bir yeniden kavramlaştırma yoluna gider: Buna göre sivil toplum, siyasal toplumun (dar anlamda devletin) karşısında yer almakla kalmamakta, ailenin özel alanının ve ekonomik ilişkilerin de dışında bulunmaktadır. Böylece Gramsci, sivil toplumun siyasal yönünü vurgulamaktadır. Ona göre sivil toplum alanındaki meseleler ekonomik ilişkilerle ilgili olmaktan ziyade siyasaldır³¹⁹.

Gramsci, şöyle der: “Biz hep devletle hükümetin özdeşleştirilmesi zemini üzerindeyiz. Bu özdeşleştirme de aslında meslek örgütü-ekonomik kuruluşun bir

³¹⁴ Babbio / Texier, a.g.e., s. 18.

³¹⁵ Gramsci, Antonio, **Hapishane Defteri**, Çeviren: Adnan Cemgil, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1986, s. 61.

³¹⁶ Babbio, a.g.m., s. 117.

³¹⁷ Walker, Steve, “Designing for Civil Society”, **Interacting With Computers** 17 (2005), s. 2.

³¹⁸ Doğan, İlyas, a.g.e., s. 220.

³¹⁹ Akpınar, a.g.e., s. 44, 45.

tasarımdan başka bir şey değildir; yani sivil toplumla, siyasal toplumun birbirine karışmış olmasıdır. Çünkü şuna işaret etmelidir ki, genel devlet tanımının içine, sivil toplum tanımına bağlanabilecek öğeler girer (şu anlamda denilebilir ki Devlet = siyasal toplum + sivil toplum, yani zorlayıcı bir güce bürünmüş hegemonya)³²⁰. O halde Gramsci, sivil toplumun yalnızca ekonomik faaliyetlerle sınırlandırılmayacağını söylemekte, onu devletin bir parçası olarak görmektedir³²¹.

Gramsci'ye göre, siyasal toplum, sivil toplum ve ekonomi toplumsal alanda farklı unsurlar olarak yer almaktadırlar. Ancak bunlar arasındaki fark yalnızca yöntem ve çözümleme açısından değildir. Gerçek hayatta bunların sınırları kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılamaz; hatta gerçek hayatta bunlar iç içe geçmiş durumdadırlar. Kısacası Gramsci, bize birbirinden farklı görünen şeylerin aslında gerçek hayatta ayrılamayacağını hatırlatmaktadır. Toplumun bu unsurları arasında önemli bağlantılar bulunduğu inkâr edilemez. Çünkü gerçekte bunlar bir bütün oluştururlar. Ancak kolay anlaşılmalrı için bu ayrımın yapılması gerekir³²².

Diğer taraftan Gramsci, devleti siyasal toplum ile sivil toplumun bir toplamı olarak görmekle liberal sivil toplum anlayışından uzaklaşırken onun sivil toplumu nihai olarak devlet karşısında özerk bir toplumsal katman olarak görmediği anlaşılmaktadır. Ona göre devlet, “zorlayıcı güce bürünmüş hegemonya”dır. Ancak Gramsci, düzenli toplum olarak nitelediği toplumsal aşamaya yaklaştıkça hegemonyanın giderek güçten düşeceğini söyler. Düzenli toplumsal yapıya geçildikçe “zorlayıcı devletin öğeleri” ortadan kalkacaktır. Düzenli toplumda “devletsiz devlet” söz konusu olacaktır³²³. Bütün insanların gerçekten eşit oldukları, bundan ötürü de aynı şekilde akıllı ve eşit, aynı şekilde akıllı ve ahlaklı oldukları, yani yasayı zorla değil içten gelerek, kendiliğinden, özgürce benimsediği, vicdanlara yabancı, bir başka sınıfın zorla kabul ettirmiş olmadığı noktada toplumda artık bir özgürlük çağından söz edilecektir³²⁴.

2.4.Günümüzde Sivil Toplum Kavramı

Buraya kadar ele alınan bölümde, sivil toplum kavramının geçirdiği evrimden ve bu evrimde belirleyici olan teorilerden söz edilmiştir. İçerikleri konusunda tam bir

³²⁰ Gramsci, a.g.e., s. 323.

³²¹ Bumin, a.g.e., s. 41.

³²² Gramsci, a.g.e., s. 247; Walker, a.g.m., s. 2; Akpınar, a.g.e., s. 46.

³²³ Doğan, İlyas, a.g.e., s. 214.

³²⁴ Gramsci, a.g.e., s. 324.

uzlaşmaya varılmış olmasa bile, düşünürlerin, sivil toplum konusunda ortaklaşa kabul ettikleri unsurların bulunması ve ayrıca kavramın bugün gelinen son halinin anlaşılmasını kolaylaştırması, bu süreci ele almayı gerektirmiştir. Diğer bir ifadeyle, sivil toplum kavramı, onunla özdeşleştirilecek tek bir “düşünce okuluna” atfedilebilecek bir oluşum niteliğinde değildir. Ancak bazı ortak konuların bulunduğu da inkar edilemez. Örneğin, günümüzde sivil toplumun devlet dışı bir alanda olmadığını hiçbir düşünür iddia edemez. Bu da, buraya kadar üzerinde durulan yaklaşımların, “modern” sivil toplum kavramının geçirdiği dönüşümün aşamaları olarak görülebileceğini ortaya koymaktadır. Kavram artık belli nitelikleri tartışmasız içermektedir³²⁵. Şimdi bu nitelikleri yani sivil toplumun günümüzde ne olduğunu, ne anlama geldiğini ortaya koymaya çalışacağız. Ancak bu niteliklere geçmeden evvel, sivil toplum tartışmalarında sıkça sözü geçen “kamusal alan” ve “özel alan” kavramlarının, kısaca da olsa ele alınması, konunun anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Zira bu kavramların ne ifade ediyor oldukları yeterince anlaşılmazsa, birey-toplum, birey-devlet ve toplum-devlet ilişkilerinin sivil toplum bakımından nasıl bir görünüm arz ettiği tam anlamıyla belirtilemez.

2.4.1.Özel alan-kamusal alan ayrımı

2.4.1.1.Özel alan-kamusal alan tartışmaları

Özel alanla kamusal alan arasındaki sınırları net bir şekilde çizen ilk düşünürler Locke, Rousseau ve Hegel'dir. Locke siyasal otoritenin temelini atıldığı toplumsal sözleşmenin aile dışındaki toplumsal yaşamda gerçekleştiği yolundaki düşünceden hareketle; özel yaşamı duygusallığın, aşkın, duygunun, merhametin, özverinin sembolü olan “kadın”ın alanı olarak tanımlarken, kamusal alanı rasyonelliğin, sözleşmenin, “mücadelenin” gerçekleştiği bir “erkek” alanı olarak tanımlamaktaydı. Locke'un kamusal alanında bir “siyasal” bir de “toplumsal” olmak üzere iki boyut bulunmaktadır. Sınırlı siyasal kamunun varlık sebebi toplumsal kamunun özgürlüğünü korumaktadır. Özetle Locke'da biri kadınların alanı olan “özel”, biri özgür erkeklerin alanı olan “kamusal”, biri de toplumun hizmetindeki polis, savcı ve asker alanı olan “siyasal” olmak üzere üç alan bulunmaktadır. Locke'un aksine Rousseau ve Hegel siyasal otoritenin şahsında eriyip yok olan bir kamusal alanın altını çizmektedirler³²⁶. Diğer bir ifadeyle Rousseau ve Hegel'e göre biri kadının, çocukların, özgürlüklerin dünyası olan “özel”, biri de devletle

³²⁵ Akpınar, a.g.e., s. 49.

³²⁶ Çaha, Ömer, **Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.48, 49.

özdeşleşmiş, devleti “tanrısal bir aşk ve muhabbet” gibi yüreğinde hisseden erkeklerin dünyası olan “kamusal” olmak üzere iki yaşam alanı bulunmaktadır. Bu iki düşünürün elindeki kamusal alan tamamen devletle iç içe geçmiş bir alandır³²⁷. Ancak iki düşünürün bu konudaki görüşlerini tam olarak aynı çerçevede değerlendirmek mümkün değildir.

Kamusal alan kavramını ayrıntılı bir şekilde tartışan ve gündeme getiren ise Habermas’tır. Habermas’ın altını çizmeye çalıştığı kamusal alan, Avrupa’da sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal ve siyasal alandır³²⁸. Bu dönemde gittikçe daha da önem kazanan kentler aynı zamanda kamusal alanın da temel olgusu durumundadırlar. Buradaki kent hayatının, temel inceliği aile dışında yabancılarla birlikte yaşama durumudur. Kamusal, başkalarıyla paylaşılan ortak ve açık işler alanıdır. Bu ortak ve açık işler alanı, insanlar çoğalıp düzen sağlayıcı ayrı bir siyasal yapının (devlet veya dengi mekanizmalar) ortaya çıkmasıyla, birey ile siyasal alan arasında doğan ortak bir alanı ifade etmektedir. Birey için önemli olan bu “ikincil ara dünyaya” kamu alanı adı verilmektedir³²⁹. Ancak bu gelişmeyle birlikte, ekonomik üretim faaliyetleri aileden koptu. Aynı zamanda kapitalist toplum yapısı öncesinin aksine gelinen noktada tarım ve imalat sektörünün merkezi durumundaki aile bu durumunu da kaybetti. Bu alandaki faaliyetler kamusal alana kaydı. Geleneksel toplumda kısaca siyasal, kültürel, ekonomik yaşamın merkezi konumundaki aile modern toplumda bu yöndeki işlevlerini kamusal alana yani ailenin dışındaki toplumsal alana bıraktı³³⁰. Habermas’ın burada dikkat çektiği nokta, kapalı toplumlar arasında örgütlenmiş olan geleneksel toplumun sanayileşmeyle birlikte kazandığı yeni görünümüdür. Bu görünüm, ailenin ve cemaatlerin etrafındaki “geleneksel barikatlar”ın kaldırılarak ortak bir alanda buluşmasını ve burada bir “aleniyet” kazanmasını anlatmaktadır³³¹.

Habermas’ın altını çizdiği kamusal alanı birkaç noktada özetlemek mümkündür. Birincisi bu kamusal alan sanayi toplumunun bir ürünüdür. İkincisi, bu kamusal alan inşa edilmiş bir kamusal alan değildir. Diğer bir deyişle, modernleşmeyle birlikte kendiliğinden doğup gelişmiş olan bir alandır. Üçüncüsü bu kamusal alan “aleniyetin tehazür ettiği” bir alandır. Geleneksel toplumun öğüttüğü, görünmez kıldığı unsurlar, tartışma konuları,

³²⁷ Çaha, a.g.e., s.50.

³²⁸ Çaha, Ömer, “Mahrem Kamusal Alan”, **Sivil Toplum**, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, s. 79.

³²⁹ Aydın, Mustafa, “Kamusal Alan ya da Siyasetin Ön Bahçesi”, **Sivil Toplum**, Yıl: 1, Sayı: 4, 2003, s. 7.

³³⁰ Çaha, a.g.e., s. 47.

³³¹ Çaha, “Mahrem Kamusal Alan”, s. 79.

değerler, semboller, aktörler bu alanda etkinlik kazanmıştır³³². Bu doğrultuda yine Habermas’a göre kamusal alan bireylerin kamusal sorunlar ve ortak çıkraları karşılamak üzere bir araya geldikleri alan olarak belirmekte ve bu bakımdan konuşmalar yoluyla siyasal katılımın gerçekleştiği bir tiyatroyu andırmaktadır³³³. Bu bakımdan kamusal alanın en belirgin özelliği herkese açık olmasıdır: Yani bir eylem ya da eylem yeri herkese açık ise bu kamusaldır. Kamusal dendiği zaman ilk akla gelen devlet bile, bu özelliği ile kamusaldır (yani herkese açıktır). Buna göre basit olarak ifade etmek gerekirse kamu herkes, kamusal da herkese açık olan demektir. Kamunun öznesi de genel olarak halktır³³⁴.

2.4.1.2.Modern kamusal alan

Toplumsal görüş ve düşüncelerin ifade alanı olarak kamusal alan çoğu kere özel alana karşılık olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte kamusal alan, birey için önemli sığınaktır. İnsanların gittikçe artan toplumsallaşması ile özel hayatlarının daralan biçimleri arasındaki çelişki varlığını sürdürdüğü müddetçe, kamusal alan aynı zamanda temel bir toplumsal ihtiyacın genel ifadesi olmaktadır³³⁵. Çünkü kamusal ve özel alanlar arasındaki ayırım, doğası gereği, özgürlüklerin çoğunun kamusal alanda güvence altına alınmasını zorunlu kılar. Kamusal alan herkesi, toplumu yani bütünü ilgilendiren kavramdır. Ayrıca kamusal ve özel alanlar arasındaki sınır sürekli değişmekte olan bir tanıma işaret eder. Dolayısı ile kategorik olarak kamusal alanın dışındaki şeyler çok sınırlı ve azdırlar. Öyle ki kamusal alanda bir tür “çoğunluk despotizmi” veya “devlet baskısı” meydana getirilirse, kişilerin özgürlüklerine sahip olarak yaşamaları hemen hemen imkansızlaşır³³⁶.

Görülmektedir ki birçoklarının kullandığı kamusal-özel alan ayrımları doğru değildir. Çarşı, sokak, cami gibi “özel” olarak düşünülen bir çok şey kamusal alanın içindedir. Burada yaygın olarak yapılan bilinçli yanlış, kamusal alanı bir tür “resmi alan” haline dönüştürmektir. Halbuki devlet eliyle yürütülen birimler kamu kesimini meydana getirir. Kamusal alana bugün (ülkemizde) birçokları resmi alan gibi yaklaşmaktadırlar. Durum böyle olunca öğrenciler, hatta vatandaşlar, bir süre sonra vatandaş olmaktan ziyade “kamu personeli” muamelesi görmektedirler. Devlet ısrarla kamusal alanı bir resmi alan

³³² Çaha, “Mahrem Kamusal Alan”, s. 79.

³³³ Arslanel, a.g.e., s. 30.

³³⁴ Aydın, a.g.m., s. 7.

³³⁵ Aydın, a.g.m., s. 7.

³³⁶ Bacık, Gökhan, “Devlet ve Birey Aşınırken Kamusal Alanı Düşünmek”, **Sivil Toplum**, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, s. 27.

gibi “yönetmek” istemektedir³³⁷. Bu bakış açısıyla özel alan da, kamusal alanda bir takım haklardan mahrum bırakılacak olan insanların bu mahrumiyetlerini sözde tatmin etmelerine imkân tanınan “tecrit” alanı durumunda olmaktadır. Halbuki, özel alan demek bireyin dilediği gibi yaşayabileceği ve yalnızca kendisine ait olması bakımından, o çerçevede başkalarına, kamusal (müşterek) alanda olduğu gibi, kendisinin eşitleriymişçesine davranmak zorunda olmadığı ve hiçbir suretle de müdahalenin yapılamayacağı alan demektir³³⁸. Modern anlamda kamusal alan, herkese açık ve herkesin eşit olduğu alana denir. Kamusal alan, resmi alana yani devlete ait olan değil, kamusal topluluk olarak bir araya toplanmış özel şahısların ortak alanıdır³³⁹. Kesin olan şu ki, Habermas’ın belirttiği, çeşitli konuların tartışıldığı, değerlerin ele alındığı, kısaca konuşmalar yoluyla siyasal katılımın gerçekleştiği nitelikte bir kamusal alana, bir tür “resmi alan” şeklinde yaklaşılması, kamusal alanı gerçekte ne olduğundan uzaklaştıracağı gibi, sivil toplumun da etkinlik ve faaliyet alanını oldukça sınırlayacaktır.

Günümüzde kamusal alan konusunda dikkat çeken bir diğer husus, özel alanın kamusal alanla bir nevi bütünleşmesi durumudur. Geleneksel toplumlarda oldukça sınırlı bir kamusal alan, buna karşılık aile, ekonomik gruplar (özellikle de loncalar) ve dini yapılar arasında gelişen genişçe bir özel alan söz konusuydu. Aslında geleneksel toplumun özel alanı “çoklu” bir alandı. Başka bir anlatımla sınırlı sayıdaki kamusal alana karşı birbirinden “kalın duvarlarla” ayrılmış olan, çok sayıda özel alan söz konusuydu. Oysa modern toplum bu özel alanların sayısını, kapsamını, alanını ve işlevlerini azaltırken, kamusal alanını olabildiğince genişletmiş oldu. Ailenin, loncaların ve hatta dini yapıların icra ettikleri bir çok faaliyet bugün artık kamusal kurumlar tarafından yerine getirilmektedir. Bu bakımdan kamusal alanla özel alan arasındaki geleneksel “fay hattının” artık fazla da geçerli olmadığı söylenebilir³⁴⁰.

Bu durumu daha da açacak olursak: Özel alanın aile ile, bireysel tercihler, din ve şahsi kimliklere güç katan “ikincil kurumlarda” tezahür ettiği düşünülmüştür. Kamusal alan ise siyasal ve ekonomik kurumların alanı olarak ortaya çıkar³⁴¹. Ne var ki, kesin bir kamusal-özel alan ayrımı ortaya koymak çok kolay değildir. Bu zorluğu aşmak ise soyut

³³⁷ Bacık ,a.g.m., s. 27.

³³⁸ Toku, Neşet, “Eşit-Yurttaş ve Özgür-Bireyin Varoluşunun Hukuki Temelleri”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 7, Sayı: 28, Güz, 2002, s. 220.

³³⁹ Toku, a.g.m., s. 220.

³⁴⁰ Çaha, “Mahrem Kamusal Alan” ,s. 80

³⁴¹ Kömeçoğlu, Uğur, “Kamusal Alan Kavramlaştırmasında Bazı Teorik Sorunlar “, **Sivil Toplum**, Yıl:1, Sayı:2, 2003, s.12, 13.

kavramları somutlaştırmakla mümkün olur. Başka bir ifadeyle, şayet mekanı özel ve kamusal biçiminde “şeyleştirmez” isek, özel ve kamusal, mekan içinde bir arada varolan karşılıklı iktidar ilişkileri biçiminde yorumlarsak, ayırım anlamlı olacaktır. Özel mekanlarda her şeyi ve herkesi dışlamaya yetkilisiniz veya istediğiniz kişileri dahil etme, dolayısıyla diğer şey ve kişilere engel koyma, onları dışlama gücüne sahipsinizdir. Ancak özgürleştirici önemi sıkça vurgulanan, özel alan için özgürleştirici olan bu “*dışlama gücü, sahip olunabilecek tek güç olarak ortaya çıkarsa özgürleşme özel mekana hapis olma, yani özel alanın bunaltıcı bir alana dönüşmesi biçimini alabilir*”³⁴².

Kamusal alan hem sivil toplumun hem de siyasal toplumun (devlet) girip çıktığı bir alandır. Ama kamusal alan devletin sürekli işgal etmediği “tarafsız bölge”yi andıran bir alandır. Bu alan geniş toplumsal kesimlerin siyasal iktidardan özgürleşme sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmış bir özerklik alanıdır³⁴³. Bu anlamda “*Sivil toplum hayatının önemli bir kısmını kamusal alanda geçirir; asıl mekanı orasıdır*”³⁴⁴. Hatta kamusal alan sivil toplumun yani kültürel, sosyal, ekonomik nitelikli örgütlenmeler ile siyasal partiler ve sosyal hareketlerin “bileşim”inden oluşan bir alandır. Siyasal iktidar ile toplumsal alan arasında özerk aracı kurumlara sahip olması nedeniyle kamusal alan, topluma ve siyasal sisteme etki edecek bir potansiyele sahiptir. Kamusal alanın gücü ve önemi de bu noktadan kaynaklanmaktadır³⁴⁵. Bu yönüyle kamusal alan, sivil toplum ile siyasal iktidar arasında iletişim, “kavga” ve uzlaşma alanını göstermektedir³⁴⁶. Başka bir bakış açısıyla denebilir ki, özel alan ile kamusal alan arasındaki “gerilim” sivil toplum yoluyla aşılr³⁴⁷.

Özetle, hem kamu yetkililerinin hem de kendi kendine örgütlenmiş kurumların aynı zamanda bireylerin de katılımıyla oluşan davranış alanına kamusal alan denilebilir. Özgürlükçü bir toplum modelinde kamusal alanın bireyler gibi sivil kuruluşların da, kamusal yetkiyi kullananların da, eşit ilişkiye girebildikleri bir alan, aynı zamanda sivil toplumun somutlaştığı yerdir. Bu anlamda sivil toplumdaki söz edebilmenin temel koşullarından biri kamusal alanın “yarışmacı” ve devletin “güdümünden” kurtulmuş olmasıdır³⁴⁸. Çünkü farklı toplumsal görüş ve düşüncelerin ifade mekânı olan kamusal

³⁴² Kömeçoğlu, a.g.m., s.13.

³⁴³ Tosun, a.g.e., s. 39.

³⁴⁴ Belge, Murat, ”Sivil Toplum Örgütleri“, içinde. **Merhaba Sivil Toplum**, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 1988, s. 34.

³⁴⁵ Tosun, a.g.e., s. 39.

³⁴⁶ Türköne, Mümtaz’er, “Devletli Sivil Toplum”, Sivil Toplum, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, s. 55.

³⁴⁷ Akpınar, a.g.e., s. 55.

³⁴⁸ Doğan, İlyas, a.g.e., s. 137.

alanın, siyasal iktidarın denetim ve gözetiminden “yalıtılmış olması ölçüsünde sivil toplumun var olabilmesi ve siyasetin “arka sahnesi” olarak toplumsal muhalefetin (alternatif siyasetin) gelişip olgunlaşabilmesi mümkün olacaktır³⁴⁹. Aksi halde, eğer kamusal alanın gerçek hakimi (aktörü) devlet olursa, devletin resmi ya da yarı resmi örgütleri (kuruluşları)nin birer sivil toplum örgütü olarak kabul edilmesi gibi tehlikeli bir durum söz konusu olmaktadır. Başka bir anlatımla, devlet ve onun kamusal alandaki uzantıları olan “aktörler” sivil toplumla özdeşleştirilebilirler³⁵⁰.

Kamusal alan ve özel alanla ilgili bu açıklamalardan sonra şimdi günümüzde sivil toplumdan ne anlaşıldığı ve sivil toplumun niteliklerinin ne olduğu ile nasıl bir görünüm arz ettiği konusunu ele alabiliriz.

2.4.2.Sivil toplum kavramı

Terim olarak sivil toplum günümüzde, toplumun “*siyasi otoritenin baskısından kurtulması*”nı ifade eder. Dolayısıyla, toplumda görülen demokratik yapıyı, devletin kurumlarının dışında, toplumun kendi kendini yönlendirmesi anlamını taşır³⁵¹. Sivil toplumun diğer yandan ekonomik çıkar ilişkilerinin alanıdır. Toplum çıkar ilişkilerini, işin içine devleti karıştırmadan çözer ve böylece kendisi için özerk bir alan oluşturur. “Kendi yağıyla kavru lan”, kendi kendine yeter bir toplum³⁵². Bu yönüyle sivil toplum, üyeleri özellikle devlet dışı faaliyetlerle ekonomik ve kültürel üretim, ev yaşamı ve gönüllü birliklerle uğraşan ve bu faaliyetler vasıtasıyla devlet kurumları üzerinde her çeşit “baskı” ve “denetimi” uygulayarak kendi kimliklerini koruyan ve dönüştüren kurumların oluşturduğu bir bütün olarak kavranabilir³⁵³.

2.4.3.Sivil toplumun nitelikleri

Sivil toplum özellikleri yönüyle ele alınca onun, birinci unsurunun “insan ve onun özgürlükleri” olduğu belirtilmiştir. İkinci unsur ise, insanın toplumsal yönünü ifade eden kamusal alan ve toplumdur. Tanımda yer alması gereken üçüncü unsur da bireysel alan ile kamusal alanın birbirinden vazgeçilmezliği ve bu iki alan arasında kurulacak olan “denge” ve “ahenk”tir. Söz konusu denge ve ahengin ise rekabete dayalı, açık, çoğulcu bir

³⁴⁹ Tosun, a.g.e., s. 43.

³⁵⁰ Yelken, Ramazan, “Kamusal Alan Kim(ler)in Alanı?”, *Sivil Toplum*, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, s.50.

³⁵¹ Bolay, Hayri, “Sivil Toplum ve Manası” , *Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı*, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 7.

³⁵² Türköne, Mümtaz’er, “Sivil Toplum Tanrısı Öldü mü?“, *Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı*, Yıl : 3, Sayı: 18., 1997, s. 23.

³⁵³ Keane, *Demokrasi ve Sivil Toplum*, s. 35-36.

karakter taşıması vazgeçilmez unsur olarak kabul edilmelidir³⁵⁴. Bu bakış açısıyla sivil toplum, “*insan hak ve hürriyetleri ile kamu düzeni arasındaki dengenin çoğulcu ve rekabete dayanılarak kurulduğu bir toplum*” demektir³⁵⁵.

Bununla birlikte bugün sivil toplumun ön koşulu olmak üzere daha kapsamlı olarak beş özellik ortaya çıkmaktadır. Bu özellikleri, “toplumsal farklılaşma“, “toplumsal örgütlenme”, ”gönüllü birliktelik”, “toplumsal düzeyde özerkleşme” ve “baskı mekanizması oluşturma“ şeklinde söylemek mümkündür³⁵⁶.

Sivil toplumun gelişimi öncelikle toplumsal düzeydeki farklılaşma ile sağlanabilir. Toplum yaşamındaki etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, siyasal, ekonomik veya cinsiyet noktasındaki farklılaşmalar sivil toplum için zorunludur³⁵⁷. ”Tek-tip“ vatandaş, din, kültür, görüş veya anlayışın baskın olduğu yerlerde çeşitli gruplar için sosyal taban oluşamaz. Farklı demokratik talepler, programlar ve alternatif görüşler söz konusu olamaz. Sosyolojik bir kural olarak ne kadar farklılaşma olursa o kadar çok karşılıklı bağımlılık ve dayanışma söz konusu olmaktadır³⁵⁸. Özetle sivil toplum eşit bireylerden kurulu³⁵⁹ ve aynı zamanda dünya görüşleri, çıkarları ve giyim biçimleri ve inançları birbirinden farklı olan birey ve grupların bir arada yaşayabilmelerini³⁶⁰ mümkün kılan bir alan; kişilerin iradesine dayanan birlikte yaşam alanı³⁶¹dir. Sivil toplumun temelinde yatan incelik, farklılıklara rağmen toplumsal birlik ve düzen nasıl mümkün olur düşüncesidir³⁶². Bir sivil toplum, içerisinde tek tek üyelerinin, gruplarının ve topluluklarının özerkliğinin, bireyler ve gruplar tarafından bir bütün olarak topluma ve onun özel merkezi organlarına ve yasalarına karşı güven altına alınmış olduğu eşitlikçi ve çoğulcu bir toplumdur³⁶³.

Diğer yandan farklılaşmış alanlarda düşünce ve siyaset üretebilecek toplumsal örgütlenmelerin de olması gerekir. Hem yasal çerçevede, hem de sosyolojik ölçekte

³⁵⁴ Akdemir, Süleyman, “Sivil Toplum ve İslamiyet“, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, sayı: 18, 1997, s. 268, 269.

³⁵⁵ Akdemir, a.g.m, s. 269.

³⁵⁶ Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 31.

³⁵⁷ Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 31.

³⁵⁸ Çaha, a.g.e., s. 74.

³⁵⁹ Güneş, Muharrem/ Güneş, Hasan, **Türkiye’de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 118.

³⁶⁰ Sunar, İlkay, Konuşmalar Bölümü Birinci Tur, **Sivil Topluma Geçiş Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti**, İstanbul, 1992, s. 10.

³⁶¹ Beckman, Björn, “Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar”, içinde. **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, Editörler: Elizabeth Özdalga, Suna Persson, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 2.

³⁶² Sunar, a.g.e, s. 10.

³⁶³ Güneş/ Güneş, s. 118.

farklılıkları sağlayacak tarzda örgütlülük sivil toplumun varlığı açısından kaçınılmaz bir zorunluluktur³⁶⁴. Bir bakıma sivil toplum örgütlü olan toplumdur. Sivil toplum unsurlarının her hangi bir sınırlamaya maruz kalmaksızın dernek, sendika, vakıf vb. şeklinde örgütlenerek seslerini duyurabilmeleri gerekir. Örgütlenme var olan düşünsel veya kültürel birikimlerin kaçınılmaz bir sonucudur³⁶⁵. Aynı zamanda örgütlenme sayesinde sivil toplumun amaçlarını, gerçekleştirecek hedefler, politikalar ve kadrolar da belirlenmektedir³⁶⁶.

Bununla birlikte buradaki örgütlülük elbetteki vatandaşın gönüllü birlikteliğini sağlayıcı nitelikte olan örgütlülüktür. Bireyin kendi rızasıyla kendi için meşru bir hak olarak gördüğü her türlü örgütlülük bu bağlamda bir sivil toplum oluşumudur. Fakat, sosyolojik örgütleri de sırf örgüt oldukları için sivil toplum unsurları olarak kabul edemeyiz, aynı zamanda sivil toplumun bir ön koşulu olan gönüllü birliktelik yani bu tür gruplara zorlama olmaksızın girip çıkmanın serbest olması gerekir³⁶⁷. Çünkü, gönüllü birliktelik bireysel etkinliğin devam etmesini sağlarken, bireyin grup kimliği içinde kaybolup gitmesini engelleyici bir rol oynamaktadır. Önemli olan örgütlerin niteliği değildir, bireyin rızasına göre oluşup oluşmadığıdır. Bireysel iradeye dayalı katılıma sahip tüm örgütlü topluluklar birer sivil toplum unsurudurlar³⁶⁸. Bireylerin farklılaşan alanlarda kendi arzu ve istekleriyle hiçbir zorlama olmaksızın kendi rızaları ile gönüllü olarak bir araya gelmeleri³⁶⁹nde ise, çeşitli etkenler rol oynamaktadır. Kişiler, kendilerine sosyal bir çevre edinerek yalnızlık duygusundan veya can sıkıntısından kurtulma isteği, inandığı bir çalışmayı ve örgütü destekleme isteği, yeni beceriler kazanmak ya da var olan becerilerini ilgili örgütte kullanmak suretiyle korumak isteği, yeni bir arkadaş ve dost çevresi edinmek isteği, sosyal ihtiyaçlardan olan “aidiyet duygusu”nu yaşamak isteği gibi nedenlerle gönüllü olarak sivil toplum örgütlerinde yer alırlar³⁷⁰. Ayrıca gönüllülük, insanların kendi “kabuk”larından çıkıp hem sosyal sorumluluk olarak toplumsal sorunlarla ilgilenmesini

³⁶⁴ Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 31.

³⁶⁵ Çaha, a.g.e , s. 74.

³⁶⁶ Tağma , Korkmaz, **Yeniden Yapılanma Kuralları**, 2. Baskı, Timaş Yayınları , İstanbul, 2001, s .62.

³⁶⁷ Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 32.

³⁶⁸ Çaha, a.g.e., s. 75.

³⁶⁹ Tağma, a.g.e., s. 62.

³⁷⁰ Yaman, Yılmaz, ”Gönüllülük Psikolojisi ve Gönüllü Yönetimi”, **Sivil Toplum**, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, s. 100.

sağlar, hem de demokratik kurumların sağlıklı işlemlerini sağlamak adına gönüllü toplumsal sınıflar meydana getirir³⁷¹.

Diğer yandan toplumsal örgütlerin, sivil toplum niteliği taşımları için mutlak suretle devletten bağımsız, özerk bir varlık geliştirmeleri gerekir. Sosyal özerkliği sağlamayan, devlete “göbek bağı” ile bağlı olan gurupların devletin resmî görüşünün dışına çıkması, dolayısıyla alternatif söylemler üretmesi söz konusu olmaz. Bu nedenle sosyal örgütlerin özerkliği zorunlu bir şarttır³⁷². Başka bir anlatımla, sivil toplum örgütleri, başkasının desteğine bağlı olmayan, kendi kendini destekleyen, yaşamak için başkasının onayına ihtiyaç duymayan, bu yönü ile özerk kuruluşlardır. Yani sivil toplum örgütleri, kendi inisiyatifleri ile hareket eden kuruluşlardır. Gündemlerini, ne yapacaklarını ve nasıl hareket edeceklerini kendileri belirlerler³⁷³. Bu anlamda özerkleşme sadece devletten ayrılmayı değil aynı zamanda devlet müdahalesinden emin olmayı da gerektirir. Zira devlet müdahalesine açık sosyal oluşumların özgün birer kimlik geliştirmeleri mümkün değildir³⁷⁴.

Sivil toplumun gelişmesinin son bir şartı da sivil toplum örgütlerinin demokratik yoldan bir baskı mekanizmasına yönelmesidir. Ancak bu baskının hukuk ve siyaset kuralları çerçevesinde şiddetten uzak bir şekilde olması gerekir. Sivil toplum örgütleri bu bağlamda devletin yanı sıra serbest piyasa koşulunun gereklerini ihlal ederek, başka bir deyişle tüketici haklarını ihlal ederek tekel oluşturmaya yönelik firmalara karşı da bir baskı unsuru haline gelmeleri gerekir³⁷⁵.

O halde sivil toplum, devletten bağımsız özerk toplumsal birimler, örgütlenmeler ve yaşam alanının yani gönüllü dernekler, sendikalar, meslek kuruluşları, şirketler, haneler, özel ve “entelektüel” yaşam ve kamuoyundan oluşan ve temel haklara, sözleşme ve rekabete dayalı, gönüllü, “ademi merkezîyetçi” ilişkiler yumağının geçerli olduğu alandır. Devlete karşı hak ve özgürlüklere dayalı, devletten bağımsız, özerk, gönüllü toplumsal

³⁷¹ Çukurçayır, M. Akif, **Yurttaş Odaklı Yerel Yönetim**, Çizgi Kitapevi, Konya, 2003, s. 83.

³⁷² Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 32; Devletin ideolojik aygıtlarının özel ya da kamusal olması pek önemli değildir. Özel kurumlar da aynen devletin ideolojik aygıtları gibi işleyebilirler. Çünkü devletin (siyasal toplumun) resmi ideolojisinin, devletin örgütlediği kamu alanı dışında kalan özel kurumlar aracılığı ile de temellendirilmesi mümkündür. Bu bakımdan, devletten özerk olmak, sivil toplumun derecesinin, özerkliğin derecesine bağlı olması demektir. (Yavuz, Hilmi, **İslam ve Sivil Toplum Üzerine Yazılar**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1990, s. 70, 71.)

³⁷³ Turan, İtler, ”Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik“, içinde. **Sivil Toplum**, Editör: Yurdakul Fincancı, Türkiye, Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, s. 29.

³⁷⁴ Çaha, a.g.e., s. 76.

³⁷⁵ Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 32. Sivil toplum kavramı ve baskı gurubu kavramları arasındaki ilişkinin boyutuna bir sonraki bölümde ayrıca değinilecektir.

örgütlenmeler, kurumlar ve toplumsal yaşam anlamında sivil toplum, özgürlükçü ve çoğulcu demokrasinin toplumsal temelidir. Bu bakımdan özgürlükçü ve çoğulcu demokratik rejiminin güven altına alınması açısından, hiçbir demokratik anayasa ya da hukuk kuralları bütünü, güçlü sivil toplum kurumlarının yerini tutamaz³⁷⁶.

Sivil toplumun bu yönüne vurgu yapan Charles Taylor'a göre ise sivil toplumun üç anlamı vardır (a) devletin vesayeti altında olmayan özgür dernekler ve örgütlü toplulukların olduğu alan. (b) Bir bütün olarak toplumun -devlet vesayetinden bağımsız olarak- bu dernekler ve örgütlü topluluklar yoluyla kendi kendini inşa edebilme ve faaliyetlerini yönlendirebilme yeteneği. (c) Bu örgütlerin bir bütün olarak devlet siyasetinin gidişatını önemli ölçüde belirleyebilmesi ve etkileyebilmesi durumu³⁷⁷. Bununla beraber Taylor birinci görüşün, yani sivil toplumun devlet vesayetinden bağımsız, özerk dernek ve örgütlerle özdeşleştirilmesinin, doğru olmadığı kanaatinde. Çünkü ona göre, sivil toplum "özel bölgelerin" bir yığından ibaret olmayıp, "*toplumsal hayatın kamusal yönüne ilişkin bir modeldir*". Bu anlamda sivil toplum, en iyi, özgürlüğün ideallerinin parçalanmış, "ademi merkezileşmiş" bir iktidar yapısı içerisinde bulunabilir. Bu bağlamda sivil toplum siyasal iktidarın dışında bir alan olmaktan çok, bu iktidara derinden nüfuz eden, onu parçalayan ve "ademi merkezi"³⁷⁸ hale getiren bir alandır.

Buna karşılık Haberson ve Gallner'e göre devletle toplum ilişkilerinin karşılıklı bağımlılığını ifade eden bir anlama sahip olmakla beraber sivil toplum, devlet açısından bakıldığında, devletin toplumdaki ayrı olduğunu ima eder ve onun özerkliğini, derecesini ve sonuçlarını inceler. Toplum açısından bakıldığında ise kendine özgü gelişme dinamiği veya ilkesi, yerleşik karar alma ve ihtilaf çözme yöntemleri anlamında kurumlaşmış yapıları bulunan, devletten bağımsız bir toplumsal alanın var olma imkanıdır³⁷⁹.

Bunlara ek olarak sivil toplum, genel olarak devletten ayrı olduğu kadar ailenin özel alanından da ayrılmıştır. Bu haliyle sivil toplum devlet ve en azından aile ve "evlilik birliği" düzenlemeleri ve benzerlerinin varsayılan özel alanlarından farklı, ama bunlar

³⁷⁶ Fincancı, Yurdakul, "Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet", içinde. **Sivil Toplum**, Editör: Yurdakul Fincancı, Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, s. 19.

³⁷⁷ Erdoğan, Mustafa, "De Tocqueville'in Düşüncesinde Sivil Toplum, Dernekleşme ve Siyaset", www.liberal-dt.org.tr, 29.10.2004.

³⁷⁸ Erdoğan, Mustafa, "De Tocueville'in Düşüncesinde Sivil Toplum, Dernekleşme ve Siyaset", www.liberal-dt.org.tr, 29.10.2004.

³⁷⁹ Erdoğan, Mustafa, **Liberal Toplum, Liberal Siyaset**, 2. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1998, s. 206.

arasındaki kavramsal bir alana yerleşmekte; devletle özel alan arasındaki “arabulucu“ konumunda bulunmaktadır³⁸⁰.

Buraya kadarki açıklamalarımızda sivil toplumun olumlu anlamları üzerinde durduk. Sivil toplum kavramına olumlu bir anlam yükleyenler özetle, bireyin devlete karşı korunmasına vurgu yapmaktadırlar. Kavram, toplumdaki çeşitli grupların sınıf ve etnik yapı, cinsiyet, din ve milliyet gibi toplumsal temeller çerçevesinde rahatça örgütlenerek ekonomi, eğitim, sağlık, sanat, ticaret, spor ve benzeri alanlarda siyasal yapıyı ve toplumun bütününe şiddete baş vurmada etkilemek için faaliyet gösterdikleri alana işaret eder³⁸¹.

Bununla beraber sivil topluma “kısmen“ veya “tamamen“ olumsuz bir bakış açısıyla bakan yaklaşımlar da vardır. Örneğin, sivil toplum söylemlerinin “oryantalist“ istemlerinin ortaya konması bu yaklaşımlardan biridir. Buna göre, genellikle karşılaştırmalı doğu-batı incelemelerinde artık tartışılmaz bir veri olarak kabul edilen şey, “sivil toplumcu batı”ya karşı “despotik doğu” denklemidir. Kavramın, günümüzdeki tüm olumlu anlamlarına rağmen, sıkça akla getirdiği doğu-batı karşılaştırmalarında (hele Osmanlı toplumunun tarih yazımında) hiçbir şekilde oryantalist içerimlerden kurtulamadığını görmek gerekiyor. Sivil toplumun “doğu despotizmine“ referansla tartışıldığı dönemler aynı zamanda “aydın despotizmi“ ve monarşinin Avrupa da en sıkı bir biçimde tartışıldığı dönemlerdir. Buralardan hareketle sivil toplumun (İslamda olmadığı konusundaki) oryantalist söylem, aslında Batı’daki siyasal özgürlüklerin düzeyi konusundaki varolan sıkıntı ve kaygıları yansıtıyordu. Bu anlamda da oryantalizmin sorunu “Doğu“ değil “Batı“dır. Bu sorun ve kaygılar, sonunda “Doğu“ üzerine kaydırılmış ama yapılan açıklamalar “Doğu“yu temsil etmekten çok “Batı“nın birer değerlendirilmesi olmuşlardır³⁸².

Bir diğer eleştirel bakış açısı da sivil toplum örgütlerinin, kendi aralarındaki güç farkı yani aralarındaki dengenin bozuk oluşu ile ilgilidir. Bu konuya dikkat çeken Armony, eşit olmayan topluluklarda (siyahlar, göçmenler gibi) sivil toplumu oluşturan derneklerin muhtemelen bir diğerine kuşkuyla yaklaşacağını ve bu nedenle hoşgörüsüzlüğün ortaya çıkacağını söylemektedir. Eşitsizlik, devlet birimleri ve vatandaşlar arasında ve vatandaşların kendi aralarındaki ilişkilerinde çeşitli otoriterlik biçimlerinin doğmasına

³⁸⁰ Akpınar, a.g.e., s. 55.

³⁸¹ Neziroğlu, İrfan, “Askeri Müdahaleler ve Birey Özgürlüğü Sivil Toplum Örgütleri“, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 303.

³⁸² Aktay, Yasin, “Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet Vesaire“, www.siviltoplum.com.tr, 29.10.2004

neden olacak geniş toplumsal mesafelere yol açacaktır. Armony'in söylediği sosyo-ekonomik ayrımın sivil toplum örgütleri arasında aşırı olduğu ve bununda hoşgörüsüzlük, toplumsal mesafelerin açılması gibi önemli sorunlar doğurduğudur³⁸³.

Sarıbay da sivil toplumun bazı şekillerdeki algılanış biçimini olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Sarıbay, *“toplum artık tapınmak için sadece dinsel semboller kullanmıyor; onun yerine modern, elverişli, kendi çıkarını döndüren bir “üst-kültür”e ait tasarlanmış sembollere de başvuruyor ve bu semboller, toplumun kendini devam ettirici, koruyucu ve yeniden canlandırıcı olmalarını sağlıyor”*, dedikten sonra şöyle devam ediyor: Türkiye’de de sivil toplum bu türden bir kavramdır. Öyle ki, sivil toplum bir “siyasal popülizm“ aracılığı ile toplumun demokrasiye “tapınmasını” sembolize etmektedir³⁸⁴. Böyle bir kutsallaştırma veya Sarıbay’ın ifadesi ile “tapınma“ sivil toplumdan gerçekte beklenen amaçlara tamamen ters ve hatta sivil toplumu sekteye uğratabilecek niteliktedir.

Bir diğer eleştiri ise yukarıdakilere kıyas edilemeyecek derecede serttir. *“Sivil toplum terimi, açıl susam açıl! kabilinden bir büyümlü formül değildir. Hele zehir’e şifa adını vermekten de hiçbir hayırlı sonuç beklenemez. Bencil, kamu yararına aykırı amaç güden baskı gruplarına sivil toplum örgütü adı verilmekle, demokrasi yolunda tek bir adım ilerlenmiş olamaz”*³⁸⁵.

Yukarıda ki eleştirilere ve bakış açılarına yüzde yüz katılmak mümkün gözükmemektedir. Ancak şu kadar var ki, hepsi değişen ölçülerde de olsa bir geçiği ifade etmektedirler.

Sonuç olarak sivil toplum için şunları söyleyebiliriz: İlk olarak sivil toplum genel anlamda kamusal alandaki tüm bireylerin katılımına açık kuruluşlar, dernekler, sivil oluşumlar gibi yurttaşların gönüllü katılımı ile oluşan birlikteliklerdir. İkinci olarak sivil kuruluşların özerk yani siyasal iktidar karşısında bağımsızdırlar. Sivil toplum kuruluşlarının “tek renkli“ olmaması, yani çoğulcu bir görüntü arz etmesi. Sivil toplum, kendisini kendi denetim yapılarıyla denetler. Bu denetimi yaparken dıştan gelen bir baskı ile karşı karşıya kalmaz. Bu kuruluşlar aynı zamanda kendiliğinden oluşmuşlardır. Şunu

³⁸³ Armony, Ariel C., **The Dubious Link: Civic Engagement and Democratization**, Stanford: Stanford University Press, 2004, s. 297.

³⁸⁴ Sarıbay, Ali Yaşar, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 130.

³⁸⁵ Hatemi, Hüseyin, “Sivil Toplum Örgütü Ne Demek Olsa Gerektir?”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18. 1997, s. 20; Hatemi, sivil toplum teriminin ülkemizde yanlış kullanılmasının doğurduğu sakıncaları açıklarken şu ifadeyi kullanmaktadır: “Güçlü sivil toplum örgütlerinin şanlı temsilcilerinin müşfik olduğu varsayılan kanatlarına sığınmak isteyen civcivceğizler, cikcıkçe demokrasi kuramlarına, kartalca bir gaga darbesi karşılığını aldılar”. Hatemi, a.g.m., s. 20.

vurgulamak gerekir ki, sivil toplum sadece örgütlenmek değil, aynı zamanda “sivil ruh“a sahip, yani sabır, hoşgörü, fazilet, hakkaniyet, yurttaşlık bilinci, siyasal katılım, kamu yararı için fedakarlık gibi özelliklere sahip bireylerden kurulu bir toplumdur³⁸⁶. Ayrıca çok yönlü bir kavram olan sivil toplum, üzerinde tartışılan güncel bir kavram olarak, resmi olmayan grupları, gönüllü birlikleri, kültürel ve iletişime ilişkin kurumları, bireysel ahlaki sistemleri, ve birey haklarını kapsar görünmektedir. Bu görünümüyle sivil toplum “bir arada yaşamının test edildiği“ bir alandır³⁸⁷.

2.5.Sivil Toplum Örgütleri

Yukarıda sivil toplumu, “sivil ruh”un egemen olduğu, yani siyasal katılmanın ve yurttaşlık bilincinin olduğu, aynı zamanda eşitlikçi, çoğulcu ve üyeleri arasında ortak davranışın bulunduğu bir alan olarak tarif etmiştik. Ancak şu var ki, dayanışma içinde ortak bir davranış sergileyebilmek için bir birlikteliğe gerek vardır. Bu noktada “sivil toplum” ile “sivil toplum örgütleri” ilişkisi daha da belirginleşir. Çünkü yine yukarıda belirttiğimiz gibi, sivil toplum örgütlü toplumdur. İşte bu bölümde “sivil toplum örgütleri” kavramının nasıl bir anlam ifade ettiği ve mümkün bir tanımı üzerinde durulacaktır.

2.5.1.Sivil toplum örgütleri kavramı

Avrupa’da sivil alanda faaliyet gösteren yapılar; sosyal ortaklıklar (sendikalar, işveren örgütleri ve diğer kuruluşlar), sosyal ortaklıklar dışındaki sosyal ve ekonomik aktörleri temsil edilen örgütler ile “sivil toplum örgütleri”nden (non-governmental organization) oluşur³⁸⁸.

Dilimizde ise sivil alanda faaliyet gösteren örgütlenmiş yapıları ifade etmek için “sivil toplum kuruluşları”, “hükümet dışı kuruluşlar”, “üçüncü sektör kuruluşları” gibi terimler kullanılmaktadır. Biz bu çalışmamızda “sivil toplum örgütleri” terimini kullanmayı tercih ettik. Çünkü diğer kullanımlar siyasal bir yaklaşım açısından bazı sakıncaları içermektedir. Şöyle ki: Dilimizde “non-governmental”ın tercümesi olarak kullanılan “hükümet dışı”, “non-governmental”i karşılamıyor. Dilimizdeki “hükümet”in bugünkü anlamı “governmental”a göre çok dardır. Bu bakımından “hükümet dışı kuruluş” ifadesini kullanmamak yerinde olur. Diğer yandan “üçüncü sektör kuruluşları” terimi de bu

³⁸⁶ Doğan, İlyas, a.g.e., s. 275, 276.

³⁸⁷ Akpınar, a.g.e, s. 57, 58.

³⁸⁸ Sivil Toplum İşbaşında, Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, Ankara, 2001, s. 4.

kuruluşlara daha çok ekonomik açıdan bakan bir yaklaşımdır³⁸⁹. O yüzden bu tercihi de kullanmamak gerekir. “Sivil toplum kuruluşları” terimi ise değişik bir nedenle tercih edilmemektedir. Aslında “sivil toplum kuruluşları” terimi siyasal bir yaklaşımı ifade etmekle beraber “kuruluş” terimi mevcut koşullarda sivil toplum alanında “gönüllülük” ve “örgütlülük” esasına göre tesis olunan yapıları tam ifade edemiyor. Zira “kuruluş” ifadesi devlet eliyle oluşturulmuş resmi ya da yarı resmi yapıları çağrıştırmaktadır. Üstelik tercih ettiğimiz “sivil toplum örgütleri” terimindeki “örgüt” ifadesi İngilizce’de ki “non-governmental organization” terimindeki “organization” ifadesi ile de uygunluk göstermesi bakımından daha çok kullanışlı bir terim olmaktadır.

Bu açıklamadan sonra denilebilir ki, sivil toplum örgütleri kavramı ile anlatılmak istenen, merkezi ya da yerel yönetimin denetiminde olmayan, gönüllü olarak kurulmuş dernekler, vakıflar, spor kulüpleri, meslek birlikleri ve benzeri yapılardır. Ancak bu genel ifadeyi koşullara bağlamak gerekir. Bir kere, bunlar merkezi hükümetin uzantıları olmayacaklardır, ama yerel yönetimin halkla daha doğrudan ve yakın ilişki içinde oldukları düşünüldüğünde, belediyelere aynı uzaklıkta tutulmamaları gerekir³⁹⁰. Sivil toplum örgütlerinin bir diğer yönü, gönüllü ve kâr amacı taşımayan özerk kuruluşlar olmalarıdır. Buradan sivil toplum kuruluşlarının hiç de kâr edemeyeceği yahut kâr eden sivil örgütün “sivil toplum örgütü” sayılamayacağı gibi sonuç da çıkarılamaz³⁹¹. Şu kadar ki, sivil toplum örgütleri devlet aygıtının bir parçası değildir. Ancak devlet politikalarının oluşumunu etkilemeye çalışabilirler ve devletçe maddi olarak desteklenebilirler. Bu durum onların devletten bağımsız olmalarını engellemez. Buna karşılık doğrudan kendilerine çıkar sağlamayan aynı amaç etrafında örgütlenmiş bireylerden oluşurlar³⁹².

Sivil toplum örgütlerinin, tanımları gereği, büyük bir çeşitlilik göstermekle birlikte, gerek ulusal siyasette gerek uluslararası açıdan anlam ve önem taşıyanları, kişisel ya da grupsal çıkar sağlamak peşinde koşmayan demokratikleşme, çağdaşlaşma gibi temel hak ve özgürlükleri korumayı amaçlayanlardır³⁹³. Fakat bu, sivil toplum örgütlerinin sadece demokratikleşme ve çağdaşlaşma gibi faaliyetlerle uğraşmaları gerekir anlamına

³⁸⁹ Kuçuradi, a.g.m., s. 24, 25.

³⁹⁰ Tunçay, Mete, “Sivil Toplum Kuruluşları ile İlgili Kavramlar”, içinde. **Tazminattan Günümüze İstanbul’da STK’lar**, A.N.Yücekök/ İ.Turan/ M.Ö.Alkan, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 11.

³⁹¹ Güneş/ Güneş, a.g.e., s. 127.

³⁹² Erözden, Ozan, “STK’lar ve Hukukî Çerçeve de Yenilik Talepleri Üzerine Notlar “, içinde. **Merhaba Sivil Toplum**, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 14.

³⁹³ Tunçay, a.g.m., s. 12.

gelmez. Sivil toplum örgütleri, geçim sıkıntısı çeken ailelere yardım etmekten tutun da, çevre güzelleştirme faaliyetlerine kadar pek çok alanda faaliyet gösterebilirler.

Bu konuda çeşitli alanlarda uzmanlaşan sivil toplum örgütlerinin değişik tür faaliyetler üslenmesinin ağırlık kazandığı bir eğilim göze çapmaktadır. Örneğin çevre, iş ve mesleki gruplar konusunda çalışan sivil toplum örgütlerinin işlevi için, “sivil toplum taleplerini değişik düzeylerdeki yürütme organlarına yansıtılmaktadır” denilirken, demokrasi ve insan hakları konusunda çalışanlar için “ana faaliyet alanı, hukuksal düzenlemelerin sivil toplum talepleri doğrultusunda yapılması için faaliyet göstermektedir” şeklinde bir görüş söz konusudur. Görülmektedir ki, her türlü sivil toplum örgütü için tek çeşit bir faaliyet alanı ortaya çıkmamakta, bu faaliyet alanları sivil toplum örgütlerinin türüne ve çalışma alanına göre farklılık göstermektedir³⁹⁴.

Sivil toplum örgütlerini sadece sivil toplum içinde belli çıkarları savunan, bunları genişleten dernekler veya örgütler olarak ele almak yerine onları, çeşitli yurttaş kesimlerinin, farklı bireylerin ifade ve söz hakkını geliştirdikleri, özgür olmayı öğrendikleri özgürlük söylemini kazandıkları alanlar olarak tanımlamak gerekir³⁹⁵. Aynı zamanda bu kuruluşların başlıca işlevlerinden biri de çoğulcu toplumun oluşumuna işlevsel olarak katkıda bulunmalarıdır³⁹⁶.

Sivil toplum örgütlerinin bir diğer özelliği de devletle aralarına belirgin bir mesafe koymalarıdır. Ancak bir sivil toplum örgütü yürüttüğü faaliyetlerden sonuç almak için sık sık devletin ilgi ve desteğine muhtaçtır. Bu kurumlar devleti ortadan kaldırma amacıyla değildirler. Böyle olmakla birlikte, devletin karışabileceği alanlar, müdahale biçimleri yeniden tanımlanmış ve önemli oranda daralmıştır. Sivil toplum örgütlerinin faaliyet gösterdiği alan sivil toplum alanıdır. Bu alan da sonuçta kamusal alandır³⁹⁷. Devletle sivil toplum örgütleri arasındaki ilişkinin özü ise karşılıklı saygıdır.

Sivil toplum örgütleri sınırlı amaçları gerçekleştirmek için kurulurlar. Bu özelliğiyle de siyasal partilerden ayrılırlar. Özetle sivil toplum örgütlerinin amacı, toplumun yönetiminde, “merkezileşmiş dikey yapılarda” bulunma olmayıp sendika, gençlik, kadın, din, basın, çevre, sanat evleri ve benzeri örgütlenmeleri ile hem kendi özerk

³⁹⁴ Çarçoğlu, Ali, ” Türkiye’de Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri”, içinde. **Merhaba Sivil Toplum**, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 1998, s. 86, 87.

³⁹⁵ Kentel, Ferhat, “Sivil Toplum Kuruluşları: “Projecilik” Versus Kültürel Yurttaşlık”, içinde. **Projeler ve “Projecilik” Sivil Toplum Kuruluşları**, Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, s. 3.

³⁹⁶ Erözden, a.g.m., s. 14.

³⁹⁷ Belge, a.g.m., s. 61.

alanlarında faaliyet göstermek ve hem de siyasal yapıyı kendi amaçları doğrultusunda etkilemek ve yönlendirmektir³⁹⁸. Dolayısıyla siyasal partiler, demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmekle beraber, doğrudan doğruya siyasal iktidarı ele geçirmeyi amaçladıkları ve bu nedenle siyasal iktidarla “hükümet”te iken özdeşleşmeleri, “muhalefet”te iken araya fazla mesafe koymamaları yüzünden birer sivil toplum örgütü olarak görülemezler.

Ayrıca sivil toplum örgütleri, siyasal örgütlerin çok temel bir çözümünün “ön koşulundan” farklı olarak, toplumda bir çok sorunun, devletin (iktidarın) tamamen dışındaki süreçlerde mümkün olabileceğini kabul etmektedirler³⁹⁹. Sivil toplum örgütleri, “küçük işlerle” uğraşan yurttaşların oluşturdukları yapılardır. Sivil toplum örgütleri, kuşkusuz yurttaşlara bütün toplumsal ve siyasal sistemi ilgilendiren daha geniş kapsamlı girişimleri tartışma imkanı sunar. Ancak bundan daha fazlasını da yaparlar: “İdeolojilerin” gelişmesine karşı direnmek ve bireylerle grupların “karmaşık” eşitlik ve özgürlüğünü güvence altına almak için son derece önemli olan yerel ve bireysel özgürlükleri “besleyip” derinleştirirler⁴⁰⁰.

Aynı şekilde, fakat farklı bir nedenle bütün meslek birliklerini de sivil toplum örgütü olarak kabul edemeyiz. Çünkü sivil toplum örgütlerinin en temel unsurlarından biri olan “gönüllük” bütün meslek birliklerinde söz konusu değildir. Bunların kimileri yarı-resmi niteliktedir. Yine de meslek birlikleri zaman zaman devlete karşı sivil toplumun çıkarlarını savunurlar⁴⁰¹.

Son olarak sivil toplum örgütlerinin diğer toplumsal gruplardan farklarını şöylece belirtebiliriz: Bir kere sivil toplum örgütleri özel hedeflerden çok kamusal hedeflerle ilgilenir. Sivil toplum örgütleri devletle ilişkilidirler; ama amaçları devlet içinde “resmi bir güç” ya da görev edinmek değildir. Diğer bir ifadeyle, sivil toplum örgütlerinin siyasal işlevi, etki alanını genişletmekle bağlantılıdır. Diğer taraftan sivil toplum örgütleri “kamu menfaatinden” kaynaklanmayan siyasal karar değişikliklerinin doğurduğu yanlışlıkları düzeltmeye ya da bunlardan hesap sormaya yönelmiştir. Sivil toplumun bir diğer ayırıcı niteliği çoğulculuktur. Çoğulculuk, geniş bir kanaatler, düşünceler, tavırlar alanının serbestçe bir arada bulunmasına imkan tanır. Dolayısı ile sivil toplum içindeki örgütler ne

³⁹⁸ Neziroğlu, İrfan, “Askeri Müdahaleler ve Birey Özürlü Sivil Toplum Örgütleri“, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, s. 308.

³⁹⁹ Belge ,a.g.m., s. 28.

⁴⁰⁰ Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, s. 308.

⁴⁰¹ Tunçay, a.g.m., s. 15.

kadar çok ve çeşitli iseler, merkezi güç tarafından yutulma ihtimalleri de o derece azalır⁴⁰². Ve sivil toplum örgütlerini sivil toplum örgütü yapan “gönüllük” ve “özerklik” sivil toplum örgütlerinin olmazsa olmaz nitelikleridir⁴⁰³.

Özetle sivil toplum örgütleri, sadece kendi amaç ve değerlerine hizmet etmemeleri, hükümetlerden, kamu makamlarından ve siyasal partilerden bağımsız (özerk) olmaları, ticari çıkar gözetmemeleri (birincil hedef kabul etmemeleri) ve kâr amacı gütmemeleri ve merkezi güç ile vatandaş arasında arabuluculuk yapmaları, toplumdaki belli insan gruplarını veya tüm toplumu ilgilendiren sorun ve konularla ilgili olarak harekete geçmeleri ve başka araçlarla sesini yeterince duyuramayanların “sesi” olarak hareket etmeleri⁴⁰⁴ bakımlarından diğer toplumsal gruplardan açıkça ve kesin bir şekilde ayrılırlar.

2.5.2.Sivil toplum örgütleri ve baskı grubu ilişkisi

Burada ayrıca “sivil toplum örgütleri” ile “baskı grupları” arasındaki ilişkinin de ortaya konmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz. Zira çoğu zaman sivil toplum örgütleri birer baskı grubu olarak da nitelendirilmektedir. Bu kullanımın yerinde olup olmadığı tartışmaya değerdir. Burada, öncelikle, sivil toplum örgütlerini yukarıda açıkladığımız için, baskı grubu kavramının ne anlama geldiği üzerinde durulacak sonrada iki kavramın ilişkisi ele alınacaktır.

Baskı grupları, en genel tanımıyla, ortak menfaatler etrafında birleşen ve bunları gerçekleştirmek için siyasal otoriteler üzerinde etki yapmaya çalışan, örgütlenmiş gruplar olarak⁴⁰⁵ tanımlanabilir. Bir baskı grubunun meydana gelebilmesi için, örgütlü bir çalışmanın olması gereklidir. Örneğin bir ülkedeki gayrimenkul kiracıları, kiracılık durumundan doğan ortaklaşa çıkarlarının bilincinde olarak, örgütlü biçimde çalışmadıkça bir menfaat grubu olmaktan öteye geçemeyeceklerdir. Ancak burada sözü edilen örgütlü biçimde çalışmaktan, bütün kiracıların bir kiracılar derneğine üye olmaları anlaşılmalıdır. Böyle bir dernek, sembolik olmaktan öteye geçerek üye olmayan kiracılara da sesini duyurabilirse, örgütlü bir biçimde çalışma gerçekleştirmiş olur⁴⁰⁶.

⁴⁰² Akpınar, a.g.e., s. 53, 54.

⁴⁰³ Sivil toplum örgütlerinde “özerklik” kavramının ayrıntılı değerlendirilmesi için bkz. Turan, a.g.m., s. 27 vd.

⁴⁰⁴ **Sivil Toplum İşbaşında**, s. 5.

⁴⁰⁵ Kapani, a.g.e., s. 193.

⁴⁰⁶ Aybay, Rona, “Baskı Grupları”, **İÜHFİM**, Cilt: 27, Sayı: 1-4, İstanbul, 1962, s. 271.

Bu nokta, “baskı grubu” ile ”menfaat grubu” arasında bir fark ortaya koymayı gerektiriyor. Hemen söylemek gerekirse her menfaat grubu mutlaka bir baskı grubu değildir. Bu iki terimi eşanlamda kullanmak yerinde olmaz. Aradaki başlıca fark bir davranış ve yöntem farkı olarak kendini gösterir. Bir menfaat grubu ancak siyasal karar merkezleri üzerinde çeşitli yollardan sistemli bir etkileme faaliyetine giriştiği zaman baskı grubu haline gelir. Şu halde, “etkileme” unsuru, baskı grubunu niteleyen temel etken sayılmalıdır⁴⁰⁷.

Öyleyse baskı grubu denildiğinde; toplumdaki çeşitli toplumsal güçlerin bilinçli biçimde örgütlenerek kendi çıkarları doğrultusunda toplumsal çıkarları iktidara iletmesini ve onunla karar verme işlemini paylaşarak kitlenin gerçek iradesini belirleyen ve yönetime (bir bakış açısına göre) meşruluğunu kazandıran çoğulcu grupları⁴⁰⁸ anlamak mümkündür.

Menfaat grubu, aralarında fiilen bir çıkar ortaklığı kurulu insanlardan oluşmuştur. Kişilerin iradeleri dışında ekonomik ve sosyal hayat sonucunda ortaya çıkan bu ortak menfaatlara çok sayıda örnek verilebilir. Tarım ürünlerinin vergilerinin azaltılması konusunda çıkar ortaklığı bulunan çiftçilerden menfaatin, sadece bir zevke dayalı pul meraklılarına kadar her tür maddi ve manevi çıkar türü, bir menfaat grubu meydana getirebilir⁴⁰⁹. Menfaat birlikleri siyasal iktidarı etkileme amacıyla hareket ettiklerinde baskı gurubu niteliğini kazanırlar. Bu yönüyle baskı grupları, fikirden eyleme doğru harekete geçip iktidara menfaatleri yönünde işlemler yaptırmaya çalışırlar ve bu amaçla örgütlenirler⁴¹⁰.

Bu açıklamalar ışığında ortaya çıkan tablo şudur: Baskı gruplarının amacı iktidar üzerinde dışarıdan etki veya baskı yaparak siyasal kararların kendi istedikleri yönde alınmasını sağlamaya çalışmaktadır⁴¹¹. Oysa genel olarak sivil toplum örgütleri ise yukarıdaki tanımlarda işaret edildiği gibi pek çok işin iktidar dışında halledilebileceğini düşünmektedirler. Her ne kadar sivil toplum örgütleri de bazı durum ve olaylarda siyasal iktidarı etkilemeye yönelseler ve faaliyetlerinin bir kısmı siyasal içerikli olsa da farklı bir

⁴⁰⁷ Kapani, a.g.e, s. 193, 194.

⁴⁰⁸ Akad, Mehmet, **Baskı Guruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976, s. 66, 67.

⁴⁰⁹ Kuzu, Burhan, “Kamu Yönetiminde Baskı Guruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Duruma Kısa Bir Bakış”, **İÜHFİM**, Cilt: 51, Sayı: 1-4, İstanbul, 1985, s. 69.

⁴¹⁰ Dönmezer, Sulhi, **Sosyoloji**, 10. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1990, s. 243.

⁴¹¹ Akad, Baskı Guruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri, adlı eserinde baskı guruplarının faaliyetlerini münhasıran iktidara ve iktidarı etkilemeye yönelik faaliyetler olarak ele almıştır.

şey söz konusu değildir. Ayrıca baskı grupları doğrudan doğruya kendi üyelerinin istek ve çıkarları için faaliyette bulunurlar buna karşın sivil toplum örgütleri, üyelerine yönelik faaliyetler birinci planda olmakla birlikte; üyelerinin dışında kalsa bile faaliyet alanı ile ilişkili olan herkesle ilgilenirler.

Diğer yandan sivil toplum örgütlerinin temel özelliğinin “gönüllülük“ olduğu göz önüne alınırsa, bir çok baskı grubu örgütünün sivil toplum örgütü sayılamayacağı görülür. Bu bağlamda hukuksal olarak üye olmanın zorunlu olduğu meslek kuruluşları birer baskı grubu olmalarına rağmen sivil toplum örgütü sayılmayacaktır. Başka bir ifadeyle örgütlü olmak tek başın sivil toplum örgütü olarak nitelenmek için yeterli değildir⁴¹².

Sivil toplum, doğrudan devlet tarafında düzenlenmeyen, kendi dinamiğini oluşturan toplumsal ilişkiler alanı olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle yaptığı çağrışımlar açısından demokratikleşme, insan hakları siyasal, toplumsal ve kültürel çoğulculuk, yönetime ve karar alma sürecine katılım, iktidar paylaşımı gibi kavramları içerecek biçimde kullanılmaktadır. Sivil toplum örgütleri bu genel çerçevede içerisinde, yaşamın her alanına damgasını vurmaya başlayan özerk, gönüllü toplumsal örgütlenmeler olarak toplumsal sistemde yerlerini almaktadırlar⁴¹³. Böyle olunca çok sınırlı bir bakış açısına sahip olan, amaçları ve faaliyetleri bakımından dar bir alanda kalan baskı gruplarını veya baskı gruplarının hepsini, çok geniş bir muhtevaya sahip olan sivil toplum örgütleri ile aynı anlamda kullanılmak pek doğru bir yaklaşım olmaz. Öyle ise denebilir ki, her baskı grubu sivil toplum örgütü kavramına dahil olmadığı gibi, her sivil toplum örgütü de baskı grubu niteliği taşıyan faaliyetlerde bulunmaz.

⁴¹² Doğan, İlyas, a.g.e., s. 238.

⁴¹³ Emrealp, Sadun, “Yerel Yönetimler ile STK Arasındaki İşbirliği“, içinde. **Merhaba Sivil Toplum**, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurtttaşlar Derneği, İstanbul, 1988, s. 40.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. SİVİL TOPLUM ve ÖZGÜRLÜKLER İLİŞKİSİ

Sivil toplum felsefesinin temelinde sivil toplumun devletin karşısında konumlanması daha doğru bir ifade ile devletin etki ve nüfuzundan bağımsız olarak faaliyette bulunması yer alır. Bu faaliyetleri çeşitli alanlarda olabilir. Ancak hangi alanda faaliyette bulunurlarsa bulunsunlar bütün sivil toplum örgütleri için esas öncelik özgürlükler, kişi hakları, çoğulculuk, eşitlik gibi temel demokratik değerlerin benimsenmesi ve uygulanabilmesi yolunda çaba harcamaktır. Bu noktada hem sivil toplum örgütlerinin özgürlükleri algılayış ve değerlendirilme biçiminin ve hem de mevcut özgürlüklerin sivil toplumun varlığı açısından taşıdığı önemin ele alınması gerekmektedir. Buna bağlı olarak doğası itibari ile kişi hak ve özgürlükleri için her zaman olası bir tehlikeyi bünyesinde barındıran siyasal iktidarın, bu muhtemel aşırılığın bir sınır koymada sivil toplumun nasıl bir yerde bulunduğu incelenmesi de önemlidir. Bu bölümde öncelikle sivil toplum ve özgürlük değerlendirmesi ortaya konacaktır.

3.1.Sivil Toplum ve Özgürlükler

Sivil toplum açısından bakıldığında, özgürlükler içerisinde ön plana çıkan özgürlüklerin başında, sivil toplum için hayati öneme sahip bulunan “düşünce ve ifade özgürlüğü” ile “örgütlenme özgürlüğü” olduğu görülür. Ancak sivil toplumun varlığını ve gelişebilmesini sadece bu iki özgürlük alanının mevcudiyetine bağlı kılmak doğru değildir. Bu iki özgürlük alanı öncelikli öneme sahip olmakla beraber, sivil toplum için diğer “temel hak ve özgürlükler”in kabulü ve uygulanması da gereklidir. Zaten sivil toplum, bütüncül bir özgürlük anlayışının sonucudur .

Burada öncelikle genel olarak özgürlükle sivil toplumun ilişkisi ortaya konulacaktır. Bu bağlamda kısaca “hak” ve “özgürlük” kavramlarını ne anlaşıldığı ele alınacak ve daha sonra birer birer ele alınacak olan “hak ve özgürlükler”in sivil toplumla bağını değinilecektir. Bunu yaparken de ilk önce kategorik olarak (örneğin kişisel hakları ele alıp) özgürlükler ele alınıp sonunda sivil toplumla ilişkilendirmek şeklinde bir yöntem izlenecektir. İkinci olarak düşünce ve ifade özgürlüğü ve son olarak da örgütlenme özgürlüğünün ayrı ayrı sivil toplum açısından sahip oldukları önem incelenmektedir.

3.1.1.Genel olarak özgürlükler ve sivil toplum

Her ne kadar başlık “özgürlükler”le ilgili gözükse de “özgürlük” kavramı ile çoğu zaman aynı başlıkta incelenen “hak” kavramını da “özgürlük” kavramıyla birlikte ele almak gerekir.

3.1.1.1.Hak ve özgürlük kavramları

“Hak” kelimesi hem günlük dilde hem felsefi-ahlaki söylemde hem de hukuk terminolojisinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Günlük dilde “hak”tan söz edildiği zaman, bilerek veya bilmeyerek, hak sahibi olduğu varsayılan kişinin bir şeye yetkili olduğu veya onun bir şeyi meşru olarak talep edebileceği anlatılmak istenir. Bir şey üzerindeki hak durumu o şeye yönelik iddianın tartışılmazlığını ve herkesçe tanınması gerektiğini gösterir⁴¹⁴. Haklar “özel bir gücün taleplerine temel olan isimlerdir”. Bir şey yapmak hakkına sahip olmak, o şeye sahip olmaya ve ondan yararlanmaya özel olarak yetkili olmaktır. Buna ek olarak bir hakka sahip olmak haklara dayanan taleplerinde ısrar etmeye yetkili olmaktır⁴¹⁵. Demek oluyor ki, her “hak” iddiası, belli bir somut durumda başkasının özgürlüğüne müdahale edebilmek için “ahlaken” yetkili olunduğunun kısaltılmış bir formülüdür⁴¹⁶.

Hukuk dilindeki hak kavramı ise özünde böyle bir yetkinin veya meşru talebin hukuki biçimde ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Yalnız burada, iddianın, talebin veya müdahale yetkisinin arka planında “ahlaki meşruluk” anlayışı bulunsa da bunların doğrudan veya görünüşteki kaynağı hukuktur⁴¹⁷. Bu durumda hak, hukuken korunmasını istemek yetkisine sahip bulunan çıkardır denebilir. Diğer bir ifadeyle, hakkın hukuken korunan çıkarların gerçekleştirilmesi amacıyla kişiye hukuk düzeni tarafında sağlanan ve kullanılması onun iradesine bırakılan “hukuk kudreti” olgusudur⁴¹⁸.

Özgürlük ise, kişinin hayatını kendi tercihlerine göre kurma çabasının başkalarınca (özellikle siyasal otorite tarafından) keyfi olarak engellenmemesi demektir. Buna göre özgürlük, kişinin eylem imkânlarının kısıtlanmaması anlamına gelir. Başka bir

⁴¹⁴ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s. 140.

⁴¹⁵ Donnelly, Jack, *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*, Çevirenler: Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 19.

⁴¹⁶ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s. 140.

⁴¹⁷ Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, s. 140, 141.

⁴¹⁸ Korkusuz, Refik, *Uluslararası Belgelerde ve Türk Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler*, Özenk Matbaacılık, İstanbul, 1998, s. 7.

bakımdan özgürlük, kişinin eylemlerinin kendi seçimlerinin ürünü olmasının da temelidir⁴¹⁹. Demek oluyor ki özgürlük, bir şeyi yapma veya yapmama, belli bir biçimde davranma veya davranmama “gücü” olarak ortaya çıkıyor⁴²⁰.

Özgürlük, bireyin toplum içerisinde sahip olduğu bağımsızlık alanıdır. Kişisel ve özel olan bu kesim, bireyin inisiyatif hatta “mahremiyet” alanıdır. “Özgürlük devletin durduğu yerde başlar”. Ancak “başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilme” biçimdeki tanım, aynı zamanda bireyler arasında yatay ilişkilerin de anlatımıdır⁴²¹.

“Özgürlük bir haktır. Özgürlük herkese tanınmış bir insan hakkıdır”⁴²², ifadesi hak ve özgürlük kavramlarının birbirleriyle olan bağının ve ilişkisinin ortaya konması gerekliliğini göstermektedir.

Bu konuda söylenebilecek ilk şey, hak ve özgürlük sözcüklerinin birbirlerini tamamlayan iki kavram olduklarıdır⁴²³. Hak ve özgürlük gerçekte birtek hukuki gerçeğin iki yönüdür. Özgürlük bir haktır ve hak özgürlükle gerçekleşebilir. Bunlardan biri olmadan diğeri olamaz. Gerçekleştirilecek bir hak yoksa özgürlüğün anlamı kalmayacağı gibi, özgürlük yoksa hakkın da bir anlam ve önemi yoktur. Hak, özgürlüğün temeli ve konusu, özgürlük ise hakkın gerçekleşme vasıtasıdır⁴²⁴.

Bununla birlikte, şöyle bir ayrılık da söz konusu olabilir: Özgürlük, kullanılması için başkasının edilgen kalması yeterli olan yani başkasının herhangi bir “edim”de bulunmasını gerektirmeyen, insanın kişisel davranışını bizzat seçtiği, bir kendi “yazgısını” çizme gücüdür; hakların çoğu ise başkalarına veya topluluğa olumlu bir davranışı kabul ettirme yetkisidir⁴²⁵.

Diğer taraftan, hak biçimi sağlar, bununla, başkasına karşı öne sürülebilen haklara sahip olmak demek olan özgürlük ifade edilir, dışa vurulur. Özgürlük fiili durumu ifade eder. Kişi, şu ya da bu biçimde karar verme ve davranma, iradesi doğrultusunda yapma veya yapmama yetkisine sahip olduğu zaman “özgür” dür. Fakat haklar “normatif” alanda

⁴¹⁹ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s.146.

⁴²⁰ Kaboğlu, İbrahim, **Kolektif Özgürlükler**, DÜHF Yayınları, Diyarbakır, 1989, s. 14.

⁴²¹ Kaboğlu, İbrahim, **Özgürlükler Hukuku**, Afa Yayınları, İstanbul, 1993, s. 11.

⁴²² Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 12; Özgürlük, insanın özünden gelen bir kavram ve olgu olup, var oluşunun gerektirdiği bir haktır. Öktem, M. Niyazi, **Özgürlük Sorunu ve Hukuk**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1977, s. 293.

⁴²³ Gemalmaz, M. Semih, **Ulusal Üstü İnsan Hakları Hukukun Genel Teorisine Giriş**, 4. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2003, s. 657.

⁴²⁴ Kubalı, H. Nail, **Anayasa Hukuku, Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler**, Ersa Matbaacılık, İstanbul, 1965, s. 252.

⁴²⁵ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 14.

yer alır⁴²⁶ kısacası bu açıdan hak, özgürlüklerin yasalarla güvence altına alınmış biçimidir. Hak, yaygın kabul bulan yaklaşımla, özgürlükleri koruyan, onu kurumsallaştıran yani yapma ya da yapmamaya ilişkin herhangi bir baskının yokluğu biçiminde somutlaşan bir özgürlüğün hukuksal kimlik altında görünmesidir. Bu noktada hak sahibi olmak denildiğinde, bir serbesti ya da özgürlüğe sahip kılındığı ve bu imkanın hukukla tanınıp güvence altına alındığı anlaşılır⁴²⁷. Öyleyse denilebilir ki, haklar, yazılı hukuk belgeleriyle, kanunlarla özgürlüğü sağlamak için kişiye tanınan yetkililerdir. Özgürlük, insanın insan olarak taşıdığı gücün, serbest hareket etme gücünün yani bağımsızlığın ifadesidir⁴²⁸.

Belirtmek gerekir ki hak ve özgürlük kavramlarını anlam yönünden bir ayrıma tabi tutmadan “bir gerçeğin iki yönü” olarak ele alan yaklaşım daha uygun bir ele alıştır.

3.1.1.2. Kişisel haklar ve sivil toplum

Kişisel haklar (negatif statü hakları), kişinin devlet tarafından ”aşılamayacak“ ve “dokunulmayacak” özel alanının sınırlarını çizen özgürlüklerdir. Din ve vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, kişi güvenliği, konut dokunulmazlığı gibi özgürlükler bu kategoride ele alınmaktadır. Bunlar devlete “negatif“ bir tutum yani sadece bir karışmama ve “gölge etmeme“ ödevi yüklerler⁴²⁹.

Kişisel haklar içerisinde yer alan “düşünce ve ifade özgürlüğü” ile “örgütlenme özgürlüğü”nü sivil toplum açısından taşıdıkları önem dolayısıyla ayrı başlıklar altında ele alacağız.

Kişisel hak ve özgürlüklerin şöylece sıralamak mümkündür: Kişi dokunulmazlığı; kişi güvenliği hakkı; kişinin maddi ve manevi varlığını geliştirebilmesi; özel hayatın gizliliği; konut dokunulmazlığı; haberleşme özgürlüğü ve yerleşme ve seyahat özgürlüğü önemli kişisel haklardandır⁴³⁰

Burada hemen şunu belirtmemiz gerekir ki, sayılan tüm bu hak ve özgürlükler

⁴²⁶ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s.12, 13.

⁴²⁷ Gemalmaz, a.g.e., s. 657-659; Örneğin, seyahat özgürlüğünün kullanılması ilgilinin iradesine bağlıdır. Hak ise ancak bunun uygulamaya konması varsayımında bir dış engelin ortaya çıkmasında (pasaport isteğinin reddi gibi) gündeme gelebilir. Burada “özel hak“, özgürlük engelinin aşılmasında kendini gerekirse zorla kabul ettiren güçtür. (Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 13.)

⁴²⁸ Tunaya, Tarık Zafer, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, İÜHF Yayınları No: 454, Sulhi Garan matbaası, İstanbul, 1975, s. 279; Özgürlükler, kaynaklarını insan doğasında bulurlar. Hakları ise yasalarla yazılı hukuk belgeleri ile bu özgürlüklerin kullanılmasını sağlamak amacıyla yöneticiler ortaya koymuşlardır. Uygun, Oktay, **1982 Anayasası'nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1992, s. 6.

⁴²⁹ Kapani, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 6.

⁴³⁰ Korkusuz, a.g.e., s. 235, 236, 239.

mutlak değildir, yani sınırsız değildir. Gerek uluslararası belgelerde gerekse ulusal metinlerde bazı durumların mevcudiyeti halinde hakların bazı sınırlamalara tabi tutulabilmelerinin şekil şartları düzenlenmiştir⁴³¹.

Bu şekilde özetlenebilen kişisel hak ve özgürlüklerin sivil toplum açısından anlamını ya da sivil toplum ile ilişkisini de aşağıda ortaya koymaya çalışacağız.

Her şeyden önce genel bir ifadeyle, kişisel hakların sivil toplumun varlığının temelini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Nasıl ki insanın yaşaması için bir takım fiziksel unsurlara ihtiyaç varsa, sivil toplum için de kişisel hakların kabulü ve uygulanmasına gerek vardır. Zira yukarıda açıldığı üzere, kişisel haklar, kişilerin güvenlik içerisinde yaşamalarını sağlamaya yönelik haklardır. Kişisel hakların teminat altında olmadığı bir ortamda, güvenlikten özellikle can güvenliğinden söz edilemez dolayısıyla kimi durumlarda siyasal iktidarın bazı faaliyetlerini eleştirecek yahut kendi faaliyetleri siyasal iktidar tarafından eleştirecek olan sivil toplum önemli güçlüklerle karşı karşıya kalacaktır. Hatta daha da öte faaliyet sahasından çekilecek belki de totaliter devletlerde olduğu gibi hiç ortaya çıkamayacaktır. Sonuç olarak, kişilerin tek dertlerinin can güvenliklerini sağlamak olduğu bir ortamda, asıl anlamını devlet karşısında bir alan oluşturmakla kazanan sivil toplum, bu anlamına uygun hareket edemeyecektir; belki hiç olamayacaktır⁴³².

Bununla beraber kişi güvenliği belli ölçülerde sağlanmış olabilir. İnsanlar kendilerini nispeten güvende hissedebilirler. Ancak, özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ile basın özgürlüğü, gibi haklar tam manasıyla sağlamamışsa sivil toplumun var olsa bile gelişebilmesi pek olası değildir. Çünkü, yukarıda izah edildiği gibi, sivil toplum çoğulculuğa yani farklılığa dayalı bir toplumdur. Bu anlamda sivil toplum kendi dar çerçevesi içerisinde kalmayan farklılıkların tezahür edebildiği bir alandır. Bu alanda kişiler, insan olarak kendi varlıklarını, farklılıklarını ortaya koyabilir, kendilerini anlatabilir ve kendi “farkındalık düzeylerini” geliştirebilirler. Bu ise ancak iletişimin, insanlar arası

⁴³¹ Örneğin, 1982 Anayasasının hak ve özgürlükleri sınırlama konusundaki düzenlemeleri için bkz. Uygun, a.g.e., s. 92. vd.

⁴³² Kişisel hakların, siyasal katılma açısından önemini ele alan Bulut, kişi güvenliği ile siyasal katılma arasındaki ilişkiyi şöyle belirtmiştir: Güvenlik içinde yaşama hakkının en önemli işlevi, herhalde can güvenliğini sağlamaktır. Katılma olgusundan söz edebilmek için katılacakların güvenlik içerisinde yaşamları kaçınılmazdır. İnsanların bedensel varlıklarını sürdüremedikleri ya da güvence altında göremedikleri yerde, kendi kendilerini yönetmelerinden söz edilemeyeceği açıktır. Bulut, Nihat, **1982 Anayasası Çerçevesinde Türkiye’de Siyasal Katılım**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998, s. 142.

ilişkinin özgürce yapılabildiği ve herkesin “özel alan“larına saygı gösterildiği bir ortamda yapılabilir.

Sonuç olarak, kendi maddi ve manevi bütünlüğünü güven içerisinde gören ve yine bu maddi ve manevi yönlerini özgürce geliştirebilecek bir ortam bulan kişi sivil toplumun dinamik ve canlı bir üyesi olacaktır.

Diğer taraftan varlığı, asgari olarak bu hakların mevcudiyetine bağlı olan sivil toplum, öncelikli olarak bu hakların devlet ve çoğunluk baskısı karşısında savunuculuğunu yapmak durumundadır. Aynı şekilde bu hakların toplum üyelerince benimsenmesi ve bir yaşam felsefesi haline gelmesi için de çaba sarf etmek durumundadır. Aksi halde, daha önce de vurguladığımız gibi, ortaya çıkan bazı durumlarda özgürlükçü bir tutum sergilemektense çoğunluğun tarafında durup, devletin bir “ideolojik aygıtı“ gibi davranmak, pek de sivil toplumun anlamıyla bağdaşır bir hareket olmayacaktır. O bakımdan sivil toplumun temel niteliklerinden biri özgürlüklere bakış açısı ve onları benimseme derecesidir.

3.1.1.3.Sosyal ve ekonomik haklar ve sivil toplum

Sosyal haklar⁴³³, toplumun güçsüz kesimlerinin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürebilmeleri için devletin önlemler alması ya da doğrudan “edim”lerde bulunması şeklinde olumlu müdahalesiyle gerçekleşebilen haklardır⁴³⁴. Bunların “pozitif” olarak nitelendirilmelerinin nedeni, sağlanmalarının devletin hareketsiz kalmasına değil, aksine olumlu “edim”lerde bulunmasına bağlı olmasıdır. Bu hakların sağlanmaları için devletin kişileri çeşitli imkanlarla donatacak olumlu faaliyetlerde bulunması gerekir. Yani devlet, kişileri kendi hallerine bırakmak yerine, onlarla faal olarak ilgilenmek durumundadır⁴³⁵.

Sosyal hakların ilki, çalışma hakkı ve özgürlüğüdür. İkincisi ise sosyal güvenlik hakkıdır. Bunlar doğrudan doruya kişinin “yaşama hakkı”na sahip olabilmesi, yaşamını sürdürebilmesi için vazgeçilmez haklardır⁴³⁶. Ayrıca eğitim, sağlık, iş güvencesi ve sosyal yardım da bu nitelikteki haklardandır. Fakat buradaki “eğitim hakkı”nı, “negatif” nitelikteki “eğitim özgürlüğü hakkı“ ile karıştırmamak gerekir⁴³⁷.

Sosyal ve ekonomik haklar sivil toplum açısından oldukça önemlidir, şöyle ki ;

⁴³³ Sosyal ve ekonomik haklar bir bütün olarak pozitif statü hakları olarak değerlendirilirler. Bkz. Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 6.

⁴³⁴ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 238.

⁴³⁵ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 179.

⁴³⁶ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 238.

⁴³⁷ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 179.

Bir önceki bölümde “kişisel hakların“ sivil toplum açısından önemine değinmiş ve kişisel haklarının benimsenmesi ve uygulanmasının, sivil toplumun varlık koşullarından biri olduğunu belirtmiştik. Bununla birlikte kişisel hakların yalnız başına güvence altına alınmış olması yeterli olmamakta, bunların sosyal ve ekonomik haklarla tamamlanması gerekmektedir. Aksi halde, sivil toplumla ilgili idealler sadece kâğıt üzerinde kalma durumunda olacaktır⁴³⁸. Zira sosyal ve ekonomik haklar, diğer hakların kullanılabilmesi için gerekli “asgâri“ düzeyde yaşamı sürdürme imkanı sağlarlar. Bu haklar insan hayatı için gerekli olan standartları ve hizmetleri artırma üzerinde yoğunlaşır ve bu açıdan temel ihtiyaçlarla “paralellik“ gösterir. Temel ihtiyaçlar ise yiyecek, giyecek ve barınağı içeren, geçim sağlama, sağlık bakımı ve ilköğretimdir⁴³⁹. Bu bakımdan, yaşamlarının güvence altında olmadığı durumlarda kişilerin tek “dert”lerinin kendi can güvenliklerini sağlamak kaygısı olduğu, örneğine benzer şekilde, bu sefer tek derdin yaşamı sürdürmek olduğu, aile geçimini sağlamak olduğu bir ortamda, herhalde kişiler bir sivil toplum alanı içinde ideal fikirler için faaliyette bulunma gücünü kendilerinde bulamayacaklardır. Bu durumda, kendisini ve ailesinin yaşamını sürdürebilecek şekilde çalışan dolayısıyla gelecek endişesinden kurtulan bir kişi ancak sivil toplumun faal bir üyesi olacaktır.

Şu var ki, sosyal ve ekonomik hakların, hem kişisel hakların hem de diğer hakların kullanılabilmesi için zorunlu haklar olduğu ve dolayısıyla bu bağlamda sivil toplum için de vazgeçilmez olduğu görülmektedir. Demokrasi ve insan haklarının Batı’daki gelişimi de bunu kanıtlamaktadır. Başlangıçta, baskı yokluğu ya da “bedence“ ve “ruhça“ bağımsız olma şeklinde anlaşılan özgürlükler kavramı, daha sonra devlet yönetimine katılımı da içerir hale gelmiş, ardından “sosyo-ekonomik“ koşulların zorluklarının böyle bir özgürlük anlayışını “soyut“ kıldığı gerekçesiyle, sosyal haklar çerçevesinde insanın “kurtulması“ gündeme alınmıştır. Bu aynı zamanda klasik hakların sosyal ve ekonomik haklarla ya da siyasal demokrasinin sosyal demokrasiyle tamamlanması anlamına gelen bir süreçtir⁴⁴⁰. Bununla beraber bu süreç sivil toplumun da geliştiği ve olgunlaştığı bir süreçtir. Bu bakımdan sosyal ve ekonomik haklar alanındaki gelişme aynı zamanda sivil toplum için de bir dönüşümü beraberinde getirmiştir.

Bu konuda önemli bir nokta da, devletin özgür, açık ve rekabetçi bir piyasa koşullarını sağlaması gerekliliğidir. Çünkü özgür, açık ve rekabetçi bir piyasanın var

⁴³⁸ Karşılaştır. Bulut, *Türkiye’de Siyasal Katılım*, s. 143.

⁴³⁹ Kalabalık, a.g.e., s. 304.

⁴⁴⁰ Bulut, *Türkiye’de Siyasal Katılım*, s. 144

olmadığı yerde sivil toplum olmaz. Sivil toplumdaki eğer özerk bir “toplumsal varlık“ alanı kastediliyorsa, onun, kendisini devletten bağımsız olarak ayakta tutacak ekonomik temellere sahip olması şarttır. Her türlü sivil etkinlik ancak özgür ekonomik faaliyetlerle finanse edilebilir. Bunun dışında ekonomiyi sivil toplumla ilişkilendirmeyen bir bakış açısı sivil toplumu uzun vadede devletin “kucağına“ düşmekten alıkoyacak güvencelere sahip değildir. Bu nedenle özgür, açık ve rekabetçi bir piyasa ekonomisi sivil toplumun özerkliğinin güvencesidir⁴⁴¹.

Burada sosyal haklar içerisindeki “eğitim hakkı“nın ayrı bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü eğitim bir yandan toplumsallaşmayı sağlayıp, insanların siyasal sisteme uyumlarını sağlarken, diğer yandan bilgi edinmeyi sağlamaktadır⁴⁴².

Bu durum ise eğitilmiş bireylerin sivil toplum içerisinde çeşitli faaliyetlerde daha istekli ve etkili şekilde çalışmasını sağlayacak böylece de sivil toplumun verimliliği artmış olacaktır.

Diğer taraftan sivil toplumun faaliyetlerinin önemli bir kısmı sosyal ve ekonomik haklarla ilgili olan alanlarda olmaktadır. Örneğin muhtaç ailelere ekonomik yardımda bulunmak, maddi durumu iyi olmayan öğrencileri okutmak, kültürel varlıkları korumak gibi alanlarda bir çok sivil toplum örgütü çalışmalar yürütmektedir. Bu bağlamda bu örgütler sözü edilen çalışmalarının yanı sıra sosyal ve ekonomik haklarla ilgili daha adil ve daha kalıcı çözümler için siyasal iktidara da baskı yapabilmektedirler. Sivil toplumun bir baskı mekanizması işletmesi de çoğu zaman sosyal ve ekonomik haklarla ilgili faaliyet alanlarında söz konusu olmaktadır⁴⁴³.

3.1.1.4.Siyasal haklar ve sivil toplum

Siyasal haklar (aktif statü hakları), vatandaşların siyasal iktidarın oluşumuna ve kullanımına katılmasını sağlayan haklardır. Vatandaşlar, kendilerini devlet karşısında faal hale getiren bu haklar sayesinde siyasal karar alıcıları, siyasal ve idari kararları etkileyebilirler. Özetle siyasal haklar, kişilerin yönetime gönüllü katılmalarına imkan

⁴⁴¹ Erdoğan, *Anayasa ve Özgürlük*, s. 45.

⁴⁴² Bulut, *Türkiye ‘de Siyasal Katılım*, s. 144.

⁴⁴³ Bu konudaki bir çalışma için bkz. Aksoy, Necdet, *Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin Baskı Grubu Olarak Çevre Politikalarına Etkileri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

vermektedirler⁴⁴⁴. Siyasal görüş ve tutumlarını açıklama, örgütlenme, oy kullanma, referandum, seçme ve seçilme yollarıyla vatandaşa toplum yönetiminde söz sahibi olma ve kararlara katılma yetkisini veren siyasal haklardır⁴⁴⁵. Siyasal haklardan ilke olarak sadece vatandaşlar yararlanır. Siyasal hakları kullanabilmek için bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı bulunma gereği, vatandaşlık hakkının önemini ortaya koyar⁴⁴⁶.

Siyasal hakların doğrudan sivil toplumla ilgili olmadıkları söylenebilir. Hatta siyasal hakların, vatandaşların siyasal iktidarın oluşumuna ve kullanımına katılmasını sağlayan haklar olduğu ve sivil toplumun siyasal iktidarın dışında bir alanda var olduğu göz önüne alındığında, görünürde bu hakların sivil toplumun “işine yaramadığı” düşünülebilir. Ancak durum tam anlamıyla böyle değildir. Çünkü “siyasal haklar ancak demokratik rejimlerde güvence altındadırlar, başka bir ifadeyle bunlar liberal demokrasinin temelini oluştururlar”⁴⁴⁷. Bu durumda “siyasal hak”ların bir sınırlamaya ve koşula tabi tutulmadan uygulanması halinde, özgürlükçü ve katılımcı bir ortamın var olduğu bir durum söz konusudur. O nedenle denebilir ki, siyasal hakların eksiksiz tatbiki, bize sivil toplum için uygun bir ortam olup olmadığı konusunda ölçü olacaktır.

Diğer taraftan, siyasal haklar içerisinde bulunan “vatandaşlık” ve “hak arama özgürlüğü ve dilekçe hakkı” sivil toplum açısından önemlidir. Vatandaşlık, yukarıda da açıklandığı şekliyle, siyasal katılımın ön koşuludur. Geçekten devletler genellikle siyasal katılım hakkını kendi vatandaşları ile sınırlı tutmakta, vatandaş olmayanları bu haktan yoksun bırakmaktadırlar⁴⁴⁸. Ancak, sivil toplum alanı yani sivil toplum örgütleri için böyle bir kısıtlama söz konusu değildir. İleride, etraflıca ele alacağımız “dernek kurma özgürlüğü”nde göreceğimiz gibi, bu alan yabancılara kapatılmamıştır. Bu bakımdan, siyasal katılım açısından sınırlandırıcı bir etki yapan “vatandaşlık”, sivil toplum için böyle bir sonuç doğurmamaktadır.

“Hak arama özgürlüğü ve dilekçe hakkı” ise sivil toplum örgütleri için faaliyet alanları ile ilgili amaçlarına ulaşmada ya da karşılaştıkları güçlükleri aşmada önemli bir fırsat sunmaktadır. Elbetteki, bu durum normal faaliyetler esnasında ve hem de asıl önemlisi siyasal iktidarla ilgili ortaya çıkan güçlükler için geçerlidir. Dolayısıyla bu hakkın işletilmesi sivil toplum örgütleri için aynı zamanda bir güven kaynağı da olacaktır.

⁴⁴⁴ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 179.

⁴⁴⁵ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 6.

⁴⁴⁶ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 218.

⁴⁴⁷ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 179.

⁴⁴⁸ Bulut, **Türkiye’de Siyasal Katılım**, s. 191.

Sonuç olarak genel bir ifadeyle şunlar söylenebilir. Yukarıda açıklanan üç gruba dahil olan haklar, özgürlüğün birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olan yönlerini oluştururlar. Bunlardan her biri diğerleriyle tamamlanmadıkça özgürlük de tamam olmaz. Kişisel haklar, sosyal haklarla tanımlamadığı sürece başlı başına özgürlüğü sağlamaya, büyük kitleleri ondan yararlandırmaya yeterli değildir. Sadece sosyal hakların tanınması ise, belki geniş ölçüde sosyal güvenliği sağlayabilir. Fakat kişiyi gerçek anlamda özgür kılmaz. Diğer yandan, bu iki hak kategorisi de siyasal haklar olmazsa iktidar tarafından her zaman geri alınabilecek bir bağış niteliğinde, tamamen desteksiz ve güvencesiz kalır. Fakat aynı şekilde, siyasal haklar da diğer hak ve özgürlüklerle desteklenmedikçe başlı başına büyük bir mana ifade etmez⁴⁴⁹. Bu bakımdan özgürlüklerin anlamı ve önemi bütün olarak ele alınca ortaya çıkmaktadır; ve sivil toplumla özgürlükler arasındaki ilişkiyi değerlendirirken de bu bakış açısıyla bakmak gerekmektedir. Zira sivil toplum, hak ve özgürlüklerin tamamına ihtiyaç duyan bir alandır.

3.2.Düşünce ve İfade Özgürlüğü ve Sivil Toplum

Düşünce ve ifade özgürlüğünü, kategorik olarak içinde bulunduğu “kişisel haklar“dan ayrı bir başlık halinde ele almamızın nedeni sivil toplum açısından taşıdığı “ayrıcılık“lı konum itibariyledir. Bu başlık altında önce düşünce ve ifade özgürlüğünden ne anlaşıldığı, sonra da sivil toplum için neden “ayrıcılık“lı bir konuma sahip olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

3.2.1.Genel olarak düşünce ve ifade özgürlüğü

Kişisel bir tercihe sahip olmak, kendine özgür bir yaşam oluşturmak yoluyla diğer kimselerden değişik olabilmek serbestisi olan özgürlük, insan varlığının en temel yanıdır. Özgürlüklerin, en başında gelenlerinden biri düşünce özgürlüğü; düşünceleri serbestçe ifade edebilme özgürlüğüdür⁴⁵⁰.

Düşünce özgürlüğü, insan için kişisel ve toplumsal yaşamın getirdiği bütün sorunlara vermek istediği cevapları, kendi kendine seçme ve hazırlama, davranış ve işlemlerini bu cevaplara uygun hale getirme ve gerçek olarak kabul ettiğini başkalarına iletme imkanıdır⁴⁵¹. Yani düşünce özgürlüğü, insanın serbestçe düşünce ve bilgilere ulaşabilmesi, edindiği düşünce ve kanaatlerden dolayı kınanmaması ve bunları tek başına

⁴⁴⁹ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 7.

⁴⁵⁰ Aral, Vecdi, **Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1992, s. 213.

⁴⁵¹ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 175.

ya da başkalarıyla birlikte, çeşitli yollarla, serbestçe açıklayabilmesi, savunabilmesi, başkalarına aktarabilmesi ve yayabilmesi anlamına gelir. Bu üç alan, diğer bir ifadeyle düşüncelere ulaşılabilme, düşüncelerinden dolayı kınanmama ve bunları serbestçe yayabilme hakkı bir bütün oluşturur ve genellikle “düşünce özgürlüğü”, “düşünce ve ifade özgürlüğü” ya da sadece” ifade özgürlüğü” gibi ifadelerle anlatılır⁴⁵².

Düşünce özgürlüğü insanın serbestçe düşünmesi ve bilgilere ulaşabilmesi, düşündüklerini hiçbir etki altında kalmadan başkalarına iletebilmesi ve bu nedenle baskıya uğramaması, sorguya çekilmemesini, yasaklanmamasını ve tutuklanmamasını da kapsar. Düşünce özgürlüğünde devlete düşen, kişinin düşüncesine karışmamak, diğer taraftan da düşüncesi nedeniyle kişiyi gelebilecek her türlü saldırıdan korumaktır⁴⁵³.

Düşünce özgürlüğü sorunu ilk bakışta hukuk alanında kendini göstermez. Düşünce, kişinin iç dünyasından “en gizli“ alanından kaynaklanır. Hukuk ise amacı gereği ilke olarak sadece dışa vurulan toplumsal davranışlarla ilgilenirler. Aslında düşünce özgürlüğünü ilan etmeye gerek de duyulmaz. Çünkü ne düzenlenebilir ne de sınırlanabilir; bireyin iç dünyası iktidarın “saldırı alanı“ dışında kalır⁴⁵⁴. Bu nedenle düşünce özgürlüğüne asıl anlamını veren, söz konusu özgürlüğün varlığının “olmazsa olmaz“ şartı düşünme değil, düşünceyi “herhangi bir şekilde ifade edebilme, dışa vurabilme“ imkânının var olup olmamasıdır. Yoksa sadece insanın iç dünyasında gerçekleştirdiği bir fiil olarak düşünme eylemi tek başına özgürlük konusu olamaz⁴⁵⁵. Ayrıca ifade edebilme imkânının varlığının yani ifade özgürlüğünün düşünme, konuşma, açıklama gibi özgürlükleri bünyesinde toplayan bir anlama sahip olması⁴⁵⁶ düşünce özgürlüğünü, ifade özgürlüğü bağlamında ele almayı gerekli kılar.

Çeşitli özgürlükleri bünyesinde toplayan ifade özgürlüğünün ilk boyutunu bir fikrin oluşabilmesi için gerekli özgürlükler oluşturmaktadır. Bunlar bilgi ve fikirleri inceleme, araştırma, elde etme, serbestçe öğrenme ve haberleşme özgürlükleridir⁴⁵⁷. İkinci

⁴⁵² Tanör, a.g.e., s. 59.

⁴⁵³ Güneş, a. g.e. ,s. 211.

⁴⁵⁴ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 175. Yine de tarihi bir süreç içerisinde kişiler zaman zaman herhangi bir düşünce açıklamasında bulunmasalar bile bir takım kötü muamelelere muhatap olmuşlardır. Bu kişiler fiilî herhangi bir eylemde bulunmadıkları halde sadece düşünce ve kanaatlerinden dolayı “gayri insani“ muamelelere muhatap olmuşlardır. (Korkusuz, a.g.e., s. 257.)

⁴⁵⁵ Korkusuz, a.g.e., s. 258.

⁴⁵⁶ Sunay, Reyhan, **İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2001, s. 7.

⁴⁵⁷ Fikir ve kanaatlere ulaşabilme imkan ve serbestliği, düşünceye “ham madde“ sağlar; bilgilenme, düşünme imkanlarını geliştirir. Bu kanaat oluşturma ve düşünme imkanı sağladığı için düşünce özgürlüğü ön koşulu ya da temel ögesidir. (Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 179.)

boyut kanaat hürriyeti olup, kişiye kanaatlerinden dolayı endişe duymaması ve fikir ve inançlarını açıklamaya zorlanmaması güvencesini sağlamaktadır. İfade özgürlüğünün üçüncü boyutunda, fikirlerin açıklanması ve yayılması özgürlüğü yer almaktadır. Zira kişinin açılmadığı ve savunmadığı fikirlerin koruma altında olması tek başına ifade özgürlüğünün varlığına delil gösterilemez⁴⁵⁸. İfade özgürlüğünden söz edebilmenin ilk şartı haber, fikir ve bilgilerin araştırılması, elde edilmesi ve serbestçe öğrenilmesidir. İnsanın bilmek ve öğrenmek ihtiyacını karşılayan haber bilgi ve belgelere ulaşabilmek hakkı, esas itibarıyla fikir ve kanaatlerin serbestçe değişimi sayesinde gerçekleşecek bir haktır. Bunun için başta eğitim olmak üzere, kitle iletişimi ve özerk haberleşme alanlarının da serbestliğinin sağlanması gerekmektedir. Çünkü fikir ve kanaat akışı engellendiği zaman, ifade özgürlüğü “şekli” bir özgürlük olmaktan öteye gidemeyecektir⁴⁵⁹.

İfade özgürlüğünün varlığı için ikinci temel şartını bir görüşe sahip olma özgürlüğü yani kanaat özgürlüğü oluşturmaktadır. Kanaat özgürlüğü hangi alanda olursa olsun kişinin edindiği bilgiler arasında doğru olduğuna inandığı görüşleri seçebilmesi ve tercih edebilmesi anlamına gelir. Fakat burada asıl önemli olanı ise kişinin fikir ve kanaatlerinden dolayı endişe duymaması ve bunları açıklamaya zorlanmamasıdır⁴⁶⁰.

İfade özgürlüğünün üçüncü şartı, kişinin edindiği bilgiler arasından yapmış olduğu tercihleri dış dünyaya yansıtabilmesi özgürlüğü oluşturmaktadır. Çünkü gerçek anlamda ifade özgürlüğü için sadece bilgi edinme ve tercih yapabilme imkanlarının varlığı yetmemekte, fikirlerin serbestçe açıklanabilmesi özgürlüğünün de tanınması gerekmektedir⁴⁶¹. Bu bakımdan kanaat ve fikirlerin bir kısmının açıklanmasına, yayımlanmasına izin vermek, bir kısmına izin vermemek gibi bir durumun söz konusu olmaması önemlidir⁴⁶².

Bu boyutları haiz ifade özgürlüğünün koruma altına alınması gerekçeleri ise şu dört başlık altında açılmaktadır: a) gerçeği aramak, b) bireysel özerklik, c) demokrasi ve kendi kendini yönetme, d) hoşgörü⁴⁶³. Bu dört gerekçe bir birlilerini tamamlayan değil, ifade özgürlüğüne farklı bakış açılarıyla bakan yaklaşımlardır.

⁴⁵⁸ Sunay, a.g.e., s. 8

⁴⁵⁹ Sunay, a.g.e., s. 49-52.

⁴⁶⁰ Sunay, a.g.e., s. 56, 57.

⁴⁶¹ Sunay, s.g.e., s. 63.

⁴⁶² Ateş, Toktamış, **Demokrasi, Kavramı, Tarihi Süreç, İlkeler**, Ümit Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara, 1994, s. 136.

⁴⁶³ Sadurkski, Wojciech, **İfade Özgürlüğü ve Sınırları**, Çeviren: Bahattin Seçilmişoğlu, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002, s. 3 vd.

Diğer temellerden soyutlanmış kabul edildiğinde, dar bir özgür ifade alanını netice veren gerçeği arama amacı, “gerçekliğin en iyi testi, düşüncenin, piyasa rekabeti içinde kendisini kabul ettirme gücü“ düşüncesinden hareketle özgür ifade ortamında gerçeğe ulaşmaktır⁴⁶⁴. Buna göre, açık tartışmanın, fikirlerin serbestçe alışverişinin, araştırma özgürlüğünün ve eleştirme özgürlüğünün varlığı, gerçeğin araştırılması sürecinin etkin olarak işlemesi için en gerekli şartlardır. Bu özgürlük olmaksızın, bizim doğruluk ve yanlışlık arasında körü körüne “tökezlemeye” doğru gideceğimiz söylenir. Ancak bu özgürlük sayesinde ki, insanî araştırmanın herhangi bir alanında gerçeği bulabilir ve yanlış reddedebiliriz⁴⁶⁵. Diğer bir ifadeyle, “fikirlerin ticareti için açık ve denetlenmeyen bir piyasa var olduğunda, yani bütün fikirler serbestçe ifade edilebildiğinde, gerçeğin su yüzüne çıkması çok muhtemeldir. Herhangi bir fikrî değerlendirmede piyasanın işleyişine güvenmek suretiyle, fikirleri, herhangi bir birey ya da devletin değerlendirmesinden daha güvenilir olan bir teste tabi tutmuş oluruz”⁴⁶⁶.

“Bireysel özerklik“ düşüncesi ise bireylerin kendi eylemleri aracılığıyla kendi kendilerini ifade etmelerinin ve kendi emellerini gerçekleştirmelerinin önemi üzerine vurgu yapmaktadır. Bu düşünce, “ifade ve faaliyet özerkliğinin değerinin, bir kimsenin eyleminin somut sonuçlarının değerinden daha önemli olduğu temel ilkesine indirgenebilir. Çünkü eylem özerkliği insanın kendini ifade etme ve kendini gerçekleştirme durumudur. Bir başka ifadeyle, kural olarak özerkliğin değeri, özerk bir faaliyetin görünen sonuçlarının sebep olabileceği değersizlikten üstündür”⁴⁶⁷. Ters bir bakış açısıyla yani bir fikrin yasaklanmış olması açısıyla bakarsak, şöyle bir durum ortaya çıkar: Devlet, bir kişinin fikirlerini veya o kişinin fikirlerini dile getirmesini yasakladığında, o kişiyi aşağılayarak “haysiyetini“ kırmış olmaktadır. Bir kişinin fikirleri yasaklandığında ortaya çıkan şudur, o kişi her ne kadar kendi fikirlerinin bir başka kişininki kadar iyi olduğunu düşünse de toplum aksini düşünmektedir. Yani toplum o kişinin kendisini de işin içine katarak, onun fikirlerinin değerli olmadığını söylemiş olmaktadır⁴⁶⁸. İşte bu anlayışa karşı, “bireysel özerklik“ düşüncesi, bireylerin “eşit ahlaki güç“ler olduğunu, devletin iyi konusundaki özel anlayışlara karşı tarafsız olması ve “hak“ ın “iyi“ye göre öncelikli

⁴⁶⁴ Sadurski, a.g.e., s. 3.

⁴⁶⁵ Schauer, Frederick, **İfade Özgürlüğü Felsefi Bir İnceleme**, Çeviren: Bahattin Seçilmişoğlu, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002, s. 21.

⁴⁶⁶ Schauer, a.g.e., s. 22.

⁴⁶⁷ Sadurski, a.g.e., s. 16.

⁴⁶⁸ Schauer, a.g.e., s. 90.

olduğunu savunmaktadır⁴⁶⁹.

İfade özgürlüğünün bir diğer gerekçesi de “demokrasi ve kendi kendini yönetme” ilkesidir. Bu gerekçe basittir: Demokrasi, ortaklaşa karar alması ve özellikle oy verme süreçlerindeki tercihlerini etkileyebilecek olan bütün bilgiyi elde etmede vatandaşların özgür olmalarını gerektirir. Hepsinden önemlisi, demokratik bir devletin meşruluğu, vatandaşların bütün “kolektif eylem”lerde aldığı özgür kararlara dayanır. Sonuç olarak, özgür insanlar tarafından yapılan bütün ifadeler mutlak ya da mutlaka yakın bir koruma altına alınmalıdır⁴⁷⁰.

İfade özgürlüğünün gerekçelerinden sonucu gerekçe ise “hoşgörü”dür. Hoşgörü ilkesi, çoğunluğun haksız bir muamelesine karşı azınlıklar için bir koruma alanı sunmak değil, toplumun geneli için bir kendi kendini “ıslah” işlevi görmek amaç ve niyetindedir. Belli bir ifadede herhangi bir toplumsal değer olmasa bile konuşmacıya karşı hoşgörü tavrı geliştirmek “genel hoşgörü kapasitesi”ni artırır. Yani ifade özgürlüğünün daha fazla koruma gerektirmesi, “dinleyiciler”in sağlıklı hoşgörü tavırları geliştirmeleri içindir⁴⁷¹.

Bu gerekçelerin her biri çeşitli açılardan “ifade özgürlüğü”nün sağlanması ve korunması gerekliliğine işaret etmektedir. Ancak şunu söylemek gerekir ki, “bireysel özerklik” ve “demokrasi ve kendi kendini yönetme” gerekçeleri hem daha kabul edilebilir, hem de ifade özgürlüğünün korunması adına daha sağlam dayanaklar sunmaları nedeniyle en tercih edilebilir gerekçelerdir.

Bununla beraber diğer tüm hak ve özgürlüklerde olduğu gibi ifade özgürlüğünün de sınırları ve uluslararası belgelerle, ilgili ulusal belgelerde bir takım sınırlamaları vardır.

Genel olarak sosyal, siyasal, sanatsal ve bilimsel nitelikli görüş açıklamaları ifade özgürlüğüne dahildir. Fakat, müstehcen, saldırgan, şeref kırıcı söz ve yazılarla, hakaret, küfür ve iftira, hukukun himaye etmediği ve ifade özgürlüğü kavramına girmeyen beyanlardır. Ancak müstehcen ile sanat yapıtının, “muzır” ile yararlı fikrin, sövme ya da hakaret ile “mizah” ve eleştirinin çoğu zaman ayırt edebilmesi mümkün olmamaktadır⁴⁷².

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin bu yönde çeşitli kararları da bulunmaktadır. Örnek olarak, “kutsal değerlere ve ahlakî değerlere saldırı”yı ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirmemiştir. Mahkeme, İngiltere’de aşırı cinsel konuları da

⁴⁶⁹ Sadurski, a.g.e., s. 16.

⁴⁷⁰ Sadurski, a.g.e., s. 22.

⁴⁷¹ Sadurski, a.g.e., s. 39.

⁴⁷² Sunay, a.g.e., s. 11.

içeren bir okul kitabının toplatılıp, yayıncıya para ceza verilemesini “ahlakî değerler“in demokratik toplumda korunması şeklinde yorumlamıştır. Aynı şekilde, İsviçre’de bir ressam tarafından sergilenen resimlere müstehcen oldukları gerekçesiyle el konulması ve ressamın mahkum edilmesi ifade özgürlüğünün ihlali sayılmamıştır. Ve Avusturya’da kutsal değerlere küfür içerdiği gerekçesiyle mahkemelerin bir filme el koyması, müsadere etmesi yine ifade özgürlüğünün ihlali sayılmamıştır⁴⁷³. Bu kararlarda da açıkça görülüyor ki ifade özgürlüğünün korunması sınırsız değildir. Yani ifade özgürlüğünün kapsamı bazı sınırları içermektedir.

Bundan başka ifade özgürlüğü bazı hallerde ve bazı koşullar dahilinde de sınırlandırılabilir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. maddesi, “*Kullanılması ödev ve sorumluluklar yükleyen bu özgürlükler; demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğin, ülke bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, asayişsizliğin veya suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının ün ve haklarının korunması, gizli kalması gereken haberlerin yayılmasına engel olunması, veya yargı organının otorite ve tarafsızlığının sağlanması için kanunla ön görülen bazı usullere, şartlara, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir*” hükmü ile ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına yer vermiştir⁴⁷⁴. Ancak ifade özgürlüğü, zorunlu ve istisnai bir tedbir olarak sınırlanmalıdır. Bunun anlamı devletin sınırlama yetkisini, kişi ve toplum hayatı açısından önemli fakat sınırlı sayıdaki menfaatlerin ihlal edilmesi halinde kullanabilmesi demektir. Yine de bu hallerde dahi getirilecek sınırlamalar “demokratik rejim“ anlayışına göre belirlenmelidir. Şayet ifade özgürlüğü belirli bir anlayışa göre sınırlanırsa, fikirlerin “kabul gören-görmeyen“ ya da “meşru-gayri meşru“ şeklinde ayrılması söz konusu olur. Şüphesiz bunun da “eşitlik ilke“sine aykırı olacağı ve ifade özgürlüğünü zedeleyeceği açıktır⁴⁷⁵. Yani demokratik toplumda ifade özgürlüğü sınırlamalardan “muaf“ değildir. Ancak sınırlandırmalar çok sıkı denetime tabidir. Ulusal belgelerdeki, düzenlemelerin, sözleşmenin 10. maddesinin ihlali olmaması için üç koşulu taşıması gerekir⁴⁷⁶.

İlk olarak, müdahale demokratik toplumda gerekli olmalıdır. Demokratik toplum

⁴⁷³ Sözü geçen kararlar için bkz. Bıçak, Vahit, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında ifade Özgürlüğü**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002, s. 40 vd.

⁴⁷⁴ Bıçak, a.g.e., s. 20.

⁴⁷⁵ Sunay, a.g.e., s. 74.

⁴⁷⁶ Bıçak, a.g.e., s. 20.

gerekleri sınırlandırmanın kabul edilebilirliği konusunda önemli bir ölçüdür⁴⁷⁷. Bu noktada demokratik bir toplumun dayandığı değerler ve onun belirgin özellikleri, çoğulculuk, hoşgörü, hukuka ve bireysel özgürlüklere saygı öne çıkarılmıştır⁴⁷⁸.

İkinci olarak, sınırlama “kanunla belirlenmiş” olmalıdır. Kanunla belirlenmiş olma, kanunların “öngörülebilirliği” ve “ulaşılabilirliği” ile ilgilidir. Kanunların “kalitesi” önem kazanmaktadır. Öngörülebilirlik vatandaşların davranışlarını ona göre ayarlamalarını mümkün kılacak ölçüde kuralların açık olarak vatandaşın yeterli bilgi sahibi olabilmesidir⁴⁷⁹. Dolayısıyla bu şart için bir kanunun varlığına değil, o kanunun içeriğine de bakılacaktır. Yeterli açıklıkta olmayan, resmi makamlara takdir yetkisi tanınmış olan hallerde, bu yetkinin kapsamını ve amacını saptamayan ve “keyfi” uygulamalara imkan veren kurallara dayanılarak yapılan sınırlamalar ifade özgürlüğünün ihlali olacaktır⁴⁸⁰.

Üçüncü olarak, müdahalenin, “meşru bir amacı” bulunmalıdır. Sözleşmenin 10. maddesinin 2. fıkrasında meşru amaçlar sayılmıştır. Buna göre, başkalarının haklarını veya itibarlarını koruma, özel olarak alınmış bilgileri koruma gibi amaçlar meşru amaçlar olabilir. İfade özgürlüğünün sınırlandırılmasını meşru amaçların haklı kıldığını gösterme yükümlülüğü devlete aittir. Meşru amaç, ikna edici olarak ortaya konmalıdır, “acil toplumsal ihtiyaç” söz konusu olmalıdır. Yararlı, istenen, kabul edilebilir, sıradan durumlar sınırlamaların gerekli olduğu anlamına gelmez⁴⁸¹. Sınırlamanın gerekliliği ve meşru amaç “ölçülülük ilkesi”ne yol açmaktadır. Ulaşmak istenen amaçla ifade özgürlüğünün sınırlandırılması ölçülü (orantılı) olmalıdır⁴⁸². Sınırlamada ulaşmak istenen amaç ile bu doğrultuda kullanılan araçlar arasında belli bir dengenin bulunması zorunluluğunu ifade eden ölçülülük ilkesi esas olarak “demokratik toplumda gerekli olma” ile ilgilidir. Bu ilişkinin nedeni, demokratik toplum düzenin gereklerine aykırı olmama ilkesinin, “sınırlamanın sınırı”na ilişkin en son noktayı göstermesidir. Yani sınırlamanın en son nereye varabileceğinden önce, sınırlama amacına ne ölçüde sınırlama ile ulaşabileceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu da ölçülülük ilkesi ile ifadesini bulur⁴⁸³.

İfade özgürlüğü ile sınırlayıcı tedbirlerin ölçülü olup olmadığına bakılırken başlıca üç esas gözönünde bulundurulurlar. Bunlardan ilki, sınırlayıcı tedbirin ulaşmak

⁴⁷⁷ Bıçak, a.g.e., s. 21.

⁴⁷⁸ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 178.

⁴⁷⁹ Bıçak, a.g.e., s. 21.

⁴⁸⁰ Sunay, a.g.e., s. 125.

⁴⁸¹ Bıçak, a.g.e., s. 21.

⁴⁸² Bıçak, a.g.e., s. 21.

⁴⁸³ Sunay, a.g.e., s. 99, 100.

istenen amacı gerçekleştirmeye uygun olmasıdır. İkincisi, sınırlayıcı tedbirin, o amacı gerçekleştirmek bakımından gerekli olmasıdır. Üçüncüsü ise, sınırlayıcı tedbirin amaçla orantılı bulunmasıdır. Başka bir ifadeyle, bireye getirilen yük ile ulaşılacak olan amaç, arasında kabul edilebilir ve oranlı bir dengenin bulunmasıdır⁴⁸⁴.

Niteliği, kapsamı ve sınırları bu şekilde ortaya konabilen ifade özgürlüğü uluslararası belgelerde de açıkça belirtilmiştir. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. maddesinin 1. fıkrasında “*Herkes, görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğü, kamu otoritelerinin müdahalesi olmaksızın haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü de içerir....*”⁴⁸⁵ ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 19. maddesinde, “*Herkesin görüş sahibi olma ve ifade özgürlüğü hakkı vardır; bu hak, müdahale olmaksızın bir görüşe sahip olma özgürlüğüne ve herhangi bir iletişim aracı ile ve kaynağı ne olursa olsun bilgi ve düşüncelerin araştırılması, elde edilmesi, alınması ve yayımlanması ile verilmesi özgürlüğünü de içerir*”⁴⁸⁶, ifade özgürlüğüne yer verilmiştir.

1982 Anayasası da 25. maddesindeki, “*Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir.*”

Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz.”

Ve 26. maddesindeki “*Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar....*”

Bu hürriyetlerin kullanılması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açılanmaması başkalarının şöhret veya haklarının, özel veya aile hayatlarının yahut kanunun ön gördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.” hükümleri hem düşünce ve ifade özgürlüğünü ve hem de sınırlanma rejimini düzenlemiştir.

⁴⁸⁴ Rumpf, Christian, “Ölçülülük İlkesi ve Anayasa Yargısındaki İşlevi ve Niteliği”, **Anayasa Yargısı 10**, Ankara, 1993, s. 41-42; Ölçülülük ilkesi hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Oğurlu, Yücel, Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2002.

⁴⁸⁵ Bıçak, a.g.e., s. 19.

⁴⁸⁶ Gemelmaz, a.g.e., s. 334.

3.2.2.Düşünce ve ifade özgürlüğünün sivil toplum açısından önemi

Sivil toplumla ifade özgürlüğünün ilişkisine gelince şunlar söylenebilir: Siyasal sistemin demokratikleştirilmesi çerçevesinde sürdürülen herhangi bir tartışmayı, ifade özgürlüğünden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. Özellikle sınırlı ve tarafsız devletin gerçekleştirilmesi yönlerinde düşünüldüğünde ifade özgürlüğünün öncelikli olarak ele alınması kaçınılmaz bir durumdur⁴⁸⁷. Bu bağlamda yani demokratikleşme, sınırlı ve tarafsız devlet ile ifade özgürlüğü arasında irtibat açısından bakıldığında sivil toplumla ifade özgürlüğü arasındaki münasebetin önemi daha açık olarak ortaya çıkar.

Çünkü oluşması, kurumsallaşması için sivil toplumun güçlü ve etkin olması gereken ve yine “siyasal güç“ karşısında hak ve özgürlükleri için mücadele eden sivil toplum örgütlerinin sayısının artmasına gerek gösteren demokrasi⁴⁸⁸, vatandaşların özgür olmasını gerektirir. Bu özgürlükler içinde belki de en önemlisi ifade özgürlüğüdür. Zira ortaklaşa karar almak herkesin düşüncelerini açıklaması, birbirlerine fikirlerini ve kanaatlerini ifade etmeleri ile mümkündür. Özetle düşünce ve ifade özgürlüğü, demokrasinin “olmazsa olmaz“ şartıdır⁴⁸⁹. O halde düşünce ve ifade özgürlüğü aynı zaman demokratik bir toplumun unsurlarından olan sivil toplum içinde “olmazsa olmaz” koşuludur.

Ayrıca özgürlük alanının genişlemesi ve çoğulcu bir toplum düzeninin yerleşebilmesi bakımından gerekli olan sınırlı ve tarafsız devlet ifade özgürlüğü için son derece önemlidir. Çünkü devletin sınırlı olmadığı bir yerde, özgürlükler için oldukça dar bir alan bırakılırken; tarafsızlık niteliğinin sağlanmadığı bir ortamda, doğru olduğu kabul edilen ve ön yargılı olarak inanılanlar dışında kalan fikirlerin “toplumsal ahengi“ bozduğu ileri sürülerek kamusal hayattan dışlanmaları söz konusu olur⁴⁹⁰. Bu bakımdan bir anlamda tercihlere saygıyı ifade eden ifade özgürlüğünün kabulü, çoğulculuğun oluşmasına yani değişik fikirlerin bir arada ifade edilmesine, çoğunlukça benimsenmeyen fikirlerin de açıklanmasına imkan tanıyacaktır. Bu ise belli bir yöndeki görüşlerin kabulünü değil çoğulculuğu ilke edinen ve fikirlerin özgürce ifade edilmesinden beslenen sivil toplumun teşekkülüne, rahat ve etkili faaliyet alanları bulunmasına ortam hazırlayacaktır.

⁴⁸⁷ Sunay, a.g.e., s. 1.

⁴⁸⁸ Aktan, Coşkun Can, “Siyasal ve Sivil Özgürlükler, Demokrasi ve Türkiye“, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 74.

⁴⁸⁹ Bulut, **Türkiye’de Siyasal Katılım**, s. 149 .

⁴⁹⁰ Sunay, a.g.e, s. 1.

Hatta, düşünce ve ifade özgürlüğünün tesis edildiği böyle bir ortamda düşünce ve kanaatlerini açıkça ifade eden bireyler, siyasal faaliyetler dışında bu kanaatleri doğrultusunda etkinlikte bulunmak isteyecekler ve bu doğrultuda çeşitli sivil toplum örgütlerine yöneleceklerdir⁴⁹¹. Böylece hem sivil toplum örgütlerinin sayısı artacak, hem kişiler farklı fikirleri tartışma ve hayata geçirme imkanı bulacak, hem bu sayede özgürlüklerinin değerini anlayarak onlara daha fazla sahip çıkacak ve hem de sonuç olarak demokrasi iyice yerleşecektir. Aynı şekilde, bireylerin diğer bireyler ya da toplulukların düşünceleriyle etkileşimini mümkün kılan düşünce ve ifade özgürlüğü⁴⁹²'nin bu yönü sayesinde sivil toplum örgütleri arasındaki dayanışma ve işbirliği de artacaktır. Bu ise daha büyük boyutlu sivil nitelikli faaliyetler için fırsat sağlayacaktır.

Diğer taraftan ifade özgürlüğü sadece birey açısından değil farklı ve yeni fikirlerin yayılmasını sağlamakla toplum açısından da önemli bir işlevi yerine getirir. Çünkü yeni fikir ve taleplerin ifadesi “kurulu sistem“ içindeki kusurların ortaya çıkarılmasında önemli bir etkidir. Bu sayede yanlışların ayıklanması, çözüm getirmediğine inanılan fikirlerin ve yöntemlerin değiştirilmesi mümkün olabilecektir. Her şeyden önemlisi “istikrarlı bir toplum hayatı“nın kurulması sağlanacaktır⁴⁹³. Şüphesiz sivil toplumun en çok ihtiyaç duyduğu şey de istikrarlı bir toplum hayatıdır. Zira, ancak böyle bir istikrar ortamında sivil toplum kendinden beklenen işlevleri sağlıklı bir şekilde yerine getirebilir.

Nihayet, varlığını düşünce ve ifade özgürlüğün varlığına bağlı gören, güçlü bir sivil toplum son noktada diğer özgürlükler için olduğu gibi düşünce ve ifade özgürlüğü için de devlet ve çoğunluk karşısında bir koruma alanı olacaktır.

3.3.Örgütlenme Özgürlüğünün Sivil Toplum Bakımından Önemi

Genel hak kategorileri içinde yer almakla beraber ayrı bir başlık altında ele aldığımız bir diğer özgürlük de ”örgütlenme özgürlüğü”dür. Yukarıdaki açıklamalarımızda belirttiğimiz üzere sivil toplum örgütlü toplum olduğu hatırlanırsa, örgütlenme özgürlüğünün sivil toplum açısından ne denli önemli olduğu hemen anlaşılır.

⁴⁹¹ İfade özgürlüğü kendi açmazlarımızı, emellerimizi gerçekleştirmek açısından da çok önemlidir. Çünkü yeteneklerimizi kullanmamız, özgür ifadeyle mümkün olabilen karşılıklı birbirimizi tanımamız ve dolayısıyla kendimizi tanımamız sayesinde mümkün hale gelir ve gerçekte kim olduğumuzu belirlemek ise diğer insanlarla fikir alış verişi olmadan imkansızdır. Bu ayrıca, içimizdeki kendi en iyi “hüner“lerimizi ve fikirlerimizi diğer insanlara iletmek için de bir ortam sunar. (Sadurski, a.g.e., s. 16, 17.)

⁴⁹² Bulut, **Türkiye’de Siyasal Katılım**, s. 49.

⁴⁹³ Sunay, a.g.e., s. 12.

Bu başlık altında önce genel olarak örgütlenme özgürlüğü daha sonra ise dernek kurma özgürlüğü, sendika özgürlüğü ve vakıf özgürlüğü tek tek ele alınacaktır. Bu yapılırken sözü edilen özgürlüklerin sivil toplum açısından taşıdıkları önem ise, en sonda ayrı bir başlık altında toplu olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

3.3.1.Genel olarak örgütlenme özgürlüğü

Düşünce ve ifade özgürlüğünün bir biçimi olarak örgütlenme özgürlüğü ile ilgili izahlara geçmeden evvel, öncelikle “örgüt” kavramını açıklamak kanaatimizce yararlı olacaktır.

Örgüt, bir amaç etrafında oluşan sürekli gruplaşmadır⁴⁹⁴. Bir örgüt, belirli hedeflere ulaşmak üzere bir grubun faaliyetlerini düzenleyen “maddi usuller” açıkça belirlendiği andan itibaren kurulmuştur⁴⁹⁵. Bundan çıkan sonuç, kendiliğinden oluşan her grubun örgüt olamayacağı, yalnızca “resmi” şekilde belirlenen usullerle donatılmış olan grupların örgüt sayılabileceğidir⁴⁹⁶.

Diğer taraftan, belirli bir amaç etrafında gruplaşma sonucu kurulan örgüt, kendini oluşturan bireyleri aşar. Kişilerde değişimler olur ancak örgüt varlığını sürdürür. Örgütün amacı üyelerin gerçekleştirmek istedikleri konudur. Sürelilik ise örgütün varlık ve işleyişinin kesintisiz sürüp gitmesini anlatır. Başka bir anlatımla, süreklilik grubun amacı doğrultusunda aralıksız etkinliğidir. Örgütün yaşama süresinin uzunluğu önemli değildir⁴⁹⁷. Örgüt, bireylerin somut bir düşünceyi yüceltmek ve yaymak için bir araya gelmesiyle oluşur. Bir fikir örgüt tarafından temsil edilirse daha açık ve doğru bir biçim aldığı varsayılır. Örgüt davayı üyelerine benimsetir, onlar da birbirleriyle tanışır ve sayıları arttıkça çabaları da artar. Örgüt farklı düşüncede olanları bir araya getirerek belli bir noktaya ulaşmayı amaçlar⁴⁹⁸.

Bu şekilde tarif edilebilen bir örgüte veya örgütlere insanları yönlendiren ise insanların karşı karşıya kaldıkları koşullardır. Gerçekten de günümüzde karmaşık bir yapıya sahip olan toplumsal yapı içinde, bireyin ihtiyaçlarını tek başına karşılayabilmesi imkânsız hale gelmiştir. Bu durum bireylerin toplu olarak hareket etmelerini zorunlu kılmış

⁴⁹⁴ Kaboğlu, **Kollektif Özgürlükler**, s. 57.

⁴⁹⁵ Duverger, a.g.e., s. 174.

⁴⁹⁶ Duverger, a.g.e., s. 174.

⁴⁹⁷ Kaboğlu, **Kollektif Özgürlükler**, s. 58, 59.

⁴⁹⁸ Tocqueville, a.g.e., s. 84.

ve çağımızın demokratik toplumları, birbirlerine komşu bireylerden çok örgütlü insan topluluklarından oluşur hale gelmiştir⁴⁹⁹.

Dolayısıyla hem bu durumun getirdiği özel önem ve hem de çağdaş toplumlarda düşünce ve ifade özgürlüğünün bir uzantısı olmaktan başka onun bir gerçekleşme “aracı”⁵⁰⁰ olarak ”örgütlenme özgürlüğü” oldukça önemli bir hak ve özgürlük alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda örgütü, kişilerin bir amaç etrafında sürekli bir biçimde bir araya gelmeleri olarak tarif etmiştik ancak bu tarif “örgütlenme özgürlüğü” bakımından değerlendirilince eksiktir. Buna bir de “gönüllülük”⁵⁰¹ unsurunu eklemek gerekmektedir. Bu haliyle bakınca “örgütlenme özgürlüğünün” unsurları şu şekilde belirmektedir: İlk olarak gönüllülük unsuru, bir başka ifadeyle irade unsuru bulunmaktadır. Gönüllülük unsuru esas itibarıyla dernek, sendika ve benzeri örgütleri hem kurma hem de bunlara üyelik bakımından gerekli olan serbestliğe işaret etmektedir. Bunun yanında bu unsurun kişilerin örgütleri kurmaya ve üye olmaya zorlanamayacaklarına ilişkin olumsuz anlamı da bulunmaktadır⁵⁰². Bir diğer unsur ise ortak amaçtır. Örgütlenme özgürlüğü kapsamına kişilerin (üyelerin) sosyal, siyasal, kültürel ve benzeri her türlü menfaatlerine yönelik amaçları girmektedir⁵⁰³. Son olarak, örgütlenme özgürlüğü herkese ait olan bir özgürlüktür. Siyasal haklar sadece vatandaşlara tanınmış olmasına rağmen, örgütlenme özgürlüğü için böyle bir durum söz konusu değildir⁵⁰⁴. Özetle örgütlenme özgürlüğü, gönüllülüğün esas olduğu, yani hiç kimsenin zoraki bu hakkı kullanmaya zorlanamayacağı, kişilerin her türlü menfaatleri için örgütlenebilecekleri ve herkesin yararlanabileceği bir özgürlüktür.

Uluslararası belgelerde ve anayasalarda örgütlenme özgürlüğü “dernek kurma hakkı” ve “sendika hakkı” bağlamında değerlendirilmektedir⁵⁰⁵. Biz de şimdi sırasıyla bunları ele alacağız .

⁴⁹⁹ Bulut, **Türkiye’de Siyasal Katılım**, s. 173.

⁵⁰⁰ Reisoğlu, Safa, **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, Beta, İstanbul, 2001, s. 90.

⁵⁰¹ Sunay, a.g.e., s. 221.

⁵⁰² Sunay, a.g.e., s. 221.

⁵⁰³ Sunay, a.g.e., s. 225, 226.

⁵⁰⁴ Sunay, a.g.e., s. 229.

⁵⁰⁵ Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 11. maddesinin 1. fıkrası şöyledir: “Her şahıs, barışçı bir şekilde toplanma ve dernek kurma özgürlüğüne sahiptir. Dernek kurma hakkı, başkalarıyla sendika kurma ve çıkarlarını korumak için sendikalara girme hakkını da kapsar.” Reisoğlu, a.g.e., s. 90.

3.3.2. Dernek kurma özgürlüğü

Dernek kişilerin serbest iradesi ile kurulan, belli bir amaç güden, örgütlü bir kuruluş ve kişiler topluluğudur. Gönüllü bir toplumsal kuruluş olan dernek, serbestçe varlık kazanma ve örgütlenme ilkeleri ile faaliyet güvencesi ilkelerini kapsamaktadır⁵⁰⁶. Dernek özgürlüğü sözü edilen unsurların bir arada bulunmasıyla sağlanabilir. Kendine özgü varlık olarak örgütlerle beraber, dernek üyeleri de hakkın öznesidir. Bir derneğin kuruluşuna katılma, bir derneğe üyelik hakları, örgütün varlık koşuludur⁵⁰⁷. Dernekler kazanç paylaşma gayesi gütmeyen ya da ekonomik gayeler izlemeyen kişi topluluklarıdır. Dernekler, kural olarak ideal amaçlar için kurulabilirler. Geniş anlamda, ekonomik olmayan gayeye (bilimsel, siyasal), ideal gaye denir. Siyasal amaçlar, yardım etme ya da yardımlaşma amaçları, bilimsel ve estetik amaçlar gibi gayeler örnek olarak verilebilir⁵⁰⁸. Dernek, birlikte düşünme ve ortak düşünce biçiminin somutlaştığı yerdir. Bu gruplaşma, bireye düşüncelerini açıklamak yoluyla kanaat oluşturma imkanı sağlar⁵⁰⁹.

Dernekler, çeşitli ölçülere göre, değişik biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Dernekler ilk olarak "kurucularına göre" sınıflandırılmaktadır. Dernekler kurucularına göre "basit (yalın) dernekler" ve "dernek birlikleri" olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Yalın dernekler, gerçek kişilerin kurduğu derneklerdir. Dar anlamda "dernek" kavramı ile yalın dernekler anlaşılır. Dernek birlikleri ise, birden fazla derneklerin birleşmesinden doğan birliklerdir⁵¹⁰. İkinci olarak dernekler "amaçlarına" göre "sınıflandırılmaktadır". Amacın sayısı bakımından, dernekler arasında ayırım yapılamaz. Çünkü tüm dernekler, "tek amaçlı kişi toplulukları"dır. Derneklerde birden fazla amacın izlenmesi yasaklanmıştır. "İzlenen amacın niteliğine göre" ise dernekleri, kültürel dernekler, sosyal amaçlı dernekler, spor kulüpleri, şehir kulüpleri olmak üzere çeşitli gruplara ayırabilmek mümkündür. Ayrıca dernekler ideal amaçlı dernekler ya da ideal amaç izleyen dernekler şeklinde de ayrılır. Derneklerde asıl amaç ekonomik olmayan amaçtır. Sırf ekonomik amaçlarla ya da kazanç paylaşmak amacıyla dernek kurulamaz⁵¹¹.

⁵⁰⁶ Korkusuz, a.g.e., s. 271.

⁵⁰⁷ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 199.

⁵⁰⁸ Yücekök, Ahmet N., "Türk Hukukunda Tüzel Kişilik", içinde. **Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar**, A. N. Yücekök/ İ. Turan/ M. Ö. Aklan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 147.

⁵⁰⁹ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 59.

⁵¹⁰ Yücekök, a.g.m., s. 148.

⁵¹¹ Yücekök, a.g.m., s. 149.

Kısaca bu şekilde muhtevasını belirtmeye çalıştığımız “dernek kurma özgürlüğü” uluslararası belgelerde ve bu arada 1982 anayasasında da yerini almıştır. Örnek olarak, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 20. maddesi, ”*Herkesin silahsız ve saldırısız toplanma, dernek kurma ve derneğe katılma özgürlüğü vardır*” ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 11. maddesi “*Her şahıs barışçı bir şekilde toplanma ve dernek kurma özgürlüğüne sahiptir...*” diyerek dernek kurma özgürlüğüne yer vermişlerdir.

1982 Anayasası ise 33. maddesinde “*Dernek Kurma Hürriyeti*” başlığı altında bu özgürlüğü düzenlemiştir. Bu maddenin ilk üç fırcası şöyledir:

“*Herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir.*”

Dernek kurabilmek için kanunun gösterdiği bilgi ve belgelerin, kanunla belirtilen yetkili mercie verilmesi yeterlidir. Bu bilgi ve belgelerin kanuna aykırılığının tespiti halinde yetkili merci derneğin faaliyetlerinin durdurulması veya kapatılması için mahkemeye baş vurur.

Hiç kimse bir derneğe üye olma ve dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Dernek kurma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla gösterilir.”

Görüldüğü üzere dernek kurma hakkı izne bağlı değildir⁵¹². Anayasa “*dernek kurabilmek için kanunun gösterdiği bilgi ve belgelerin kanunda belirtilen yetkili mercie verilmesi*”ni yeterli bularak (m.34/1-2), dernek özgürlüğünün “ön bildirim” yoluyla kullanılacağını öngörmektedir⁵¹³.

Diğer yandan dernekler, amaçlarını gerçekleştirebilmek için, siyasal parti, vakıf, sendika ve meslek kuruluşlarıyla işbirliği yapabilirler ve dayanışma içinde bulunabilirler⁵¹⁴. Aynı şekilde dernekler, tüzüklerinde belirtilen amaçları için, çalışma konuları ve çalışma biçimleri arasında açıkça öngörülme kaydıyla siyasal partilerden, işçi ve işveren sendikalarından ve meslek kuruluşlarından maddi yardım kabul edebilir ve adı geçen kurumlara yardımda bulunabilirler⁵¹⁵.

3.3.3.Sendika hakkı

Örgütlenmiş toplu özgürlük türü olarak sendikaların hukuksal çerçevesini dernek biçimindeki klasik örgütlenme oluşturur. Bu bakımdan sendika özgürlüğü, dernek

⁵¹² Korkusuz, a.g.e., s. 272.

⁵¹³ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 199.

⁵¹⁴ Bulut, **Türkiye’de Siyasal Katılım**, s. 181.

⁵¹⁵ Bulut, **Türkiye’de Siyasal Katılım**, s. 182.

özgürlüğünün sosyal ve mesleki bağlamda anlatımıdır⁵¹⁶. Sendika özgürlüğü, sendika kurma ve sendikaya üye olma ve sendikadan çıkma ile uzak kalma özgürlüğüyle sendikal faaliyette bulunma özgürlüğünü içerir⁵¹⁷.

Sendika özgürlüğünü tanımlarken, ”sendika kurma”, ”sendikadan çıkma” ve benzerinden bahsettiğimize göre burada “sendika”yı da açıklamak gerekmektedir.

Sendika, işçilerin veya işverenlerin çalışma ilişkilerinde ortak, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek için serbestçe ve demokratik esaslara uygun olarak kurulan ve faaliyette bulunan bağımsız, özel hukuk tüzel kişisidir⁵¹⁸. Sendika asıl olarak, sanayi devriminin ortaya çıkardığı işçi sınıfının, çıkarlarını korumak ve geliştirmek için kurdukları örgüttür. Ancak ücretlilerin ya da bağımlı çalışanların öteki kesimleri ve memurlar da zaman içinde aynı amaçla sendikalarda örgütlenmiş böylece sendikacılık sırf bir işçi olgusu olma özelliğini yitirmiştir⁵¹⁹.

Sendikanın başlıca unsurları ise şunlardır. Ortak amaç: sendikalar için amaç olarak, üyelerin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek denmiştir. Bunun yanında günümüz sendikaları sadece işçi-işveren ilişkileri ile yetinmemekle siyasal yaşamı da etkilemektedirler⁵²⁰. Sendikalar üyelerinin menfaatleri doğrultusunda önemli birer baskı grubu işlevi görmektedirler⁵²¹. Serbestçe kurulabilme: Sendikaların serbestçe kurulabilmeleri demek sendikanın meydana gelmesinde devletin hiçbir etki, karışma ve katkısının bulunmaması, sendikanın tamamen onu meydana getirecek kişilerin iradeleriyle kurulması demektir. Bağımsızlık: Sendikalar, yönetim ve faaliyetlerinde, gerek devlete ve gerek diğer sendikalara karşı bağımsız olmalıdırlar. Demokratik ilkelere uygunluk: Demokratik toplum düzeni içerisinde sendikaların işlevlerini, toplumda oynadıkları düzenleyici ve dengeleyici rollerini gereği gibi yerine getirebilmeleri demokratik bir yapıya sahip olabilmeleri ile mümkündür. Ancak, bu şekilde demokratik ve sosyal hukuk devletinin temel gereklerine uygun düşerler. Son olarak sendikalar, tüzel kişiliğe sahip kuruluşlar oldukları gibi aynı zamanda özel hukuk tüzel kişileridirler⁵²².

⁵¹⁶ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku**, s. 245.

⁵¹⁷ Çelik, Nuri, **İş Hukuku Dersleri**, 16. Baskı, Beta, İstanbul, 2003, s. 340.

⁵¹⁸ Tuğ, Adnan, **Sendikalar Hukuku**, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1992, s. 2; Nuri, a.g.e., s. 327.

⁵¹⁹ Gülmez, Mesut, “Memur Sendikaları ve Siyasal Etkinlik”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 2, Ankara, 1999, s. 35.

⁵²⁰ Tuğ, a.g.e., s. 2, 3.

⁵²¹ Gülmez, a.g.m., s. 35.

⁵²² Tuğ, a.g.e., s. 3 vd.

Sendika kavramını böylece açıkladıktan sonra “Sendika Özgürlüğü”nün boyutlarını (yönlerini) ele alabiliriz. Bir örgütlenme özgürlüğü olarak sendika özgürlüğü, genellikle “Bireysel Sendika Özgürlüğü” ve “Kollektif Sendika Özgürlüğü” şeklinde iki boyutta ele alınmaktadır⁵²³.

Bireysel sendika özgürlüğünün de iki yönü vardır. Bunlardan ilki sendika kurma ve sendikaya üye olma özgürlüğüdür ki “pozitif sendika özgürlüğü” olarak ifade edilir. Buna göre, çalışanlar ve işverenler önceden izin almadan sendikalarını ve üst kuruluşlarını kurabilecekleri gibi, bunlara serbestçe üye olabilecek ve üyelikte kalabileceklerdir. Bu özgürlük ayrıca birden fazla sendika içinden dilediğini seçebilme anlamını da taşımaktadır⁵²⁴. İkinci olarak, bir sendikaya üye olan bir kimse üyelikten çıkabileceği gibi üye olmayan bir kimse de üye olmadan kalabilir. Bu da “negatif sendika özgürlüğü” olarak nitelendirilir⁵²⁵.

Sendika özgürlüğünün diğer boyutu ise “Kollektif Sendika Özgürlüğü”dür. Kollektif sendika özgürlüğü, işçi ve işverenlerin kurdukları sendikaların varlıklarının ve faaliyetlerinin güvence altına alınmasını sağlar. Sendikanın varlığının korunması öncelikle devlete karşı söz konusudur. Bu durum, ilk önce sendikaların ve üst kuruluşların kurulmasında serbestlik ilkesini zorunlu kılar. Kollektif sendika özgürlüğü, sadece sendikaların, serbestçe kurulabilmelerini değil kurulduktan sonra varlıklarını sürdürebilmelerini de ve faaliyetlerinde serbest olmalarını da kapsar⁵²⁶.

Sendika hakkı da pek çok uluslararası belgede ve yine 1982 Anayasası’nda yer almıştır. 1948’de Uluslararası Çalışma Teşkilatı’na kabul edilen, ”Sendika özgürlüğü ve sendikalaşma hakkının korunması hakkındaki sözleşme”, uluslararası sendika özgürlüğünün esas metnini teşkil eder. Sözleşmenin 2. maddesinde, ”işçiler ve işverenler herhangi bir ayırım gözetmeksizin ve önceden izin almaya bağlı olmadan istedikleri kuruluşları kurabilir ve tüzüklerine uymak şartıyla bu kuruluşlara katılabilirler” hükmüne yer verilmiştir⁵²⁷. Görüldüğü üzere Sözleşme, “çalışanlar”a tanıdığı sendika kurma ve kurulan sendikalara üye olma hakkının uluslararası hukuksal çerçevesini belirleyen üç

⁵²³ Sur, Melda, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Sendika Hakkı”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 16, Ankara, 1994, s. 38; Tuğ, a.g.e., s. 9; Çelik, a.g.e., s. 341.

⁵²⁴ Çelik, a.g.e., s. 341, 341; Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ile Divan tarafından “pozitif sendika özgürlüğü” ile ilgili verilen kararlar için bkz. Sur, a.g.m., s. 42 vd.

⁵²⁵ Çelik, a.g.e., s. 347; Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ile Divan tarafından “negatif sendika özgürlüğü” ile ilgili verilen kararlar için bkz. Sur, a.g.m., s. 42 vd.

⁵²⁶ Tuğ, a.g.e., s. 10; Çelik, a.g.e., s. 347.

⁵²⁷ Sözleşmenin Türkçe metni için bkz. Tuğ, a.g.e., s. 16.

temel ilkeye yer vermiştir. Bunlar; hiçbir biçimde ayırım gözetmeme, önceden izin almama ve seçilen (istenen) örgütü kurabilme ilkeleridir⁵²⁸.

Ayrıca insan hakları evrensel bildirisinin 23. maddesinin 4. fıkrasında, ”Herkesin çıkarlarının korunması için sendikalar kurmaya ve bunlara katılmaya hakkı vardır.” hükmüne ve Avrupa İnsan Hakları sözleşmesi 11.maddesinde, ”Herkes barışçı bir şekilde toplanma ve dernek kurma özgürlüğüne sahiptir. Dernek kurma hakkı başkalarıyla sendika kurma ve çıkarmalarını korumak için sendikalara girme hakkını da kapsar.” hükmüne yer verilmiştir⁵²⁹. Ve Avrupa Birliği, Çalışanlar Temel Sosyal Hakları Topluluk Şartına göre, “Avrupa Topluluğu çalışanlarının ve işverenlerinin ekonomik ve sosyal çıkarlarını korumak için seçtikleri mesleksel ya da sendikal örgütleri kurmak amacıyla özgürce örgütlenme hakkı vardır.”(m.11)⁵³⁰.

1982 anayasasının ise 51. maddesi sendika kurma hakkını düzenlemiştir. Buna göre, ”İşçiler ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde ekonomik ve sosyal hak ve menfaatleri korumak ve geliştirmek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahip tirler....

Sendikalara üye olmak ve üyelikten ayrılmak serbesttir.

Hiç kimse sendikaya üye olmaya, üye kalmaya, üyelikten ayrılmaya zorlanamaz....

Herhangi bir iş yerinde çalışabilmek, işçi sendikasına üye olmak veya olmamak şartına bağlanamaz...”.

3.3.4.Vakıf kurma

Vakıf da, dernek gibi bir özel hukuk tüzel kişisi ise de burada bir malın ya da malvarlıksal değeri olan bir hakkın, belli bir amaca tahsisi söz konusudur. Oysa dernek, belli amaca yönelmiş ve örgütlenmiş kişi topluluğudur⁵³¹.

Diğer taraftan, kuruluş biçimleri bakımlarından da vakıflarla dernekler arasında önemli farklar belirlenebilir. Dernekler, Medeni Kanun ve Dernekler Kanunu uyarınca “yazılı” bir hukuki muamele (tüzük) ile kuruldukları halde, vakıflar, ya resmi bir senet ya da bir vasiyetname ile kurulabilirler. Vakıfta, bir kişinin mal varlığını ya da mal varlığına

⁵²⁸ Bu ilkeler ve ayrıntılı açıklaması için bkz. Gülmez, Mesut, ”Sendika Kurma Hakkının Uluslararası İlkeleri ve Türkiye“, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 7-8, Ankara, 1985-1986, s. 34 vd.

⁵²⁹ Tuğ, a.g.e., s. 19.

⁵³⁰ Gülmez, Mesut, “AB Hukukunda Sendikal Haklar ve Türkiye’nin Uyum Sorunu”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 23-24, Ankara, 2001-2002, s. 3.

⁵³¹ Yücekök, a.g.m., s. 157.

ait bazı değerleri bir amaca tahsisi söz konusu iken, derneklerde kazanç paylaşma dışında, belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere belli sayıda kişinin bir araya gelmesi söz konusudur⁵³².

Vakfın tarifini yapmak gerekirse; vakıf, hukuki bir akit (sözleşme) olup, bununla bir kimse ideal bir gaye için menkul veya gayri menkul mülk ve emlakini, dini, hayırsal ya da toplumsal bir gayeye süresiz olarak tahsis eder. Bu tahsisin gerçekleşmesi bir takım şartlar lazımdır. Vakfeden vakfettiği malın mülkiyetine ve vakıf yapma yetkisine sahip, özgür, akıl ve baliğ olması gerekir⁵³³. Vakıflar hem gerçek kişiler, hem de tüzel kişiler tarafından kurulabilirler. Ancak vakıflar şahıslardan değil de mal varlığından oluşan topluluklar oldukları için bunların üyeleri yoktur, bunun yerine kurucuları ve vakfın tüzüğündeki kurallara göre oluşturulan yönetim organları vardır⁵³⁴.

Vakıflar değişik kategorilere ayrılırlar. İlk ayırım “bağımsız vakıflar” ve “bağımsız olmayan” vakıflardır. Buna göre, tüzel kişiliği bulunan ve hukuki bakımdan bağımsız duruma getirilmiş mal topluluklarına, bağımsız vakıflar denir. Bu vakıfların, hak ve fiil ehliyetleri, organları ve konutları mevcuttur. Bağımsız olmayan vakıflarda ise, bir mal veya mal topluluğu özel bir amaca tahsis edilmiştir⁵³⁵.

İkinci ayırım, “olağan“ ve ”özel“ vakıflar şeklindedir. Olağan vakıflarda bir mal varlığının tümünün, geçmiş ya da gerçekleşeceği anlaşılan her çeşit gelirin veya ekonomik değeri olan haklarının belli bir amaca tahsisi söz konusudur. Özel vakıflar ise kendi içinde “aile vakıfları“, “istihdam edilenlere ve işçilere yardım vakıfları“ ve “kamuya yararlı vakıflar“ şeklinde ayrılır. İlk iki kategorideki vakıflar, adlarından da anlaşılacağı üzere daha dar bir alana yönelik vakıflardır. Gelirlerinin en az yarısından fazlasını, kamu görevi niteliğindeki işlerin yapılmasına bırakmayı amaç edinmiş bulunan vakıflara ise kamuya yararlı vakıflar denir⁵³⁶.

1982 Anayasası “vakıf kurma hakkı“ ile ilgili olarak ayrı bir düzenlemeye gitmemiş, “dernek kurma hürriyeti“ni düzenleyen 53. maddenin son fıkrasındaki, “bu madde hükümleri vakıflarla ilgili olarak da uygulanır“ diyerek vakıf kurma özgürlüğünü,

⁵³² Yücekök, a.g.m., s. 157.

⁵³³ Özdemir, Hikmet, “Vakıflar ve Sivil Toplum”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 309.

⁵³⁴ Plagemann, Gottfried, “Sivil Toplum Örgütleri için Türkiye’deki Hukuki Şartlar”, içinde. **Devlet ve Sivil Toplum Bağlamında Halk Katılımcılığı ve Sivil Toplum Kuruluşları**, Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 2002, s. 49.

⁵³⁵ Yücekök, a.g.m., s. 159.

⁵³⁶ Yücekök, a.g.m., s. 160

“dernek kurma hürriyeti“ altında hükme bağlanmıştır. Buradan hareketle genel bir ifade ile denilebilir ki, herkes önceden izin almaksızın vakıf kurma hakkına sahiptir.

Bunun yanında, Medeni Kanuna göre vakıf ise şöyle düzenlenmiştir: Vakıf, başlı başına bir varlığı olmak üzere, bir malın belirli bir gayeye tahsisidir. Dernekler alanında, dernek kurma özgürlüğü ile aynı doğrultuda olarak Medeni Kanun, vakıflar bakımından da “vakıf (kurma) özgürlüğünü“ kabul etmiştir. Böylece, hukukumuzda bir kimse dilediği vakıfları kurabileceği gibi (vakıf kurma özgürlüğü) hukuk düzenin sınırları içinde kalmak koşulu ile vakıf yoluyla gerçekleştirmek istediği amacında dilediği şekilde seçebilir ⁵³⁷.

3.3.5.Örgütlenme özgürlüğü ve sivil toplum

Örgütlenme özgürlüğünün diğer bir ifade ile bireylerin bir araya gelerek kullandıkları bu özgürlüklerin, düşünce ve isteklerin bir araya gelinerek açıklanması, amaçlanan faaliyetlerde bireysel eylemlerle kıyaslanmayacak bir güce sahip olunması ve insanları toplumsal hayatın her aşamasında etkin kılması yönünden ⁵³⁸ sivil toplum için özel bir önemi vardır. Çünkü birey toplumsal, siyasal, iktisadi yapı üzerinde ancak gruplar aracılığı ile toplu özgürlükler sayesinde etkili olabilir ⁵³⁹.

Diğer taraftan sivil toplumun bir unsuru bulunduğu, sağlıklı bir demokrasinin işleyebilmesi için, kamuoyu oluşmasında etkili örgütlerin toplumun bütün katmanlarını kapsamaları zorunluluğu belirlemektedir. Gerçekten “türdeş” bir toplumda, demokrasi olamaz ⁵⁴⁰.

Bunu gidermenin yani çoğulculuğu sağlamanın bir aracı ise, değişik düşünce ve kanaatlerin rahatça ifade edilebildiği ve faaliyet sahasına sokulabildiği, sivil toplum alanı içinde yer alan gönüllü örgütlerdir. Başka bir anlatımla, demokratik toplum gereklerinin izin verdiği ölçüde örgütlenme düzeyi ve örgütlenme özgürlüğünü anlayış ve algılayış biçimi bize çoğulculuk ve dolayısıyla sivil toplum anlayışı hakkında bir ipucu olacaktır. Yani sadece sistemin onayladığı ya da kurulu düzene hakim olan değerleri benimseyen örgütlerin (dernek, sendika, vakıf vb.) kurulabilmesi mümkünse ne gerçek anlamda örgütlenme özgürlüğü ⁵⁴¹ ne de sivil toplum alanı mevcut demektir.

⁵³⁷ Yücekök , a.g.m., s. 159

⁵³⁸ Bulut, **Türkiye’de Siyasal Katılım**, s. 174.

⁵³⁹ Kaboğlu , **Kollektif Özgürlükler**, s. 65.

⁵⁴⁰ Tunçay, a.g.m., s. 14.

⁵⁴¹ Sunay , a.g.e., s. 229.

Esas itibariyle ülkenin bütün yetişkin vatandaşlarının siyasal toplumun bir mensubu olduğu demokrasilerde vatandaşların istedikleri takdirde topluma ilişkin sorunların çözümünde taraf olabilecekleri ve kişisel ve örgütsel düzeyde kanaat belirtebilecekleri bir anlayış geçerli bulunmaktadır. Sözü edilen anlayışın dayandığı yapılanma ise devlet alanından farklı siyasal iktidarın belirleyici olmadığı, devletten özerk olarak oluşturulan ve toplumsal sorunların geniş olarak tartışılabileceği örgütlerden oluşan sivil toplum yapılanmasıdır⁵⁴². Görüldüğü üzere toplumsal sorunların tartışılabildiği ve örgütlenme özgürlüğüne dayanan örgütlülük sivil toplumun ve temel de demokrasinin belirleyici bir ögesi durumundadır.

Bu açıklamaların yanı sıra örgütlenme özgürlüğü kapsamında ele aldığımız dernek, sendika ve vakıfların bire bir sivil toplum açısından anlamlarını ortaya koymak da faydalı olacaktır. Özellikle ülkemizde sivil toplum örgütlenmesinde en çok rastlanan örgüt biçimi derneklerdir⁵⁴³. Derneklerin kültürel, sosyal, bilimsel, ahlaki, spor faaliyetleri gibi pek çok alanda faaliyet gösterebileceğini belirmiştik. Birer sivil toplum örgütü olarak dernekler bu alanda özerk olarak faaliyette bulunarak toplumsal yaşama katkıda buldukları gibi üyelerinin ve ilgili diğer bireylerin de maddi ve manevi gelişimlerine katkıda bulunmaktadırlar. Derneklerde düşüncelerin açıkça ifade edildiği, insanlar arasında iletişim ve toplumsal bir ilişki görmemize imkan veren bir topluluğun oluşturulması süreci vardır⁵⁴⁴. Bir de sözü edilen alanlarda aynı zamanda devletin de faaliyette bulunduğu düşünülürse güçlü bir dernekleşmenin bu alanda devlete ihtiyaç bırakmayacak şekilde faaliyet göstermesiyle, siyasal yaşamda bir nevi iktidarın paylaşılması ve fiilen siyasal iktidarın sınırlandırılması da sağlamış olacaktır. Bu ise özgürlükler, sivil toplum ve demokrasi açısından elbette arzu edilir bir durumdur.

Sendikalar ise derneklere göre daha sınırlı bir insan topluluğuna hitap etmektedirler. Bununla beraber geniş açıdan bakıldığında gerçekte sendikaların toplumun büyük bir kesiminin genel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak, kalkınmalarını sağlamak ve iş verenle işçiler arasında çıkacak anlaşmazlıklar yüzünden toplum düzeninin bozulmasını önlemek⁵⁴⁵ gibi sivil toplum açısından son derece önemli işlevleri vardır. Sendikalar için mesleki amaç ön planda yer alır. Bu çerçevede sendikalar sosyal ve ekonomik hakları

⁵⁴² Sunay a.g.e., s. 236, 237.

⁵⁴³ Eker, a.g.e., s. 93.

⁵⁴⁴ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 60.

⁵⁴⁵ Çelik, a.g.m., s. 325.

gerçekleştirmede en etkili araçtır. Hatta bu yönüyle sendikalar, siyasal alanda önemli bir katılım ve baskı aracıdır. Sendikaların baskı grubu olarak işlevleri derneklerden daha belirgindir⁵⁴⁶. Ayrıca sendikalar üyelerini gerek doğrudan gerek sendika aracılığı ile siyasal sürece katmakla, demokrasinin işlerliği açısından önemli bir işlevi yerine getirmiş sayılırlar⁵⁴⁷.

Ülkemiz açısından sivil örgütlenmenin en başarılı örnekleri ise vakıflardır. Vakıflar, devletin yükünün çok büyük bir bölümünü üstlenerek her türlü hizmeti gönüllü olarak yapmışlardır. Çok eski tarihlerden günümüze kadar kurulmuş binlerce vakıf; eğitim, sağlık, sosyal yardım, kültür sanat ve benzeri daha birçok alanda toplumun her kesimine hizmet vermektedir⁵⁴⁸. Vakıfların, dernek ve sendikalara nispeten biraz daha sosyal içerikli olduklarını söylemek mümkündür. Bu yönüyle vakıflar toplumsal yaşamdaki düzenin her türlü sarsıntı ve örselemelerden korunmasına, bireyler arasında yardımlaşma ve dayanışma yoluyla karşılıklı sevgi bağlarının kurulmasına çalışırlar⁵⁴⁹.

Sonuç olarak dernek, sendika ve vakıfların birer sivil toplum örgütü olarak, toplum sahasında birbirlerini bir nevi tamamlayan faaliyetlerde bulduklarını söylemek mümkündür. Özgürlükler ve insan hakları gibi alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin dernek şeklinde örgütlendiği⁵⁵⁰, doğaları itibarıyla ve yasal olarak işçi ve işverenlerin menfaatleri doğrultusunda sendika şeklinde örgütlendiği⁵⁵¹, dini ve sosyal yardım alanların da vakıf tarzı örgütlendiği⁵⁵² söylenebilir. Ancak buradan hareketle tam bir genelleme yapmak doğru değildir.

⁵⁴⁶ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 60.

⁵⁴⁷ Bulut, **Türkiye’de Siyasal Katılım**, s. 183.

⁵⁴⁸ Ataseven, Gülsen, "Sivil Toplum Kuruluşları ve Kadın", **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı:18, 1997, s. 343.

⁵⁴⁹ Özdemir, a.g.m., s. 313.

⁵⁵⁰ Örnek olarak, İnsan Hakları ve Mazlumlar için Dayanışma Derneği (MAZLUDER); İnsan Hakları Derneği (İHD) verilebilir. Bunlardan MAZLUMDER hakkında bir çalışma için bkz. Ensaroğlu, Yılmaz, "İnsan Hakları Mücadelesinde Sivil Toplum Örgütlenmesinin Önemi: MAZLUMDER Örnek Olayı", **Yeni Türkiye, Sivil Toplumun Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 324 vd.

⁵⁵¹ Örnek olarak, Türk-İş, Disk, Hak-İş, TİSK gibi sendikalar verilebilir.

⁵⁵² Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı ve Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı (TGTV) gibi vakıflar da vardır. Ancak bunlar, sivil toplum örgütleri arasındaki belirli bir grubun çıkarlarını birlikte temsil etmeye ve sivil toplum konusunda belirli bir anlayışın yayılmasına yönelik çalışan örgütlerdir. Dolayısıyla bunlar, belirli bir mal varlığını belirli bir şekilde kullanmak amacıyla kurulan klasik anlamdaki vakıflar değildirler. (Plagemann, a.g.m., s. 49.)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.SİYASAL İKTİDAR (SİYASAL TOPLUM) KARŞISINDA SİVİL TOPLUM

Sivil toplumun, tarihi süreç içerisinde her ne kadar siyasal iktidar (siyasal toplum)'la özdeş yani aynı anlamda kullanıldığı dönemler oluşmuşsa da yapılan açıklamalar ışığında görülüyor ki, sivil toplum bugün siyasal iktidar alanının dışında bir alanda yer almaktadır. Bu anlamda devlet müdahalesinden uzak, özerk olarak toplumun kendi kendini inşa etmesi anlamına geldiğini belirttiğimiz sivil toplumun önemli bir işlevi de, siyasal iktidar için bir “sınır” oluşturmasıdır.

İşte bu bölümde öncelikle sivil toplumun siyasal iktidar için bir sınır oluşturabilme potansiyeli değerlendirildikten sonra, devam eden bölümlerde ayrıca sivil toplumun siyasal iktidara demokratikleşme açısından ne gibi katkılarda bulunabileceği ve son olarak da sivil toplumun aynı katkıyı topluma yapıp yapamayacağı ele alınacaktır.

4.1.Siyasal İktidarın Sınırlandırılması ve Sivil Toplum

İktidardaki yöneticilerin (kişi, grup, parti) keyfi ve kötü karar almalarını engellemek amacı ile iktidarın sınırlandırılması sorunu tarih boyunca önemli bir uğraş konusu ola gelmiştir. Çünkü iktidarın faaliyetleri, insan için sonuçları çok ciddi sorunlar doğuracak faaliyetlerdir⁵⁵³. Bu sorunun çözümü için çeşitli yollarla önlemler ileri sürülmüştür. Modern dünyada meydana gelen değişiklikler ileri sürülen bu yolların bazılarının anlamı, kapsamı ve yararı üzerinde etkiler yapmıştır⁵⁵⁴.

Bu şekilde özetlenebilecek olan siyasal iktidarın sınırlandırılması konusunu açacağımız bu başlık altında ilk olarak siyasal iktidarın hangi nedenlerden ötürü sınırlanması gerektiğini, daha sonra modern anlamda siyasal iktidarı sınırlamak için kullanılan yöntemleri ve en son olarak da bu açıdan sivil toplumun işlevini ortaya koymaya çalışacağız.

⁵⁵³ Aktaş, Sururi, **Hayek'in Hukuk ve Adalet Teorisi**, Liberte, Ankara, 2001, s. 115.

⁵⁵⁴ Çam, a.g.e. , s. 365.

4.1.1.Siyasal iktidarın sınırlandırılmasının gerekliliği

Yukarda belirtildiği üzere siyasal iktidar ülke içerisinde meşru olarak zor (cebir) kullanma tekeline sahip bir iktidardır. Meşru zor kullanma unsuru çoğu zaman çeşitli niteliklere bürünebilir; denetimsiz, sınırsız, sert ve arşırı olabilir. Bu noktada siyasal gücü kullanma ve uygulama yani eyleme dönüştürme yetkisine sahip olan iktidarın “dizginlenmesi” gerekliliği ortaya çıkar. Zira sınırlandırılmamış, kurallara bağlanmamış bir siyasal iktidar insanın özgürlüğüne yönelik en büyük tehdittir⁵⁵⁵. Gerçekten de, siyasal toplumda, iktidar ve iktidar ilişkileri ortaya çıktığı andan beri, bu iktidar karşısında bireyi ve toplumsal yapıyı korumak, insanın düşünce ve çabalarının başlıca endişesi olmuştur⁵⁵⁶. Bu nedenle, devlet yaşamında ve kamu düzeninde, insanlık onurunu ve şerefini ve insan haklarını temel kabul eden kurum ve kurallar oluşturulmalıdır. Bunun ilk şartı ise, siyasal iktidarın sınırlandırılmasıdır⁵⁵⁷.

Siyasal iktidarın sınırlanması gerekliliğine yönelik nedenler temelde, “siyasal iktidarın yozlaşması”, “baskıya karşı direnme”, “ekonomik değerlerin korunması”, “insan haklarının korunması” ve “egemenlik kaynağının değişmesi” şeklinde belirtilmektedir⁵⁵⁸.

Siyasal iktidarı kullanmak, yapısından doğan tehlikeleri bünyesinde barındırır. Onu kullanan insanlar siyasal gücün etkisi altında sahip oldukları siyasal güçlerini aşırı bir şekilde eylemlere dönüştürmek için kullanabilirler⁵⁵⁹. Hatta siyasal gücü ellerinde bulunduranlar, kullandıkları, sahibi oldukları bu gücü “su-i istimal” etmeye çok yatkındırlar. İnsan doğası itibariyle ne kadar anlayışlı ve adil olursa olsun, siyasal ortamın durumu ile insanların kendisine yönelmeye başlaması, etrafının bir kısmı “dalkavuk” ve “riyakârlar”la çevrilmiş olması ve onlar tarafından sürekli methedilmesi, doğruluk ve adalet yolundan ayrılmaya ve elindeki gücü kötü kullanmaya yol açar⁵⁶⁰. Başka bir anlatımla, iktidar sahiplerinin de birer insan olmak bakımından kin, ihtiras ve

⁵⁵⁵ Kutlu, a.g.e., s. 85.

⁵⁵⁶ Savcı, Bahri, “Siyasi İktidarı Hukukla Bağlama Çabasının Geçirdiği Seyir”, **AÜSBFD**, Cilt: XII, No: 4, 1957, s.65.

⁵⁵⁷ Ünal, Şeref, **Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s. 21.

⁵⁵⁸ Bkz. Kutlu, a.g.e., s. 86 vd.

⁵⁵⁹ Kutlu, a.g.e., s. 86.

⁵⁶⁰ Özçelik, a.g.e., s. 85; Bunlara bir de teknik ilerlemeleri eklemek gerekir. Çünkü teknik ilerleme yöneticinin güçlerini kötüye kullanmak eğilimlerini geliştirmiştir. Kudretin araçlarını arttırmak demek, onun kötüye kullanılması olanaklarını da arttırmak demektir. Duverger,(**Politikaya Giriş**, s. 194.)

menfaatlerinin esiri olarak ellerindeki sınırsız yetkiyi her zaman kötüye kullanmaları ve kendi çıkarlarına alet etmeleri mümkündür⁵⁶¹. Daha da kötüsü, daima çoğalmak, genişlemek, sınır tanımamak ve bir noktada merkezileşerek şahsileşmek eğiliminde olan siyasal iktidar, adeta bireyleri özgürlükler noktasında ümitsizliğe düşürecek bir yoğunluk kazanır⁵⁶². O halde siyasal güce sahip olmanın doğasından kaynaklanabilecek bu aşırılığın, siyasal iktidarın çeşitli vasıtalarla sınırlanarak önlenmesi gerekmektedir.

Baskıya karşı direnme gücü ise temelini “toplumsal sözleşme” den almaktadır. Kişinin doğuştan sahip olduğu, vazgeçilemez, zaman aşımına uğramaz “doğal haklar”⁵⁶³ kavramı da toplumsal sözleşme görüşü ile birlikte kişinin baskıcı, ”zorba” yönetime karşı direnmesinin esasını oluşturmuştur⁵⁶⁴.

Buna göre eğer yöneticiler, kişilerin mutluluğunu, iyiliğini ve adaleti sağlamıyorsa ve emirleri hukuka uygun değilse o vakit idare edilenler için bu emirelere hukuki bakımından itaat etme borcu ortadan kalkar ve bu durumda baskıya karşı direnme meşrudur. Bu hak siyasal sözleşmeden doğan normal bir sonuçtur⁵⁶⁵. Dolayısı ile toplumsal barışı ve dayanışmayı korumak ve hukukla kayıtlı olmasını sağlamak adına iktidarın sınırlandırılması zorunluluğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır⁵⁶⁶. Bu durumu çarpıcı bir şekilde belirten St. Thomas şöyle demektedir: “Görevine sadık olmayan bir kral kendisine itaat edilmesi iddiasını kaybedeceğinden, böyle bir durumda kensini tahtından indirmek isyan sayılmaz. Çünkü kendisi asi olmuş ve halk kendisini devirmek hakkına kavuşmuştur. Fakat böyle yapmak yerine, en iyisi onun gücünü sınırlamaktır. Böylece, onu kötüye kullanmak imkânından yoksun kalacaktır. Aksi halde, tek bir kişinin keyfine ve iradesine bağlı kaldığımız sürce bizim için başka bir güvence yoktur”⁵⁶⁷.

Bu noktaya dikkat çekerek, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin önsözünde şu ifadeye yer verilmiştir, “*İnsanın zulüm ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmaya mecbur kalmaması için insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunmasının esaslı bir zorunluluk olması gerekmektedir*”⁵⁶⁸.

⁵⁶¹ Ünal, a.g.e., s. 21.

⁵⁶² Savcı, a.g.m., s. 125.

⁵⁶³ Doğal haklar konusunda bir açıklama için Bkz. Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 153 vd.

⁵⁶⁴ Kutlu, a.g.e., s. 88.

⁵⁶⁵ Göze, Ayferi, “XVI. Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme”, **İÜHFİM**, Cilt: XXXIV, No: 14, 1969, 243.

⁵⁶⁶ Özçelik, a.g.e., s. 96.

⁵⁶⁷ Bkz. Ünal, a.g.e., s. 21.

⁵⁶⁸ Kutlu, a.g.e., s. 92.

Diğer taraftan siyasal iktidarın sınırlandırılması konusunda önemli bir husus da insanların ekonomik çıkarlarının korunması sorunudur. Mülkiyet konusunun ortaya çıkardığı mal varlığına sahip olma, bu maddi değerlerden yararlanmanın hak durumuna gelişi, siyasal düzenin mülkiyet hakkına geçerlilik tanınması ve hangi oranda koruma sağladığı siyasal iktidarın sınırlandırılması konusunda ele alınmaktadır⁵⁶⁹. Günümüzde özellikle “sosyal devlet” anlayışıyla kamu harcamaları giderek artma eğilimine girmiştir. Devletin toplumun temel ihtiyaçları olan özellikle eğitim, sağlık, konut ve sosyal güvenlik gibi sosyal faydası yüksek olan hizmetleri üzerine alması devletin etkinlik alanını genişletmiştir. Bununla birlikte bu hizmetleri yerine getirmekle görevli olan yöneticilerin, devletin ekonomideki rolü ve işlevleri arttıkça siyasal yozlaşmaya daha açık hale geldikleri görülmektedir. Buna ilaveten toplumda bir rant paylaşımı kavgası ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden tüm bunların önüne geçebilmek için siyasal iktidarın sınırlandırılması, bu anlamda ekonomik olarak da sınırlandırılması gerekmektedir⁵⁷⁰.

Siyasal iktidarın sınırlandırılması hususunda insan haklarının korunmasının önemi ele alınan diğer nedenlerle yakından ilgilidir. Siyasal iktidarın sınırlandırılmasının bir bütün olarak gereklerinden biri de kişilerin dokunulmaz alanlarının hukuken güvence altına alınmasıdır. Bu, geleneksel olarak devlet iktidarını sınırlamanın (açıklanacağı üzere) temel aracı olduğu gibi, bu sınırlamaya ihtiyaç duyulmasının da temel nedeni insan haklarını teminat altına alabilmektir⁵⁷¹. Zira siyasal iktidarın yozlaştığı, baskının bir düzen olduğu ve insanların maddi değerlerine sahip olamadığı bir siyasal yapıda insan haklarından söz etmek mümkün değildir⁵⁷². Ancak zamanla insan hakları alınındaki gelişmeler ve somut ilerlemeler sözedilen alanlarda da değişimlere yol açmıştır. Siyasal iktidarın sınırlandırılmasının gerekliliği hususunda, insan haklarının işlevini şu şekilde açıklamak mümkündür. Her insan dünyaya kişisel, doğal, başkasına devredilemeyen, vazgeçilemeyen ve dokunulamayan bazı haklara sahip olarak gelir. Bu haklar, eşitlik, özgürlük, yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı gibi çok çeşitlidir. Siyasal iktidarın görevi sadece bu haklara uymak ve uyulmasını sağlamaktır. Kişi, insan olmak dolayısıyla başlı başına bir amaçtır. Siyasal iktidarın etkinlik sınırı, kişiyi saran ve ona serbest hareket etme

⁵⁶⁹ Gray, Jhon, **Sınırlı Devlet Pozitif Bir Gündem**, Çeviren: Doğan Nadi Leblebici, Editör: Atilla Yayla, Mustafa Erdoğan, Ankara, 1994, s. 46.

⁵⁷⁰ Kutlu, a.g.e., s. 92-95.

⁵⁷¹ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 128.

⁵⁷² Kutlu, a.g.e., s. 96.

imkânı veren bu hak ve özgürlükler alanıdır. Bu sınır siyasal iktidar tarafından aşılmamalı, ihmal edilmemelidir. Siyasal iktidarın serbest hareket alanının sınırlarını belirleyen bu hakların ihlali imkânsızdır. Demek oluyor ki siyasal iktidar, özellikleri belirtilen, bu haklarla sınırlanmaktadır⁵⁷³.

Nihayet “ulus devletin” ortaya çıkmasıyla egemenliğin ulusa geçmesi siyasal iktidarın sınırlandırılması adına başka bir adım oluşmuştur. Ulus devlet ile, “monarşi”nin yol açtığı siyasal baskıların iktidarın kötüye kullanılması yollarının ortadan kaldırılması için kişisel egemenlikten, topluma yönelen egemenlik anlayışına geçildi. Buna bağlı olarak egemen irade, çoğunlukla “soyut” kalan ama demokratik usullerle devamlı denetlenebilen temsili bir iradeyi kurmuş oldu. Monarşinin yol açtığı iktidar yozlaşmasının ardından ulus devlet, sınırlı, demokratik ve hukuki bağlarla çevrelendi. Eski durumdan dersler alınarak ideal iktidar, denetlenebilen bir içeriğe göre oluşturuldu. Böylece siyasal iktidarın “mutlaklığı” ulus yararına kayıtlıdır. Buna ilaveten hukuki bir çerçeve çizilerek anayasal güvencelerle sağlam bir insan hak ve özgürlükleri düzeni oluşturularak iktidarın bununla bağlı olması sağlandı⁵⁷⁴.

Sonuç olarak siyasal iktidarı sınırlandırma çabalarında görülen ortak özellik eşit ve güven içinde yaşamak, siyasal iktidarın baskıcı ve kuşatıcı eğilimlerle yönlendirilmesine ve kamusal yaşamı keyfiliğe kapalı tutmaktır⁵⁷⁵. Bu noktada ise “hukukun üstünlüğü”⁵⁷⁶ ön plana çıkmaktadır. Hukukun üstünlüğü siyasal düzenin temeli kabul edildiğinde yöneticiler, kendi keyiflerine göre değil hakka ve adalete uygun yöntemler kullanırlar. Siyasal iktidarın etkinlik serbestliğini daraltan bu sınırlamanın amacı, hiç kuşkusuz vatandaşların temel özgürlük alanını güvence altına almaktır. Çünkü “iktidar” tekelleşmesinin olduğu yerde zorbalığın ortaya çıkması oldukça muhtemeldir⁵⁷⁷.

4.1.2.Siyasal iktidarın sınırlandırılma yöntemleri

Yukarıdaki açıklamalarımızda siyasal iktidarın sınırlandırılması hususunda ortaya konan nedenleri ele aldık. Netice olarak siyasal iktidarın değişen nedenlerle de olsa sınırlandırılması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu başlık altında ise siyasal iktidarın sınırlandırılmasında başvurulan yol ve yöntemler kısaca ele alınacaktır.

⁵⁷³ Özçelik, a.g.e., s. 90, 91.

⁵⁷⁴ Kutlu, a.g.e., s. 97, 98.

⁵⁷⁵ Kutlu, a.g.e. s. 98.

⁵⁷⁶ Hukukun üstünlüğü konusunda bir çalışma için bkz. Karayalçın, Yaşar, “Hukukun Üstünlüğü (Kavram-Bazı problemler)”, **Bedri Gürsoy Armağanı**, AÜSBF, Ankara, 1992.

⁵⁷⁷ Lipson, a.g.e., s. 301.

İktidarın sınırlandırılması için ileri sürülen yol ve yöntemler beş başlık altında toplanabilir: Anayasal düzen, kişi hak ve özgürlükleri, anayasalık denetimi, kuvvetler ayrımı ve çift meclis⁵⁷⁸.

4.1.2.3. Anayasal düzen

Anayasa, varlığıyla siyasal iktidara bir sınır çizerek onu sınırlar. Tarihsel olarak “anayasacılık”ın iktidarın sınırlandırılması yönünde önemli bir rol oynadığı açıktır⁵⁷⁹. Tarihsel bağlamda bu konuda ileri sürülen görüşlerin temel amacı, kısaca, bireysel özgürlüklere değişmez, anayasal güvenceler sağlamaktır. Bundan dolayı anayasacılık bir bakıma “sınırlı devlet”i gerçekleştirme projesidir. Öyle ki, modern anayasacılık başlangıcından itibaren sınırlı devlet düşüncesiyle bir arada gitmiştir. Anayasacılığın esaslı özelliği, keyfi yönetimin tersine, hukuki ve kurumsal mekanizmalarla sınırlandırılmış bir yönetim oluşturmaktır. Buna bağlı olarak, anayasa yapmanın amacı, devleti sınırlandırmak ve yönetenlerin hukuka ve kurallara uymasını temin etmektir⁵⁸⁰.

Bununla birlikte anayasacılığın daha iyi kavranabilmesi için bir noktanın özellikle vurgulanması gereklidir. Anayasa kavramı ile anayasacılık kavramı arasında yakın bir ilişki olmasına rağmen bu iki kavram aynı şey değildir. Başka bir anlatımla, bir anayasası olan her ülkede anayasacılığın geçerli olması söz konusu değildir. Eğer öyle olsaydı, hemen hemen bütün dünyada anayasacılığın hüküm sürmesi gerekirdi, çünkü neredeyse her ülkenin bir anayasası vardır⁵⁸¹.

O halde yukarıdaki açıklamalara ilaveten, anayasacılık, temel olarak, temel hakların anayasal olarak tanınıp güvence altına alınmasını, devlet iktidarının belli hukuk kurallarına bağlanmasını gerektirmektedir. Bu nedenle anayasacılık ve anayasal devletle hukuki bir belge olarak anayasaya sahip olmak birbirinden farklı şeylerdir. Diğer bir anlatımla anayasası olan her devlet anayasal devlet değildir. Anayasal devlet anayasanın, bireylerin dokunulmaz alanlarını korumak üzere siyasal yönetim üzerinde etkili bir “kısıtlayıcı” olarak işlev gördüğü devlettir. Anayasanın bu işlevi görmediği yerde yani anayasanın sadece devletin teşkilat yapısını “gösterdiği”, ama onu sınırlamadığı bir ülkede anayasal devletin varlığından söz edilemez⁵⁸². Özetle anayasal devlette, siyasal iktidarlar

⁵⁷⁸ Çam, a.g.e., s. 367.

⁵⁷⁹ Çam, a.g.e., s. 367.

⁵⁸⁰ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 18.

⁵⁸¹ Yayla, Atilla, **Siyaset Teorisine Giriş**, Siyasal Kitapevi, 4. Baskı, Ankara, 2004, s. 121, 122.

⁵⁸² Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 18-19.

yetkilerini anayasadan almakta ve onun koyduğu kurallarla bağılı olmakta, sınırlanmaktadır⁵⁸³.

4.1.2.2.Kişi hak ve özgürlükleri

Siyasal iktidarın sınırlandırılmasının bir diğer vasıtası ise kişi hak ve özgürlükleridir. Buna göre siyasal iktidarın sahip olduğu güç mutlak değildir, belli sınırlarla çevrilidir. Bu sınırlar insanların doğuştan sahip oldukları hak ve özgürlüklerdir. İnsanlar bu hak ve özgürlüklerini devletten almamışlardır. Bunlara sırf insan olmak itibarı ile sahiptirler. Bu nedenle bu hakları korumakla görevlendirilmiş olan siyasal iktidar için, kişilerin bu dokunulmaz hakları aşamayacak bir sınır oluşturmaktadır⁵⁸⁴. Çünkü, vatandaşlarının insan haklarını reddeden siyasal iktidar meşru değildir, “yalın güçte sembolleşen böyle bir devletin ahlakî bakımından her hangi bir eşkiya çetesinden farkı yoktur”⁵⁸⁵. Temel olarak siyasal iktidarın sırf iktidar olarak meşruluğundan söz edilmez. Meşruluk ona kendi dışından verilir. Bu da onun insan haklarını korumak, onlara saygılı olmak, toplumda barışı sağlamak için kurulmuş bir yapı olmasından başka bir şey değildir⁵⁸⁶.

Siyasal iktidar, insan hakları kullanımlarına ilke olarak karışmamalıdır. İnsanlar siyasal iktidarın müdahalesinden korunmuş bir şekilde kendi dünya görüşleri ve hayat tarzı tecihlerine göre kendi yaşamlarını düzenleyebilmeli, şayet gerekli olursa başkalarıyla amaç ve idealleri çerçevesinde her türden ortak etkinlik yapabilmelidirler⁵⁸⁷. Böylece oluşan durumda doğal olarak siyasal iktidar için bir sınır oluşturacaktır. Bu sınır iki düzeyde olmaktadır. Özgürlükler bir yanda siyasal iktidara kapalı olan sadece kişilerin özel faaliyetine bırakılan alanı belli ederek, diğer yandan devletin kendi faaliyet alanı içinde de aşırı hareketlerine karşı kişiler için bir muhalefet aracı rolü oynayabilmektedir⁵⁸⁸.

4.1.2.3.Anayasallık denetimi

Siyasal iktidarın temel işlevi olan yasaların, anayasaya uygunluğunun denetimi ile de iktidar faaliyetleri sınırlandırılmaktadır. Hiç şüphe yok ki anayasaların diğer hukuk kuralları karşısındaki üstünlüğü öncelikle, hak ve özgürlükleri koruma altına alan temel

⁵⁸³ Sabuncu, Yavuz, **Anayasaya Giriş**, 7. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 60.

⁵⁸⁴ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 250.

⁵⁸⁵ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 151.

⁵⁸⁶ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 151.

⁵⁸⁷ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 151.

⁵⁸⁸ Çam, a.g.e., s. 375.

hukuk belgeleri olmalarından kaynaklanır⁵⁸⁹. Anayasa, iktidarın kimlere ait olduğunu, organlar arasında nasıl dağılmış bulunduğunu ve hangi ilkelere bağlı kalınarak kullanılacağını belirler. Bu nedenle yönetenlerin iktidarlarını anayasaya uygun kullanmaları yönetilenler için büyük güvencedir. Vatandaşların kendilerine anayasa tarafından tanınan hak ve özgürlüklerinin, kısıtlanıp kısıtlanmadığının mahkemelerce tespit edilmesi bu hak ve özgürlüklerin en büyük güvencesini oluşturur⁵⁹⁰. Bu şekilde yasaların anayasaya uygunluğunun denetimine ise “Anayasa Yargısı” denmektedir⁵⁹¹. Anayasa yargısının genel işlevi hiç şüphe yok ki, anayasanın üstünlüğünü sağlamaktır. Yargı organları bu işlevi çeşitli nedenlerle önlerine gelen uyuşmazlıkları çözerken anayasayı yorumlamak suretiyle yerine getirirler. Bu denetim sayesinde siyasi iktidar için bir sınır oluşmaktadır. Bunun yanında anayasa yargısı organlarının en önemli işlevlerinden kişi hak ve özgürlüklerini korumak ve bu suretle devlet-birey ilişkilerinin dayandığı esasları belirginleştirmek yoluyla da siyasi iktidara bir çerçeve çizilir⁵⁹².

Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus vardır. Hakimlerin bağımsız olmaları siyasi iktidarın faaliyetlerinin etkin bir biçimde denetlenebilmesi açısından zorunludur. Kamu yetkisi kullanan kişi ve organların yetkilerini hukukun “evrensel” ilkeleri çerçevesinde anayasal ve yasal kurallara uygun olarak kullanıp kullanmadıkları denetlenmezse, devletin hukuk çerçevesinde hareket etmesi biçimsel bir gereklilik olarak kalmak durumundadır. Bu nedenle hem yürütme ve idarenin, hem yasama organının hukuki olarak denetlenmesi gerekir. Bu tür bir denetim ise ancak mahkemeler eliyle yapılabilir. Bununla birlikte yasama ve yürütmeden bağımsız olmayan hakimlerin yönetenleri tam anlamıyla denetleyebilmelerine de imkan yoktur⁵⁹³.

4.1.2.4.Kuvvetler ayrılığı

Kişinin ve özgürlüklerinin korunması amacıyla siyasi iktidarın sınırlandırılması için başka bir arayış da “kuvvetler ayrılığı” olmuştur. Buna göre, elinde yetki ya da güç bulduran her makam ya da kişi, bunu kötüye kullanılabilir. Onun için de kuvvetlerin ayrı ayrı ellerde bulunması gerekir⁵⁹⁴.

⁵⁸⁹ Çavuşoğlu, Naz, **Anayasa Notları**, Beta, İstanbul, 1997, s. 49, 50.

⁵⁹⁰ Çam, a.g.e., s. 376.

⁵⁹¹ Bkz. Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 84.

⁵⁹² Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 107, 108.

⁵⁹³ Erdoğan, **Anayasa ve Özgürlük**, s. 21.

⁵⁹⁴ Teziç, a.g.e., s. 386.

Kişi hak ve özgürlüklerinin önemli bir güvencesi ve devlet örgütlenmesi içinde yeri olması gereken kuvvetler ayrılığı ilkesi⁵⁹⁵ şöylece özetlenebilir; Anayasa teorisi açısından, devletin üç temel işlevi bulunmaktadır. Bunlar yasama, yürütme, yargıdır. İşte kuvvetlerin ayrılığı ilkesi, bu işlevlerin her birinin yerine getirilmesinin ayrı birer kuvveti (erk'i) gerektirdiği düşüncesinden hareketle, devletin örgütlenişini bu işlevlerin düzenlenmesi tarzı açısından ele almaktadır. Bu değerlendirmede işlevlerine göre farklılaşan her bir kuvvetin ayrı ve esas olarak birbirinden bağımsız birer organ şeklinde örgütlenmesi önerilmektedir⁵⁹⁶.

Kuvvetler ayrılığı ilkesini kişi hak ve özgürlüklerine bir güvence getirmek amacıyla ele alan ilk düşünürler John Locke ve Montesquieu'dur⁵⁹⁷.

Locke, devlet yönetiminde yasama, yürütme ve “konfederatif “ olarak üç kuvvet ön görür. Locke'a göre yasama ve yürütme birbirinden ayrılmalıdır. Çünkü bu iki kuvvetin bir elde olması, yetkilerin kötüye kullanılmasına yol açar. Bunun nedeni yasama yetkisini kullananların, kendilerini kanunların üstünde görmeleri ve dolayısıyla kanunları kendilerine uygulamama ya da kanunları kendilerine uygularken bazı ayrımlar yapabilmeleri durumudur⁵⁹⁸. Bunun için de yasamadan farklı olarak, sürekli faaliyet halinde olan ve kanunları uygulayacak ayrı bir yürütme kuvveti gereklidir. Devletteki konfederatif kuvvet ise savaşa, barışa karar verir ve antlaşmalar yapar. Locke'a göre yürütme ve konfederatif kuvvetler birbirlerinden kesin olarak ayrılmazlar. Her ikisi de aslında yasamaya bağımlı olup, onun koymuş olduğu kurallara göre hareket ederler. Yasama ve yürütme güçleri birbirlerine eşit iktidarlar sayılmazlar. Devlete biçimini veren yasama, yürütmeden üstündür. Yürütme gücü, eldeki yasalara uymak zorunda olduğundan, ister istemez sınırlanmıştır⁵⁹⁹. Ancak yine de yürütme belli bir hareket serbestisine ya da takdir yetkisine sahiptir. Çünkü toplumun iyiliği için yürütme geniş bir takdir yetkisine sahip olabilmelidir. Locke yargılamayı ayrı bir kuvvet olarak düşünmemekte onu da yasamaya bağlı bir faaliyet olarak kabul etmektedir⁶⁰⁰. Çünkü yargıçlar, yasama organının

⁵⁹⁵ Özçelik, a.g.e., s. 271.

⁵⁹⁶ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 199.

⁵⁹⁷ Teziç, a.g.e., s. 388.

⁵⁹⁸ Feyzioglu, Turhan, “Kuvvetler Ayrılığı Nazariyesi”, **AÜSBFD**, Cilt: 2, No: 14, 1943, s. 51.

⁵⁹⁹ Akipek, İlhan, “Kuvvetler Ayrılığı Nazariyesinin Doğmasına Amil Olan Fikirler”, **AÜHFD**, Cilt: 9, No: 12, 1952, s. 180.

⁶⁰⁰ Teziç, a.g.e. , s. 388.

yapacağı yasalara göre anlaşmazlıkları gidereceklerinden kendilerinin yasamaya bağlı olmaları gerekir⁶⁰¹.

Locke, yaşadığı döneme uygun olarak daha çok yürütme gücünü (kralın gücünü) sınırlamakta ve şayet yürütme belirli sınırları aşar veya sorumluluklarını yerine getirmezse egemenliğin kaynağı olan halkın karşı koyma hakkının olduğunu göstermektedir⁶⁰². Düşünür, yasama gücünün de sınırlarını belirler ama toplumun kendi amaçlarına ve faydasına uygun yasalar çıkaracağını daha muhtemel görür. Ona göre, yasama gücü kendi başına barışı koruma aracıdır, ancak bu gücün de toplumsal faydaya aykırı kullanılması veya yürütmenin kişi haklarına aykırı tutumları vatandaşları ve toplumu devamlı bir karşı koyma ihtimaline açık bırakır. Yargı burada yasamanın “barışlandırıcı” bir aracı durumundadır⁶⁰³.

Locke’un yanı sıra bu ilkeyi ele alan Montesquieu’nun önemi bu konuyu en açık olarak ortaya koymuş olması ve kişi özgürlüklerini de kuvvetlerin ayrılmasından doğacak dengeye bağlamasından kaynaklanmaktadır. Locke’dan farklı olarak Montesquieu, yasama ve yürütmeye ilaveten üçüncü bir kuvvet olarak yargıyı kabul etmektedir⁶⁰⁴.

Montesquieu’ya göre bu kuvvetlerden birincisi yani yasama kuvveti geçici ve sürekli kanunlar yapma, eskiden yapılmış olanları düzeltme ya da yürürlükten kaldırma işidir. İkinci kuvvet olan yürütme ile idareci savaş veya barış yapar, elçi gönderir veya kabul eder, güvenliği kurar, istilaları önler. Üçüncü kuvvet ise suçluları cezalandırma ve uyuşmazlıkları yargılama kuvvetidir. Düşünür, buna da yargılama kuvveti ismini vermektedir⁶⁰⁵.

Montesquieu’da kuvvetler ayrımının nedenleri bizim de vurguladığımız üzere şu şekilde yapılmaktadır. Özgürlük ancak “ılımlı hükümet”lerde olur. İktidarın kötüye kullanılmadığı durumda özgürlük vardır. Fakat öteden beri gelen bir tecrübe ile sabittir ki, kuvvet sahibi herkes bunu kötüye kullanma eğilimindedir. Bir takım kayıtlamalarla karşılaşınca kadar bu kuvveti kullanır. İktidarın kötüye kullanılmaması için eşyanın niteliği gereği kuvvetin kuvveti durdurması gerekir. Ayrıca yalnızca kuvvetler ayrılığı, kanunlara saygıyı ve uyulmasını sağlayabilir. Aynı kimsede veya halk topluluklarında

⁶⁰¹ Akipek, a.g.m., s. 181.

⁶⁰² Akyılmaz, Bahtiyar, “Tarihi Gelişim İçinde ve Özellikle Montesquieu’de Kuvvetler Ayrılığı”, **Halil Cin’e Armağan**, Konya, 1995, s. 49.

⁶⁰³ Kutlu, a.g.e., s. 111.

⁶⁰⁴ Teziç, a.g.e., s. 389.

⁶⁰⁵ Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Etkin Yayınlar, Bursa, 2001, s. 83.

yasama kuvveti, yürütmeye birleşmişse asla özgürlükten söz edilemez. Gerçekten de özgürlüğün en önemli niteliği yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirinden ayrılmasından doğmuş olmasıdır⁶⁰⁶. Yasama kuvveti yargılama ile birleşmiş olsaydı, vatandaşların hayatı ve özgürlükleri üzerinde iktidar “keyfi” olurdu. Çünkü hakim, kanun koyucu olurdu. Yargı yürütme kuvvetiyle birleşmiş olsaydı hakim, baskı yapanın kuvvetine sahip olabilirdi⁶⁰⁷. Ona göre, yargıç hükmünü verirken yasalara bağlı kalmalıdır. Böyle olursa herkes önceden hangi hareketin yapılıp hangisinin yapılmayacağını bilir ve ona göre hareket eder⁶⁰⁸.

Özetle düşünürre göre yasama kuvveti sınırlı bir kuvvettir, çünkü kendi koyduğu kuralları uygulama yetkisi yoktur. Yürütme kuvveti de sınırlı bir kuvvettir. Çünkü yasamanın koyduğu kuralları yürütmektedir. Yargı da sınırlı bir kuvvettir. Çünkü hakimler kanunların sözlerini “telaffuz eden birer ağızdan” başka bir şey değildirler. Bu üç kuvvet kendi görevlerinin dışına çıkarsa, o sistemde özgürlükler ortadan kalkar⁶⁰⁹.

Sonuç olarak, modern kuvvetler ayrılığının “ideal şekli” şöyle özetlenebilir. Devletin yasama, yürütme, yargı şeklinde üç bölüme ayrılması özgürlüğün tesis edilmesinin ve sürdürülmesinin temelini oluşturur. Bu üç organın her birine kendi niteliklerine uygun birer devlet işlevi karşılık gelir. Her bir organ sadece kendi işlevini yerine getirmeli ve diğer organların işlevine karışmasına izin vermemelidir. Ayrıca bu üç organı oluşturan kişiler birbirinden ayrılmalı, hiçbir kişi aynı anda birden fazla organın üyesi olmamalıdır. Bu şekilde organların her biri diğerlerini “frenleyecek” ve tek başına hiçbir grup devlet mekanizmasını kontrol edemeyecektir⁶¹⁰. Diğer bir ifadeyle, nitelikleri ayrı olan kuvvetler, ayrı ellerde bulunmalı, hiçbir taraf diğer tarafın yetkilerini dilediği zaman elinden alamamalıdır. Böylece bu kuvvetlerin birbirini denetlemesi ve düzeltici karşı koymalarla kötüye kullanmaları önlemesi, özgürlüğün korunmasına imkân tanır⁶¹¹. Kuvvetlerin ayrılmasının temelindeki ana fikir ise açıklandığı üzere, ancak birbirinden bağımsız olan ve karşılıklı olarak birbirlerini denetleyebilen organlar sayesinde iktidarın kötüye kullanılmasından vatandaşların korunabileceğidir⁶¹².

⁶⁰⁶ Akyılmaz, a.g.m., s. 55.

⁶⁰⁷ Akyılmaz, a.g.m., s. 56; Teziç, a.g.e., s. 390.

⁶⁰⁸ Akyılmaz, a.g.m., s. 56.

⁶⁰⁹ Gözler, a.g.e., s. 84.

⁶¹⁰ Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 199, 200.

⁶¹¹ Feyzioğlu, a.g.m., s. 54.

⁶¹² Ünal, a.g.e., s. 74; Bu güvencenin bulunmadığı bir devlette yönetenlerin kullandığı güç en “korkunç” bir silah haline gelir ve böyle bir devlette sadece demokrasi değil, bizzat hak ve adalet en ciddi tehlikelere maruz bulunur. (Özçelik, a.g.e., s.126.)

4.1.2.5.Çift meclis

Siyasal iktidarın bölüşülmesi ve sınırlandırılması ilkesi, sadece yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrı organlara verilmesini değil, bazen tek bir kuvvetin çeşitli organlar arasında bölüşülmesini de içerebilir. Bu noktada da yasama yetkisinin iki ayrı meclis arasında bölüşülmesi anlamına gelen çift meclis sistemi önemli bir yer tutar⁶¹³. Siyasal iktidarın sınırı olarak çift meclis ilkesine, federal devletlerdeki çift meclis sistemi bir kenara⁶¹⁴ ikinci meclislerin siyasal nitelikte olmaları; ikinci meclisin varlığının birinci meclise bir “karşı ağırlık” olarak kabul edilen işlevlerinden kaynaklanmaktadır⁶¹⁵. Bu bakımdan çift meclis sistemi, siyasal iktidarı sınırlama (frenleme) tedbirlerinden birini teşkil eder⁶¹⁶.

Demokratik ikinci meclisler, üyelerinin tamamının veya büyük bir kısmının seçim sonucuyla geldikleri meclislerdir. Bu meclislerin kurulmasındaki amaç, birinci meclise karşı bir denge oluşturmak, onun “ataklığı”na ve “aceleciliği”ne karşı bir “düşünce meclisi” oluşturmaktadır. Böyle olunca bu meclis üyeliklerine seçme ve seçilebilme, birinci meclislere oranla farklı koşullara bağlanmaktadır⁶¹⁷.

İkinci meclisin, vatandaşların korunması yönündeki getirileri şu şekilde ifade edilmiştir: Bir kere ikinci meclis tek meclisin baskısına karşı güvence sağlar. Çünkü tek meclis, yetkilerin kendisinde toplandığı ve “milli irade”yi kendisinin temsil ettiği varsayımından hareketle ve yetkilerine bir sınırlama getirilmesine karşı çıkabilir. Buna karşılık ikinci meclisin varlığı, egemenliğin kullanılmasında bir denetim ve denge unsuru olabilir. Diğer taraftan birinci meclisteki çoğunluğun siyasal tercihleri, ikinci mecliste toplum yararına daha uygun bir duruma getirilebilir. Son olarak ikinci meclis, yönetimde merkezileşmenin giderek arttığı bir ortamda, yerel toplulukların sorunlarını da dile getirerek, demokrasinin gelişmesinde önemli bir rol oynayabilir⁶¹⁸.

Çift meclis sistemi, “iktidarın iktidar tarafından sınırlandırılması” adına ortaya konmuştur. Aynı zamanda özgürlüklerin gelişmesinde bir güvence sağlamak için kuvvetler ayrılığına ilaveten düşünülmüştür. Bu bakımdan federal yapılı olmayan Batılı gelişmiş

⁶¹³ Özbudun, a.g.e., s. 21.

⁶¹⁴ Çünkü federal devletlerde çift meclis sistemi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konu için bkz. Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, s. 28 vd.

⁶¹⁵ Teziç, a.g.e.,s. 362.

⁶¹⁶ Savcı, a.g.m., s. 102.

⁶¹⁷ Teziç, a.g.e., s. 365, 366.

⁶¹⁸ Teziç, a.g.e., s. 364.

demokrasilerin pek çoğunda (İngiltere, İtalya, Fransa, Norveç, Hollanda gibi) çift meclis sistemi uygulamaktadır⁶¹⁹.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, çift meclis sisteminin bu konudaki yararları hakkında ileri sürülen görüşlere mutlak bir değer tanıma imkânı yoktur. Çifte meclisin yararlarının uygulama alanında geçerli bir değer kazanabilmesi, tamamen ikinci meclisin kuruluşuna, yapısına, tutumuna, üyelerinin siyasal olgunluk derecesine ve yeterliliklerine bağlıdır. İyi kurulmuş, işlevini iyi kavramış, sorumluluk bilincine sahip bir ikinci meclis, yukarıdaki sayılan faydaları büyük ölçüde gerçekleştirebilir. Ancak bu niteliklerden yoksun olan bir ikinci meclisin yarar getireceğini söylemek doğru olmaz⁶²⁰.

4.1.3. Siyasal iktidarın sınırı olarak sivil toplum

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan, siyasal iktidarın egemenlik hak ve yetkisinin sonucu olarak siyasal güce sahip olduğu ve sahip olduğu bu gücün hiç bir şekilde sınırsız olmadığı ve keyfi olarak kullanılamayacağı görülmüştür. Aynı doğrultuda olarak siyasal iktidarın sahip olduğu siyasal gücü, vatandaşların can ve mal güvenliğini korumak, adaleti tesis etmek için kullanması gerekmektedir. Ancak siyasal gücün kullanım alanının genişlemesi insan hak ve özgürlükleri için tehlike oluşturmaya başlar. Siyasal gücün genişlemesi devletin büyümesi anlamına gelir. Sınırsız güç ve aşırı büyümüş devlet, siyasal, sosyal ve ekonomik sorunların artmasına neden olur⁶²¹. Dolayısıyla belirttiğimiz gibi özgür bir toplumda devletin güç ve yetkilerini sınırlayacak başta anayasalar ve yasalar olmak üzere çeşitli yöntemler oluşturulmuştur. Ne var ki, haklar ve özgürlükler tam manasıyla bu araçlar vasıtasıyla korunamaz. Aynı şekilde devletin keyfi ve sınırsız gücü de yine sadece bu araçlarla tam olarak sınırlandırılmaz⁶²². Eğer daha başka şartlar ve araçlar mevcut değilse siyasal iktidarın, sözü edilen engelleri her zaman için aşması mümkündür⁶²³. Bu nedenle siyasal iktidarın güç ve yetkilerini belirlemek ve çerçevesini çizmek için yani onu sınırlandırmak için sivil toplumun da devreye girmesi diğer bir ifadeyle sivil toplumdaki yararlanılması gerekmektedir. Esasında bu da hak ve özgürlük anlayışına bağlı olarak kendi kendine gerçekleşen bir durumdur.

⁶¹⁹ Teziç, a.g.e., s. 367.

⁶²⁰ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 288; Savcı, a.g.m., s. 103.

⁶²¹ Aktan, “Yeni Sivil Toplum Sözleşmesi”, s. 133.

⁶²² Aktan, “Yeni Sivil Toplum Sözleşmesi”, s.134; Özellikle ülkemizin yakın tarihteki siyasal yaşamı içerisinde meydana gelen olaylar bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Bkz. Erdoğan, Mustafa, **Türkiye’de Anasalar ve Siyaset**, 3. Baskı, Liberte, Ankara, 2001, s. 63 vd.

⁶²³ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 260.

Sivil toplumun siyasal iktidarın sınırlandırılmasındaki en temel işlevi, siyasal iktidarı dengeleyecek ve onun denetim altında tutacak kuvvet merkezleri teşkil etmeleridir. Bunun olabilmesi için de bu tür grupların hem sayıca çok, hem de bağımsız ve ekonomik açıdan kendi kendilerine yeter durumda olmaları gereklidir. Bu ne kadar böyle ise siyasal iktidarın gücünün sınırlanması ve denetlenmesi ihtimali de o kadar yüksektir. Siyasal iktidar bir veya bir kaç grubu zorla bastırma, çıkar sağlama veya buna benzer yollarla etkisizleştirebilir, ama aynı şeyi sayıları yüzleri, binleri bulan grup ve örgütlere yapamaz. O bakımdan sivil toplum örgütlerinin hem sayıca çok hem de güçlü olmaları siyasal iktidarı sınırlama işlevi açısından o denli önemlidir⁶²⁴.

Diğer taraftan konuya başka bir bakış açısından, “merkez-çevre”⁶²⁵ ilişkisi bakımından da bakılabilir. Demokrasi, toplumun kendisini yönetmesi olduğuna göre, buradan merkez ile çevre arasında “iktidar paylaşımı” sorununun çıkacağını kabul etmek kaçınılmaz olacaktır. Bu ise kamu alanının daralması (daraltılması), buna karşılık özel alanın genişlemesi (genişletilmesi) anlamına gelmektedir. Şu halde, çevre kendisine özgürlük alanları açabilmek, bu alanları genişletebilmek ve ayrıca koruyabilmek, yani özgürlük alanlarını bir yandan açarken diğer yandan da elde edilenleri koruyabilmek için sürekli merkezi kontrol etmek zorundadır. Böyle olmadığı yani kontrol edilmediği takdirde merkez, kesin olarak kendi içerisine kapanarak otoriter bir şekilde davranmaya yönelecektir⁶²⁶. Bu durumda da, sözünü ettiğimiz özgürlük alanları açma, bu alanları genişletme ve koruma adına siyasal iktidarı kontrol altında tutma işine öncülük edecek ve bunu bilfiil yerine getirecek yine sivil toplum örgütleri olacaktır.

Gerçekten de toplum ile siyasal iktidar arasındaki örgütler bütünü olarak sivil toplumun en temel işlevi siyasal iktidarın toplum tarafından etkin kontrolünü yani sınırlandırmasını sağlamasıdır. Siyasal iktidarı kontrol eden sivil toplum, hem gücün siyasal iktidar tarafından baskıcı bir biçimde kullanılmasını sınırlandırır, hem de baskıcı siyasal iktidara karşı muhalefeti örgütleyerek, demokratik olmayan rejimlerin meşruluğunu zayıflatır⁶²⁷. Güçlü bir örgütlenmeye sahip olan “demokratik sivil toplum”, bu güçlü örgütlenme düzeni ile siyasal iktidarın topluma hesap verme durumunu artıran bir

⁶²⁴ Yayla, a.g.e, s. 150.

⁶²⁵ Türk siyasal hayatında merkez-çevre ilişkileri üzerine bir değerlendirme için bkz. Mardin, Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 35 vd.

⁶²⁶ Hocaoğlu, Durmuş, “Sivillik ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 111.

⁶²⁷ Tosun, a.g.e, s. 119.

unsurdur. Siyasal iktidarı elinde tutanlar, sivil toplum örgütleri aracılığı ile faaliyet ve uygulamalarına ilişkin hesap verme konusunda belki kendilerini bağımlı kılmazlar. Ama vatandaşların, bu yolla, siyasal iktidara “saygı” ve “güvenleri” artar. Bu ise siyasal iktidarın meşruluğunu artırır⁶²⁸. Dolayısıyla meşruluğunu bu anlayışta gören bir siyasal iktidar, uygulamalarına bu durumu göz önünde bulundurarak yön verecek ve ister istemez kendini sınırlayacaktır. Aksi halde sahip olduğu gücün sınırlanmadığı başka bir anlatımla önünde toplumsal engeller olmayan siyasal iktidar bu haliyle her zaman tehlikeli ve sakıncalıdır, “despotizme” çıkarılmış davetiyedir. Bu nedenle özerk, çoğulcu bir sivil toplum, iktidarın sınırlanmasının ve dolayısıyla demokrasinin “olmazsa olmaz” koşuludur. Sivil toplum despotizmi önleyici bir araçtır. Siyasal iktidarın baskıcılığının tüm toplumu etki altına almasını önlemek için iktidar “tekellerine” engel olacak sivil örgütlerin oluşturulması gereklidir⁶²⁹.

Bu doğrultuda sivil toplum örgütlerinin bazıları, kayıp kişiler, yargısız infaz, işkence, gözaltındaki kişiler, tutuklu ve hükümlülerin şartlarının iyileştirilmesi gibi belirli alanlarda çalışmalar yapmakta ve bu konularda hükümetler nezdinde girişimlerde bulunmaktadır. Diğer bazıları ise, insan hakları ihlalleri hakkında bilgiler toplayarak bunları kamu oyuna açıklamak suretiyle kamu oyunu harekete geçirmeye çalışmaktadır⁶³⁰. Bu, sivil toplum örgütlerinin önemli bir işlevi olarak ortaya çıkmaktadır. Zira hak ve özgürlüklere önem verilmeyen, demokratik olmayan rejimlerde hükümetlerin bütün karar, faaliyet ve hareketleri büyük bir gizlilik içinde yapılırken, demokratik rejimlerde açıklık ilkesi hakimdir. Çünkü demokratik devlet, yönetenlerin halkın kontrolü altında olduğu devlettir. Bu kontrolün olabilmesi için de yönetenlerin her çeşit hareket ve kararlarının yönetilenlerce bilinmesi gerekir⁶³¹. Şu halde, bunun anlamlı olabilmesi için haber alma kanallarının çeşitliliği ile beraber farklı fikirleri temsil eden sivil toplum örgütlerinin bu fikirler doğrultusunda insanları bilgilendirmesi ve çoğulculuğu sağlaması gerekir. Ancak böyle çoğulcu bir ortamda hakim bir fikrin siyasal iktidarcı topluma dayatılmasının önlenmesi mümkündür.

Siyasal iktidarın güç ve yetkilerinin sınırlandığı, kişilerin ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı bir sosyal düzen oluşturmayı ve kurumsallaştırmayı hedefleyen ve

⁶²⁸ Tosun, a.g.e., s. 124.

⁶²⁹ Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, s. 81, 82.

⁶³⁰ Ünal, a.g.e., s. 103.

⁶³¹ Özçelik, a.g.e., s. 131.

siyasal iktidarı hiçbir zaman “tek gözetici” ve “koruyucu” olarak görmeyen sivil toplumun insan hak ve özgürlükleri için güvence⁶³² ve siyasal iktidarın sınırlandırılması için bir alan olması işlevleri ise temelde şuradan kaynaklanmaktadır. Sivil toplum, aşırı büyümüş, “ceberrut”, baskıcı, yasakçı ve “müsri” devlete karşıdır. Sivil toplum, devlet etkinliğinin en asgari düzeye indirilmesinin bir zorunluluk olduğunu, sınırlı ve sorumlu devletin meşru ve kabul edilebilir olduğunu savunur⁶³³. Devlete geniş bir faaliyet alanı tanındığında, bireylerin özgürlük alanının o oranda daralacağını⁶³⁴ bilincindedir. Çünkü son değerlendirmede sivil toplum, kendi sivillliğini yani kendi varlığını korumak için zorunlu ve doğal olarak siyasal iktidara bir sınır, onun geçemeyeceği bir hat oluşturmak durumundadır. Özellikle söz konusu özgürlükler olunca, bir bütün olarak sivil toplum örgütleri seslerini yükseltecekler, eleştirilerini arttıracaklar, hatta bu uğurda özgürlükleri korumak için aktif direnmeye kadar gideceklerdir. Bu durum hiç şüphesiz ki, siyasal iktidarı geri adım attırarak kendisini dengelemesini sağlayacak etkili bir yoldur. Başka bir anlatımla, eğer hak ve özgürlükler düşüncesi, toplum tarafından önemle benimsenmiş bulunuyorsa, idare edenler yersiz bir müdahalenin doğuracağı tepkiyi hesaba katarak ölçülü davranmaya zorlanmış olacaklardır⁶³⁵.

Buna ilave olarak sivil toplum anlayışı ile siyasal iktidarın düzenleyici kural koyarak, sivil yaşamın her alanına müdahale etmesi arasında bir çelişki söz konusudur. Siyasal iktidarın düzenleyici kuralları, toplumsal yaşamın tüm verilerini dikkate alması imkansız olan kurallardır. Bir de bu kuralların uygulanmasında toplumsal şartlar göz önüne alınmıyorsa⁶³⁶ işte o zaman sivil toplumun anlamlı olabilmesi için siyasal iktidarın sınırlanması ve sivil toplumun da bu konuda etkili olması gerekmektedir. Bu bakımdan sivil toplum denildiği zaman, en geniş anlamıyla “*kendisiyle ilgili kararları alan ve hiçbir dış müdahaleye tabi olamayan insan topluluğu*”nun anlaşılması yerinde olacaktır⁶³⁷. Kendisiyle ilgili kararları alabilen, özerk sivil toplum örgütleri sayesinde siyasal iktidarın sınırlanmasında vatandaşların kamusal konulara ilgisi daha da artacaktır. Bu hem siyasal ilgisizliği azaltacak, hem de demokrasinin toplumsal tabana yayılmasına aracılık edecektir.

⁶³² Aktan, “Yeni Sivil Toplum Sözleşmesi”, s. 142.

⁶³³ Aktan, “Yeni Sivil Toplum Sözleşmesi”, s. 144.

⁶³⁴ Erdoğan, **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, s. 43.

⁶³⁵ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 251.

⁶³⁶ Fincancı, Yurdakul, “Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet”, içinde. **Sivil Toplum**, Editör: Yurdakul Fincancı, Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, s. 3.

⁶³⁷ Kuzu, Burhan, “Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum, **Gündüz Ökçün’e Armağan**, AÜSBFD, Cild: 47, Sayı: 1-2, Ankara, 1992, s. 361.

Böylece siyasal irade de bu anlamda ortaya konan çözüm önerilerinden yararlanacaktır⁶³⁸. Neticede siyasal iktidar toplumsal taleplere göre bir hareket hattı çizmek durumunda kalacaktır.

Siyasal iktidarn sınırlandırılması ve sivil toplumla ilişkisinin değişik bir boyutuna burada değinmek gerekir. Siyasal iktidarın, toplumsal yaşamın kültürel, siyasal ve ekonomik alanlarında sivil toplum örgütleri arasında gelişecek olan rekabette taraf olmaması gerekmektedir. Bununla birlikte “ideolojik devlet” görünümünde olan “anti-demokratik” rejimlerde siyasal iktidar savunduğu ve taşıdığı ideolojiye (resmi ideoloji) yakın olan guruplara ayrıcalık tanımakta⁶³⁹ bu ideolojiyi benimsemeyen, bu ideolojiye uzak olan gurupları ise büyük ölçüde sınırlamaktadır⁶⁴⁰. Böyle olunca, siyasal iktidar, sivil toplum örgütleri arasındaki dengeyi tam anlamıyla bozmaktadır. Bu nedenle “sağlıklı”, ”hakkaniyet”e dayalı bir sivil toplumun gelişmesi devletin ideolojik değil hukuki nitelikli bir devlet olmasına bağlıdır⁶⁴¹. Bunun için ise yani sağlıklı bir sivil toplum alanının varlığı ve gelişmesi için yine belirttiğimiz üzere güçlü bir sivil toplum örgütlenmesi⁶⁴², demokratik değerleri benimsemiş bir sivil toplum alanı zorunludur. Ancak bu şekilde devletin müdahalesi anlamında olan ideolojik saiklerle, taraf tutması, bu örgütlerden bazılarını kayırması önlenebilecektir. Çünkü böyle bir sivil alanda devletin her müdahalesi, desteklediği örgütlerin “ideolojik aygıt”lığını, diğer tarafta kalanların ise “sivil”liğini daha da belirgin bir hale getirecektir. Özetleyecek olursak, sivil toplum, hak ve özgürlüklerin korunması bakımından olduğu kadar kendi bekası yönünden de siyasal iktidarın faaliyetleri açısından, sınırlandırılması sonucunu doğurur. Yalnız şu var ki, sınırlı siyasal iktidar projesi⁶⁴³ sadece sivil toplumun varlığı ile gerçekleştirilebilecek bir olgu değildir elbette. Bu, ancak bir önceki başlık altında ele aldığımız ve bunlara sivil toplumu da dahil ettiğimiz bütün unsurların mevcudiyeti ile mümkündür. Ne var ki, sivil toplumun bu işlevi layıkıyla yerine getirilebilmesi için özerk, yani siyasal iktidarın etki ve nüfuzundan uzak olması gerekir. Ayrıca sivil toplumun bu işlevi siyasal iktidarın eylemlerinden haberdar olmayı sağlayan vasıtaların varlığı ile mümkündür. Bu görevi, yazılı ve görsel basın yerine getirir.

⁶³⁸ Doğan, İlyas, a.g.e., s. 95.

⁶³⁹ Bu tür örgütlerin devletin “ideolojik aygıtları” gibi çalışıklarına ve bunların birer sivil toplum örgütü sayılmayacaklarına işaret etmiştik. Bkz Yavuz, a.g.e., s. 70.

⁶⁴⁰ Çaha, a.g.e., s.71; Öyle ki, resmi ideolojinin yanındaki toplumsal guruplar sivil toplum örgütü sayılıp yetkilendirilirlerken daha az makbul ya da açıkça hasım olan diğer guruplar denetim altında tutulmaları gereken “yerleşik” ya da “özel” çıkar çevreleri olarak nitelendirilmektedir. (Beckman, a.g.m., s. 3.)

⁶⁴¹ Çaha, a.g.e., s. 72.

⁶⁴² Kuzu, a.g.m., s. 335.

⁶⁴³ Gray, a.g.e., s. 2.

Özgür basın, kamusal sorumluluklarına ticari hırslarının üstünde ayrıcalıklı bir yer verebiliyorsa özel sektörden çok sivil toplumun bir parçası sayılır ve sivil toplumun siyasal iktidardan bağımsızlığının güvencesini⁶⁴⁴ oluşturur ve siyasal iktidarın sınırlanmasında yardımcı olur.

4.2.Siyasal İktidarın Dönüştürülmesi Çabalarında Sivil Toplum

Siyasal iktidarın dönüştürebilmesi çabaları bağlanımında sivil toplumu ele alırken karşımıza çıkan ilk husus, “dönüştürme” kelimesinden ne kasıt edildiğidir. Bizim burada dönüştürme kelimesine yüklediğimiz anlam esas itibari ile bir halden başka daha iyi hale koyma sürecidir. Bu süreçte temelde “değişme” ve “gelişme” kavramları ile ilgilidir. Sosyolojik olarak değişme derken, belirli bir grup içindeki insanların ilişkilerinde yer alan yerleşmiş tavır ve hareketlerde, sosyal sistemin yapı unsurları ve işleyişi üzerindeki değişiklikler anlaşılmalıdır. Değişimin esası yeniliktir. Ayrıca değişme ile “çözülme” kavramları da birbirine karıştırılmamalıdır⁶⁴⁵.

Gelişme ise, istenen yönde değişme demektir ve bir değer hükmünün verilmesini içerir⁶⁴⁶. Gelişme, söz konusu olduğu saha itibari ile bir seviye artışını ifade eder⁶⁴⁷.

Ancak burada, “istenen yönde olma”nın hangi değerlere ve kime göre ölçüleceği bir sorun olarak ortada durmaktadır⁶⁴⁸. Bu açıklamalar ışığında siyasal iktidarın “dönüştürülme”si, benimsenen “ideal değerlerin” siyasal iktidara kabul ettirilmesi, toplum yapısını da göz önünde bulundurarak onun bu değerleri uygular hale gelmesini sağlamaktır⁶⁴⁹.

Siyasal iktidarın sivil toplum aracılığı ile dönüştürülmesinden maksadımız ise, siyasal ve hukuki düzenin, hukukun üstünlüğüne dayanması, insan hakları ve özgürlüklerinin hem hukuken hem de fiilen geçerli olması, toplumda yer alan insanların ırk, cinsiyet, din, dil, etnik köken veya diğer özellikleri itibari ile ayırımı tabi tutulmaması, insan kişiliğinin ve onurunun en yüksek derecede değerlendirilmesi, gelir dağılımının düzeltilmesi, bilim üstünlüğünün ve inançlara saygının yerleştirilmesi⁶⁵⁰ yönünde siyasal iktidar için sivil toplum tarafından bir değişimin ve dönüşümün gerçekleştirilebilmesi

⁶⁴⁴ Akpınar , a.g.e., s. 51.

⁶⁴⁵ Dönmezer, a.g.e., s. 400; Erdal, Mustafa, **Sosyoloji**, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1993, s. 222.

⁶⁴⁶ Dönmezer, a.g.e., s. 401.

⁶⁴⁷ Erkal, a.g.e., s. 254.

⁶⁴⁸ Dönmezer, a.g.e., s. 401.

⁶⁴⁹ Siyasal iktidar yapısında kuvvetler ayrılığı ilkesine yer verilmesi çok partili hayata geçmek, meşruluğun kaynağını özgürlükler ve insan hakları olarak görme yönünde yeni anlayışlar, örnek olarak ele alınabilir.

⁶⁵⁰ Dönmezer , a.g.e., s. 371.

potansiyelidir. Bu izahlardan sonra ele alınması gereken nokta, sivil toplumun bu potansiyele gerçekten sahip olup olmadığıdır.

İlk önce yapılan açıklamalara dayanılarak belirtmemiz gereken önemli bir husus, söz konusu potansiyelin nispeten demokratik bir ortam içinde değer taşıyacağıdır. Yani baskıcı, zorba bir devlette toplumun devletle iletişimi, demokratik bir devlete göre oldukça az olacağından, sivil toplumun devletten talep edebilecekleri bu ölçüde az olacaktır. Bundan başka sivil toplumun siyasal iktidar için söz konusu olan “sınırlandırma” işlevi bu şekildeki devletlerde tersine dönerek sivil toplumun sınırlandırılması biçimini alır. Bu bakımdan sözünü ettiğimiz işlevler demokratik ya da demokratikleşme yolundaki sistemler için bir veridir.

Bununla birlikte bu potansiyelin araştırıldığı ve kendine sivil toplum diyen sivil alandaki örgütlerin de bazı şartlara (yukarıdaki bölümlerde açıklanan ve bir örgütün sivil toplum örgütü olarak açıklanabilmesi için gereken şartların dışında) sahip olması gerekir. Her şeyden önce bu örgütlerin, kendi dışındaki fikir, yaşayış ve inanç tarzlarına saygılı olmaları yani çoğulculuğu benimsemeleri ve devletten kendi adına talep ettikleri şeyleri aynı zamanda diğerleri için de talep ediyor olma bilincine varmaları gerekir. Diğer yandan tüm bu örgütlerin iddialarına ulaşabilmeleri için aralarında bu yönde bir dayanışmanın varlığını zorunlu bir koşul olarak kabul etmeleri şarttır. Aksi halde bu iddialar münferit taleplerinden öteye geçemeyecek ve düşünülen amaçlar gerçekleşmeyecektir.

4.2.1. Demokratik siyasal sistemin gelişiminde sivil toplumun etkileri

Şimdi asıl konumuza dönersek, bir kere sivil toplum insanı baskı altında alan, “robotlaştıran”, ne adına olursa olsun düşünce ve duygularına “ipotek” koyan rejimler göz önüne alındığında toplumsal kaygılarımızın giderilmesi ve her birimizin amaçlarımızın gerçekleşmesi için gerekli ortamı oluşturur⁶⁵¹. Şüphesiz ki bu ortam, iktidarlara yönelik taleplerin en iyi şekilde dile getirilebileceği bir ortamdır. Esasen çağdaş devlet ve vatandaşları arasında daha yakın bir ilişki kurulması zorunluluğu artık değişen toplumun bir ihtiyacı olmuştur⁶⁵².

⁶⁵¹ Kuzu, a.g.m., s. 361.

⁶⁵² Yılmaz, Kemal, “Çağdaşlaşma, İnsan Hakları ve Türkiye”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 16, Ankara, 1994, s. 101.

Bu noktada sivil toplumun en önemli işlevi devleti “teknik” bir örgüt haline getirmesinde yani devleti metafiziksel bir kurum olmaktan çıkarmakta kendini göstermektedir. Zira devlet, sivil toplumcu bir ortamda bireyin ve gurupların eleştiri odağı haline gelmekte bu da sivil toplumun devlet üzerinde sıkı bir denetim yapısı kurmasını sağlamaktır. Böylece devleti “ulaşılabilir”, “sorgulanamaz”, “yarı-Tanrısal” bir güç olmaktan çıkararak, eleştirilebilen, sorgulanabilen, gerektiğinde yanıldığı sivil toplum tarafından ortaya konulabilen bir teknik örgüt ve “hizmet eden” bir birim haline gelir⁶⁵³. Aynı zamanda bu, bazı toplum üyelerinin keyfi olarak dışlanmasını ortadan kaldırılabılır; sivil toplum içinde ve devletle olan ilişkilerde katılımcı yapıları yaygınlaştırabilir ve haklar sistemin yeniden tanımlanmasını ve geliştirilmesini sağlar⁶⁵⁴.

Sivil toplum bazen toplum barışı ve düzenini de tehlikeye düşürecek biçimde toplumu yönetmek isteyen devletin bu kapasitesini zayıflatarak onu, daha çağdaş ölçülere göre yönetmeye, sistemin gidişatını bu ölçüleri aşmadan yönlendirmeye zorlamaktadır⁶⁵⁵. Sivil toplum, toplumun tümüne hükmedici bir nitelikte anlayış ve ideolojiye sahip olan siyasal iktidarı dengeleyici bir güç oluşturmaktadır⁶⁵⁶. Başka bir anlatımla sivil toplum, siyasal iktidarı uyarıcı, kendine “çeki düzen” vermeye çağıran ve değişik seçenekler üreten bir işlev üstlenmektedir⁶⁵⁷. Bu bağlamda sivil toplum insan haklarını kendi varlığının dayanağı sayan, ondan güç alan ve onu gerçekleştirmeyi kendine amaç edinen, bireyi ve onun özgürlüğünü siyasal iktidara ve sahip olduğu otoriteye karşı korumayı ilke edinen yapısıyla⁶⁵⁸, siyasal iktidara da bu anlayışın hakim olmasına çalışır ve gücü ve etkinliği nispetinde başarılı olur. Diğer yandan sivil toplumun gelişip çeşitlendiği ve bireyin haklarının önem kazandığı bir dünyada siyasal iktidarın faaliyetleri, tüm bu toplumsal ve bireysel farklılıklara yönelik olacaktır. Çoğulcu toplum yapısına cevap vermeyen bir anlayışın toplumsal ihtiyaçlara cevap verdiğini söylemek mümkün olmayacaktır. Bunu gerçekleştirmek ise gruplar ya da bireyler arasında eşitlikçi ve özgür ilişkiler kurmak ve siyasal iktidara bu yönde görev yüklemekle sağlanır. Bu da, kendi içinde çoğulculuğu

⁶⁵³ Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 31.

⁶⁵⁴ Gençkaya, Ömer Faruk, “Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 2, Sayı: 18, 1997, s. 103.

⁶⁵⁵ Gençkaya, a.g.m., s. 104.

⁶⁵⁶ Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, s. 35.

⁶⁵⁷ Yazar, Erol, “Sosyal Gelişimin Dinamik Güçleri: Sivil Toplum Örgütleri”, **Yeni Türkiye Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 315 (314-316)

⁶⁵⁸ Sezer, Abdullah/ Kırıt, Emrah/ Boyar, Oya, **Hukuk Devleti**, Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, İstanbul, 2003, s. 43, 44.

sağlamış, özerk ve özgür çok sayıdaki sivil toplum örgütlerinin çabalarıyla en sağlıklı biçimde gerçekleştirilebilir.

Bununla birlikte topluma yararlı şeylerle ilgili çalışan sivil toplum örgütleri etkili bir şekilde demokratik değerlerin sürdürülmesini ve “pekişmesini”, bir etkileşim içerisinde sağlarlar. Zira demokratik bir etkileşim sistemi içerisinde diğerinden destek almadan işleyebilecek tek bir alan yoktur. Örneğin, bir demokraside sivil toplum, örgütlenme özgürlüğünü garanti altına alacak hukuk devleti ilkesini benimsemiş ve hak ve özgürlükleri ihlal edenlere karşı hukuki yaptırımları etkili bir biçimde uygulayacak bir devlet “aygıtı”nın desteğine ihtiyaç duyar⁶⁵⁹. Bu nedenle sivil toplum, böyle bir yapıya ulaşmak veya nispeten ulaşılmışsa sürdürmek için çaba sarf eder, iktidarın bu yönde değişimi için çalışır.

Sonuç olarak, “devlet büyüdükçe, aynı ölçüde sivil toplum küçülür”⁶⁶⁰, sözü göz önünde bulundurulursa, sivil toplumun siyasal iktidarı toplum lehine dengelemesinin önemi daha da iyi anlaşılır. Çünkü bu denge devlet lehine siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda bozulursa özgürlük alanı daralacak, eşitlik anlamını yitirmeye başlayacaktır⁶⁶¹. Sivil toplum alanını “yutan” bir devleti, dengeleyecek ara oluşumların var olmadığı bir ortamda bir taraftan “hukuk devleti” kurulması zorlaşırken, diğer taraftan iktidar ve rant mücadelesi de devlet katında gerçekleşecek ve bu süreçte devletin “çeteleştigi” ve hukuk tanımaz mekanizmaların oluştuğuna tanık olunacaktır. Aynı şekilde devletin, kültürel anlamda resmi ideolojiye sahip olması da toplumu yeniden kurmaya çalışmasına yol açacak, bu, devletin pek çok alana müdahale etmesini ve sivil alandaki farklılıkları, kültürü zenginleştiren unsurlar olarak değil, yok edilmesi gereken unsurlar olarak görmesi neticesini verecektir. Dolayısıyla özgürlükçü bir ortam yerine baskıcı (otoriter) bir ortam oluşturacaktır⁶⁶². Başka bir anlatımla devlet organlarının ve kurumlarının giderek büyüdüğü ve genişlediği, kanunların ve diğer idari düzenlemelerin her alanı kapsar hale geldiği ve bunun sonucunda devlet görevlilerinin sayısının arttığı, otorite ve yetkilerini genişletmek istemeleriyle de devletin topluma hakim olma konumuna

⁶⁵⁹ Akpınar, a.g.e., s. 60.

⁶⁶⁰ Gray, a.g.e., s. 23.

⁶⁶¹ Alpay, Şahin, “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum Dengesi Yeniden Kurulmalı”, içinde. **Sivil Toplum**, Editör: Yurdakul Fincancı, Türkiye Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, s. 25.

⁶⁶² Yılmaz, Aytekin, “Sivil Toplum Demokrasi ve Türkiye”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 95.

geldiği ve adeta toplumsal alanı yok ettiği⁶⁶³ böyle bir ortamda bireyin ve toplumun özgürlüğü adına bu durumun önlenmesi için etkin bir sivil toplumun varlığı gerekir.

Diğer yandan sivil toplum örgütlerinin merkezin (siyasal iktidarın) uzantıları olmamaları gerektiğini vurgulamıştık. Ancak yerel yönetimler halkla daha doğrudan ve yakın ilişki içinde oldukları düşünüldüğünde, aynı uzaklıkta tutulmamak gerekir⁶⁶⁴. Sivil toplum örgütleri, yerel yönetimlerle daha rahat ilişki ve işbirliğine yönelebilirler. Böylece bu ilişki yoluyla demokrasi kültürünün yerleşmesi sağlanabilir. Bu ilişki yani sivil toplum örgütleriyle yerel yönetimler arasındaki işbirliği vasıtasıyla söz konusu değer ve ilkeler yerel yönetimlerce benimsenecek ve yerel yönetimlerde sağlanacak demokratik “dönüşümler” ölçüsünde aşağıdan yukarıya doğru geniş çaplı bir “dönüşüm” gerçekleşebilecektir⁶⁶⁵.

4.2.2.Kamusal ahlakın oluşumunda sivil toplumun etkileri

Güçlü bir sivil toplumun aynı zamanda, “kamusal ahlak” anlayışını değiştirerek siyasetçilerin ve yöneticilerin eylem ve işlemlerinden dolayı hesap verebilmeleri sürecinin önünü açar. Sorumlu ve hesap verebilir siyasetçi ve yöneticinin ortaya çıkması belli bir sivil toplum anlayışının gelişmesine bağlıdır⁶⁶⁶. Bu aynı zamanda yöneticilerin kazandıkları iktidarı gerektiğinde büyük bir olgunlukla bırakabilmelerini mümkün kılar⁶⁶⁷. Sözü edilen bu durum seçilmişler için söz konusu olduğu kadar belki ondan daha önemli ölçüde atanmışlar için de geçerli olmak durumundadır. Çünkü seçilmişler yeni bir seçimde tekrar seçilebilmek kaygısıyla bu sorumluluğu az çok taşıyabilirler. Ancak atanmışlar böyle bir endişeye sahip olmadıklarından ötürü daha tepeden inmece, daha az sorumluluk ve hesap verme endişesi taşıyan ve toplumsal denetime daha az açık bulunan bir konuma sahiptirler. Bu nedenle sivil toplum örgütlerinin bu yöndeki rolleri oldukça önemlidir.

Diğer yandan bu çerçevede, sivil toplum örgütlerinin çabaları siyasal iktidarı kontrol dışı ve şahsi bir güç olmaktan çıkarıp, siyasetçilerinde insan şahsına derin bir saygı

⁶⁶³ Yılmaz, a.g.m., s. 87.

⁶⁶⁴ Tunçay, a.g.m., s. 11.

⁶⁶⁵ San, a.g.m., s. 424; Bu bağlamda, halkın yönetime katılım biçimlerindeki rahatsızlık bir ölçüde giderilebilir. Çünkü çoğu zaman, yerel yönetimler hazırlıklı olmadıkları bir hizmet talebi patlamasıyla karşı karşıya kalabilirler. Bu gibi zorluklarda halkın desteğine ihtiyaç duyarlar. Tam bu sırada yerel yönetimlerle ortaklaşa faaliyet gösterecek ve halkı bu yönde harekete geçirecek sivil toplum örgütleri devreye girer. (Çarkoğlu, Ali, “Türkiye’de Devlet Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri”, içinde. **Merhaba Sivil Toplum**, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 1998, s. 80.)

⁶⁶⁶ Gençkaya, a.g.m., s. 104.

⁶⁶⁷ Turhan, Mehmet, “Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gereklileri”, **Anayasa Yargısı** 8, Ankara, 1991, s. 410.

duygusuna ulaşmalarını sağlayabilir⁶⁶⁸. Bu bağlamda sivil toplum örgütlerinin çabaları sadece siyasetçilerin insan şahsına ve onuruna saygı duymalarını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda insanı bir değer olarak ele alıp bu değerini, kendisini gerçekleştirme sağladığı da siyasetçilere bir görev yükler. Toplum hayatının çeşitli biçimleri içinde insan onuruna uygun bir hayat sürdürülmesini temin olan bu görevin iki yönü vardır: ilki siyasal iktidarın, insanın kendi varlığını geliştirme hususunda, bütün imkânları ile olumlu yönde faaliyette bulunması; ikincisi, insanın kendisini geliştirmesine engel olacak hiçbir şeyi de yapmamasıdır⁶⁶⁹. İşte insan onuruna saygı ilkesine uyma duygusunu, onun gereklerini yerine getirme bilincini, siyasetçilerin temel bir değeri yapmak, sivil toplum örgütlerinin bu yöndeki etkili ve sürekli gayretleriyle mümkün olabilir. Bununla birlikte bu gayretler, yukarıda açıklanan, siyasal iktidarın sınırlı olması gerektiği ve meşruluğunu özgürlüklere ve topluma dayanmaktan alıyor olması fikrinin de yönetenlerin düşüncelerinde yer etmesine yönelik olmalıdır. Çünkü “kamusal ahlak” anlayışını kanun yoluyla sağlamanın mümkün olamayacağı ortadadır. Bunun nedeni, “kamusal ahlak” anlayışının her şeyden önce bir karakter eğitimi meselesi, bir ahlak ve siyasal biçim meselesi oluşunda yatmaktadır⁶⁷⁰. Böyle olunca, siyasetçilerin bu anlayışı iktidara gelmeden edinmeleri zorunluluğu doğmakta, bu görev ise sivil toplum örgütlerine düşmektedir.

4.2.3. Alternatif bir temsil sisteminin oluşumunda sivil toplumun etkileri

Sivil toplumun belki de en demokratik işlevi, devlet aygıtı ile toplum arasında bir tür iletişim aracı olarak “çevrenin” taleplerini “merkeze” aktarması ve çıkarları temsil etmesidir. Böylece demokrasinin ana unsuru olan düzenli seçimler dışında fakat onu tamamlayan, demokratik hesap verme sürecini güçlendiren farklı bir temsil aracı sağlanmış olur⁶⁷¹. Bu farklılığın önemi ise dönemsel olan seçilmelere karşılık sivil toplum örgütlerinin sürekliliğinde yatmaktadır. Temsili demokrasinin iyi işlemesi bu örgütlerin toplumsal temelli istemlerine cevap verilmesiyle yakından alakalıdır. Seçmenin, seçimde vardığı karar tek başına geçerli olmaz. Devletin işleyişi sivil toplumun varlığını sürdürecektir bir yapıda olmalıdır⁶⁷².

⁶⁶⁸ Savcı, a.g.m., s. 123.

⁶⁶⁹ Savcı, a.g.m., s. 124.

⁶⁷⁰ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 264.

⁶⁷¹ Gençkaya, a.g.m., s.104.

⁶⁷² Fincancı, a.g.e., s. 124.

Siyasetin “kayganlaşan” zemininde demokratik ve örgütlenmiş bir sivil toplum, bugün temsili sitemlerin ve dolayısıyla siyasal partilerin içine düştüğü temsil ve meşruluk krizlerinin aşılmasını sağlayacak mekanizmaları da sunar. Bireylerin, sivil toplum örgütleri aracılığı ile siyasal iktidarın gündelik yaşamı çeşitli açılardan etkileyen kararlarına karşı talep ve görüşlerini iletebildiği, yerel düzeydeki çeşitli karar alma süreçlerine katılabildiği ölçüde yeni siyasal değerlerin üretilmesine katkıda bulunması beklenir⁶⁷³. Bu yeni değerlerden en göze çarpanı ise bireyin, siyasal partilerin “emir-komuta” zincirinden çıkması ve siyasal partilerin doğrudan toplumsal grupların etkili bir biçimde yönlendireceği kurumlara dönüşmesidir. Başka bir anlatımla genel siyaset, siyasilerin “tekel”inden alınarak, kararların oluşumunda halk çok daha etkili bir konuma getirilmektedir⁶⁷⁴. Buna ilaveten denilebilir ki, artık “sağ” ve “sol” ideolojiler arasındaki ayrımın anlamını yitirmiş olması dolayısıyla temsili demokrasi günümüz gelişmiş toplumlarında bir noktada yetersiz görülmektedir. Böyle olunca siyasal partiler, sosyal sınıfların temsilcisi olma özelliğini eskisi kadar temsil etme iddasını kaybetmiştir. Basın ve iletişim, haberleşme alanındaki yeni gelişmeler ile varılan noktada birkaç yılda bir oy vermenin siyasal katılım açısından yetersiz görülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle sivil toplum örgütleri siyaseti daha sürekli bir şekilde etkilemenin araçlarından biri haline gelmiştir⁶⁷⁵. Böylece, halk görüşlerini aracı olmadan doğrudan kendi oluşturduğu araçlar vasıtasıyla doğrudan ifade etme imkânı bulmaktadır. Bunun ötesine de geçerek yine bu araçlar sayesinde proje üretme ve sorunlara çözüm bulma fırsatları doğmaktadır⁶⁷⁶.

Son olarak sivil toplum, siyasal sistemin kurallarını demokratik ilkeler çerçevesinde yeniden tanımlayarak demokratikleşme sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Sivil toplum demokratik devlet anlayışı için kurallar oluştururken devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin niteliği, büyük ölçüde farklı özelliklere sahip sivil toplum örgütleri arasındaki etkileşime bağlı olacaktır. Denebilir ki devletin baskın olduğu ve geleneksel toplumsal ilişkilerle açıklanabilen siyasal durumdan, sivil toplumun yeni biçimlerinin ortaya çıktığı ve oluşturduğu yeni toplumsal ve ekonomik ilişkiler ve kurumlarla devleti ve devletle olan ilişkileri “dönüştürmek” çabası içine girilmelidir⁶⁷⁷. Bunun için faal bir sivil toplum, toplumdaki iletişimi bireyler arasında sağlayarak, yani bir

⁶⁷³ Tosun, a.g.e., s. 124.

⁶⁷⁴ San, Coşkun, ”Toplumda Demokratikleşme Alanları”, **Anayasa Yargısı** 10, Ankara, 1993, s. 423.

⁶⁷⁵ Doğan, İlyas, a.g.e., s.255

⁶⁷⁶ Yılmaz, Bülent Tunga, **Katılımcı Demokrasi**, Arı Hareketi, İstanbul, 2003, s. 44.

⁶⁷⁷ Gençkaya, a.g.m., s. 104.

noktada insanları özgürleştirerek sorumlu ve demokratik kurallara bağı bir devlet için yol açar. Bunun oluşabilmesi için de öncelikle hak arama ve kendisini başkasının yerine koyarak düşünme duygusunun güçlü olduğu bir kültüre ihtiyaç vardır. Bu tür bir siyasal kültür, hem sivil toplumun gelişmesini, hem de devletin sorumluluk bilincini arttırarak, sivil toplum ve demokratikleşme adına eylemlerde bulunmasını sağlayabilir ⁶⁷⁸. Ayrıca “devlet çıkarı” ile “kamu çıkarı” ya da “devlet düzeni” ile “kamu düzeni” kavramlarının eş anlamlı kavramlar olarak ele alınması, sivil toplum vasıtasıyla düzeltilmelidir. Çünkü, genel olarak kamu çıkarı ya da düzeni denildiğinde kişi ya da grup çıkarlarından ya da maddi düzenin korunmasından bağımsız olarak, devlet düzeninin ilke ve değerlerinin korunması akla gelmektedir. Bu şekilde kamu çıkarı, devlet çıkarı ile eş anlamlı görülmektedir. Devlet çıkarından ayrı bir kamu çıkarı anlayışı benimsenmeyince, devletten bağımsız, temel politikaların çözümlenebildiği, iktidarın paylaşılması ile sonuçlanabilecek bir sivil toplum anlayışının varlık kazanması da oldukça güçleşmektedir ⁶⁷⁹.

Sonuç olarak özetle şunları söyleyebiliriz. Sivil toplum değerlendirmesi bir şekilde devletin varlığını kabul eder. Kabul edilen bugünkü yapısıyla söz konusu olan devlet olmayabilir ve değildir. Ama sorun, devletin ortadan kalkması değil, “sivil toplumun devleti” olmasıdır. Bu, devlet gücü kavramının bu güne kadar aldığı somut biçimler çerçevesinde değerlendirilirse, “gücü azalmış” bir devlet olarak da yorumlanabilir ama “güçsüz” devlet demek değildir. Müdahale alanları sınırlanmış ve müdahale biçimleri belirli ilkelere göre yeniden tamamlanmıştır. Bu tanımlanmış biçimleri ile “etkili”, “saydam” ve “hesap verir” de olması gerekir⁶⁸⁰. Böyle bir yapıda devletin aynı zamanda sivil topluma karşı nerde ve nasıl durduğu da bellidir. Ancak şu durum da gözden kaçırılmamalıdır. Ayrı iki varlık olarak sivil toplum ve devlet aynı “normatif sistemi” paylaşıyorlarsa, ilişkileri uyumlu ve ortak amaçlara yönelik nitelik taşıyacak, eğer iki farklı “normatif sistem” temeline dayanıyorlarsa, ilişkileri çatışma ve farklı amaçlara yönelik olacaktır. Birinci durumda sivil toplum ile devlet arasında uyum olduğu için sorun da olmayacaktır. İkinci durumda ise devletin dayandığı “normatif” sistem ile sivil toplumun dayandığı sistemin birbirleri üzerinde hakim olmaya çalışmaları yüzünden, ikisinden birinin baskın konuma geçmesi beklenir⁶⁸¹. Şayet sivil toplum güçlü ve etkinse söz konusu

⁶⁷⁸ Gençkaya, a.g.m., s. 103.

⁶⁷⁹ Sunay, a.g.e., s. 237.

⁶⁸⁰ Belge, a.g.m., s. 33.

⁶⁸¹ Tosun, a.g.e., s. 45.

“normatif sistemi” ve devleti kendi lehine yani özgürlükler tarafına doğru “dönüştürmeyi” başarır ve sivil toplumun varlığı da buna dayanır.

4.3. Siyasal İktidardan Öte Sivil Toplum

Sivil toplumun en önemli yönü insan haklarının korunması ve garantilere kavuşması ve hayata geçmesini sağlamaktır. Ancak bu genel yaklaşımın dışında somut olarak sivil toplumdan söz edilebilmek için daha ayrıntılı bir değerlendirmeye gerek vardır. Bunlar, sivil toplum örgütlerinin çeşitliliği, bunların özerkliği ve “vatandaşların sivil erdemler”e sahip olmasıdır⁶⁸².

Buraya kadarki açıklamalarımız ve değerlendirmelerimiz genellikle sivil toplum-siyasal iktidar (devlet) şeklinde bir ikili kavramlaştırma çerçevesinde gitmiştir. Siyasal iktidarın, özgür bir sivil toplum alanı oluşması için üzerine düşenler, sivil toplum örgütlerinin özgürlüklere sahip çıkarak sivil toplum alanını koruması ve bu bağlamda siyasal iktidarın demokratik ilkeler doğrultusunda dönüşümünü gerçekleştirmede sivil toplumun rolü gibi konular ele alınmıştır. Özellikle yukarıda yer verdiğimiz pek çok tanımda⁶⁸³ sivil toplumun “iktidardan geriye kalan alan” şeklinde tanımlanması, bizim bu değerlendirmemizi doğrular niteliktedir. Ancak, sivil toplum her ne kadar anlamını ve önemini siyasal iktidara yönelik demokratik taleplere borçluysa da, en az bunun kadar önemli bir diğer işlevi vatandaşlara, topluma yönelik yüzünde barındırmaktadır. Bu da, çoğulculuğa dayalı bir toplum ve “sivil erdemler”e sahip vatandaşların yetiştirilmesidir. Ve belki hem etkinliğin kaynağı hem de sonucu olarak kendi aralarında çeşitliliğin korunması ve saygı kültürünün geliştirilmesidir. Bu başlık altında sivil toplumun bu yönü üzerinde durmaya çalışacağız.

Bu bağlamda sivil toplum ilk olarak vatandaşların “demokratik ahlak” eğitimi işlevini üslenmek durumundadır. Çünkü sivil toplum bir “sosyal kurumlar” grubu olmanın yanında, aynı zamanda bir “sosyal değerler grubudur. Buna göre, bireyler birbirinden farklı alanlarda faaliyet gösteren yapılara dahil olmakta ve böylece kendi yaşamlarının ahlaki boyutunu oluşturan önemli bir tecrübeyi bu yapılar içinde kazanmaktadırlar. İnsanların bir sivil toplumun çeşitli yapılarında birbirleriyle kurdukları bağlar, onlara komşularını-arkadaşlarını ve en sonunda toplumu içine alan diğer tüm alanlardaki “refah” için bir

⁶⁸² Doğan, İlyas, a.g.e., s.273

⁶⁸³ Bkz. Bolay, a.g.m., s. 7; Türköne, a.g.m., s. 23; Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, s.35, 36; Sunar, a.g.m., s. 10; Tosun, a.g.e., s .49.

ahlaki sorumluluk duygusu edinmelerine yardımcı olur⁶⁸⁴. Esasında sivil toplum da dünya görüşleri ve çıkarları, giyim biçimleri ve inançları ve benzeri noktalardan birbirinden farklı olan birey ve grupların bir arada yaşayabilmeleri, bir ortaklık kurmaları nasıl mümkün olur sorusundan çıkmıştır. Başka bir ifade ile sivil toplumun genelinde yatan fikir farklılıklara rağmen toplumsal birlik ve düzen nasıl mümkün olur düşüncesidir; benzerliklerden doğan değil farklılıklara dayanan bir düzen ve toplumsal birlik⁶⁸⁵. Bu haliyle sivil toplum, farklılıklarına rağmen eşit bireyler arasındaki etkileşimi “kamu yararı”na uygun hale getirmek için gerekli “vatandaşlık erdemi”nin kazanıldığı bir alandır. Bu sayede kişiler, örgütlenme özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, mülkiyet ve diğer hakların da güvence altına alınmasıyla bir vatandaş olarak bekledikleri saygınlığa kavuşurlar. Böyle bir ortamda insanlar, yalnızca yönetimin kararlarıyla yetinmekle kalmayacak, aynı zamanda kabul edilebilir sınırlar içinde kendi kurallarını belirledikleri hedeflere yönelme imkanına sahip olacaklardır⁶⁸⁶. Aslında sonuç olarak bakıldığında ise, “erdemli vatandaşlar” yetiştirme şeklinde ifade edilen şey, bir “demokratik sosyalleşme” süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ortamda özgür, hoşgörülü, “iç disiplin”i gelişmiş, sorumluluğa sahip, başkalarının haklarına saygılı ama kendi haklarını da savunmada kararlı ve demokratik olarak yetişen bireyler, siyasal sistemin dönüşümünü sağlayacak unsurlar durumuna yükseleceklerdir⁶⁸⁷.

Özelikle toplumsal değişmelerin yukardan aşağıya gerçekleşmesi mümkün olmakla beraber siyasal, hukuki, sosyal anlamdaki değişim çabalarının kalıcı olabilmelerinin ancak toplumca benimsenmelerine yani birer toplumsal süreç ya da kurum haline dönüşebilmelerine bağlı olduğu⁶⁸⁸ düşünülürse sivil toplumun “erdemli vatandaşlar” yetiştirme işlevi olarak ortaya konan demokratik sosyalleşmeyi gerçekleştirme konusunda yüklendiği rolün önemi daha iyi kavranabilir. Çünkü sözü edilen değişimi gerçekleştirmek adına yöneticilerin girişeceği çabalar toplumda bir anlam bulmadığı ve toplum tarafından değer verilmediği sürece hiç kuşku yok ki, istenilen amaca ulaşamayacaktır. Dolayısıyla böyle bir çabanın toplumun kendisi tarafından sivil örgütlerce yapılmasını sağlamak sonuç alma bakımından daha verimli olacaktır. Zira sosyolojik gerçeklikler hukuki

⁶⁸⁴ Akpınar , a.g.e. , s. 60.

⁶⁸⁵ Sunar , a.g.m., s. 10.

⁶⁸⁶ Akpınar , a.g.e. , s. 61.

⁶⁸⁷ San, a.g.m., s. 422.

⁶⁸⁸ San, Coşkun, “Demokratik Siyasal Kültür ve İnsan Hakları”, **İnsan Hakları Yılığ**, Cilt: 16, Ankara, 1994, s. 3.

düzenlemelerle bugünden yarına değiştirilmesi mümkün olmayan durumlardır. Örneğin sınırlı siyasal iktidar ilkesi, özgürlüklerin benimsenmesi, insanların eşit birer varlık olarak kabulü ancak bunların “alt yapı”nın mevcudiyetine yani sivil toplum geleneğinin güçlü olmasına bağlıdır. Böyle olmasaydı iyi bir anayasa hazırlayıp yürürlüğe koyan her ülkede sivil toplum geleneği olsun ya da olmasın demokrasinin başarıyla işlemesi gerekirdi⁶⁸⁹.

Diğer taraftan sivil toplum modern toplumlarda devletlerin ve yasaların bunalıcı gücü altında kendilerinden ve birbirlerinden koparak uzaklaşan bireyler için farklı bir tercih olmaktadır. Böyle bir ortamda sivil toplum kendi kendinin “hakimi” ve “toplumsallaşabilir” olan bireyi kaybolmaktan kurtarmakta ve devletleri, saygınlığın ve gücün tek kaynağı olmaktan çıkarmaktadır⁶⁹⁰. Sivil toplum örgütleri aynı şekilde siyasal partileri de çıkarları ve düşünceleri birbirinden çok farklı ve birbirleriyle çatışan grup ve sınıfların, kendi görüşlerini açıklayabilecekleri yegane kurumlar olmaktan çıkarmaktadır. Böylece bu örgütler hem siyasal hayatta toplumsal sorunları dile getirme adına etkin bir yer almaya başlamakta⁶⁹¹, hem de kişisellikten uzak ilişkiler içinde yalnızlığa itilen ve yabancılaşan bireye bunun üstesinden gelecek imkânlar sunmaktadırlar⁶⁹². Aynı zamanda kişi, böyle bir toplumda, devletle yalnız başına karşı karşıya kalmayacaktır. Birey, kendisi gibi düşünen, kendisiyle aynı menfaatlere sahip olan, aynı inançları taşıyan, aynı hakları savunan bir grubun üyesi olarak, devlet gücü karşısında, haklarını ve özgürlüklerini üyesi bulunduğu örgüt vasıtasıyla toplu olarak daha iyi korumak imkânına sahip bulunacak ve kendisini daha güçlü hissedecektir⁶⁹³.

Son olarak sivil toplum örgütleri, belli istekler, çıkarlar ve sorunlara yönelik olarak meydana gelmiş örgütlerdir. Bu belli hedefler doğrultusunda siyasal iktidarla bir takım ilişkiler içerisinde olabilirler ve bunlar hakkında toplumu bilgilendirir ve bu süreçlere katılmalarını sağlarlar.

Sivil toplum örgütlerinin bu ilişkiler sonucunda ortaya çıkan en önemli işlevi ise “hafıza (bellek oluşturulması)” işlevidir. Bu, projeler vasıtasıyla oluşturulan bilgi ve

⁶⁸⁹ Yayla, a.g.e., s. 148.

⁶⁹⁰ Keane, **Sivil Toplum ve Devlet**, s. 61.

⁶⁹¹ Pek çok sivil nitelikteki örgüt faaliyetlerinin bir anında, bir yerinde çıkarlarının düzenlenmesi yolunda iktidarla ilişki kuracaktır. Bu, ya bir istek, ya bir uygulamanın sona erdirilmesi ya da bir düzenleme biçiminde görülebilir, ama mutlaka gerçekleşir. (Akad, Mehmet, “Siyasal İlginin Zayıflaması”, **Hıfzı Timur Armağanı**, İÜHF, İstanbul, 1971, s. 13.)

⁶⁹² Yavuziğit, Musa Hikmet, “Dernekler ve Demokrasi”, **Latif Çakıcı’ya Armağan**, AÜSBFD, Cilt: 50, No: 1-2, Ankara, 1955, s. 427.

⁶⁹³ Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 271.

deneyimin aktarılması, paylaşılmasıdır⁶⁹⁴. Sivil toplum örgütleri belirli sorunlara çözümler bulmak için gerek yöneticilerle, gerek diğer sivil toplum örgütleriyle ve gerek kendi başlarına bir takım faaliyetler içerisine girer ve projeler üretirler. Bu süreçlerde oluşan bilgiler ve tecrübeler çok değerlidir. Bunların bu düzeyde korunması ve aynı zamanda topluma aktarılması da o derece değerli ve önemlidir. Diğer yandan sivil toplum örgütlerinin “bellek oluşturma” işlevlerinin ikinci bir yönü daha vardır. O da, siyasal partilerin, iktidarı ellerinde bulundururlarken yapmış oldukları olumlu ve özellikle olumsuz, hatalı icraatların toplum tarafından çabucak unutulmasını önlemek işlevidir. İnsanlar günlük uğraşlar içinde yerel ya da ulusal ölçekte alınan bütün kararları takip edemeyebilirler veya etseler bile unutulabilirler. Ama, “uyanık vatandaşların” meydana getirdiği sivil toplum örgütleri bunların unutulmasına engel olacak ve gerektiğinde gündeme getireceklerdir.

Özetle sivil toplum, bireyin farklılıkları hoşgörü ile karşılamayı, özgürlüklerin önemini ve değerini, sorumluluk üstlenmeyi, eleştirel, esnek ve açık fikirli olmayı, kendine güven duymayı öğrendiği⁶⁹⁵ kısaca “demokratik sosyalleşmesi”ni gerçekleştirdiği bir alandır. Bu alanda insanların demokrasiye inançları ve ona uyma iradeleri gelişir. Bundan başka yeni bilgilerin ve deneyimlerin elde edildiği, aktarıldığı ve korunduğu ve aynı zamanda “toplum hafızası”nın sürekli dinç tutulduğu bir alandır.

⁶⁹⁴ Kentel, Ferhat, “Sivil Toplum Kuruluşları: “Projecilik” Versus Kültürel Yurttaşlık”, içinde. **Projeler, Projecilik ve Sivil Toplum Kuruluşları**, Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, s. 8.

⁶⁹⁵ Kuzu, a.g.m., s. 366.

SONUÇ

Sivil toplum kavramının ortaya çıkışı, Ortaçağ Avrupa'sındaki siyasal düşünce alanında beliren tartışmalara bağlansa da, kavram Aristo'ya kadar götürülebilmektedir. Ancak, belirtmek gerekir ki, sivil toplum konusundaki gelişmelerin dönüm noktası, Ortaçağ'da, ekonomik ve kültürel anlamda kentlerin önem kazanması ve buna bağlı olarak bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasıdır. Bu bağlamda sivil toplum kentlerin ve burjuva sınıfının var olan haklarını korumak ve siyasal iktidardan yeni haklar elde edilebilmek için vurgulanan bir alanı belirtmekteydi. Fakat sivil toplum kavramının içeriğinin bu noktaya gelmesinden önce değişik anlamlar kazandığına işaret etmek gerekir. Aristo'nun verdiği anlamla sivil toplum (politike koinonia), bireylerin site içerisinde bir arada yaşamalarıydı. Diğer bir ifadeyle birey, toplum ve site arasında bir ayırım yapılmamakta, hepsi "politike koinonia"ye dahil olmaktadır. Bu düşünce, yani devleti ve toplumu bir bütün olarak başka bir ifadeyle aynı anlamda olarak, ele alma kentlerin önem kazanmasına kadar devam etti.

Benzer şekilde, sivil toplumla siyasal toplumu (siyasal iktidar) aynı anlamda ele alan düşünürlerden biri de Thomas Hobbes olmuştur. Sözleşmecî düşünürlerden olan Hobbes, "doğa durumu" varsayımından hareket eder. Doğa durumu insanların kargaşa ve sürekli savaş durumunda bulunduğu bir ortamdır. İnsanların bu durumdan kurtulmalarının yolu ise, sahip oldukları ama koruyamadıkları haklarını bir "egemen"e devretmeleridir. Böylece devlet yani "sivil toplum" ortaya çıkar. Başka bir anlatımla Hobbes'ta sivil toplum doğa durumunun karşıtı, yani devletin var olduğu durumdur.

Devlet-toplum ilişkisini doğa durumu varsayımından hareketle açıklayan bir diğer düşünür John Locke olmuştur. Locke'ta Hobbes'tan farklı olarak doğa durumu insanların özgür ve barış içinde oldukları bir durum olarak ele alınır. Ancak Locke bu durumu herkesin kişisel olarak "cezalandırma" hakkını kullanmaya kalkışmasından dolayı yeterli bulmaz. Bunun için insanların bu noktada aşırıya gitmelerini önlemek amacıyla devlet yani sivil toplum düşünülmüştür. İnsanlar yine bir sözleşmeyle devletin var olduğu bir duruma yani sivil topluma geçerler. Ancak Locke'un devleti sınırlı ve hukukla bağlı bir devlettir. Yine de netice olarak sivil toplum ile siyasal toplum, aynı durumu ifade etmektedirler.

Sivil toplum-siyasal toplum (devlet) farklılaşmasının doğmasında Ortaçağ Batı Avrupa'sındaki gelişen kentlerin ve oluşan burjuvazinin önemli bir rolü vardır. Bu

gelişmelere paralel olarak ve belki de bu gelişmelerin doğurduğu ortamın bir sonucu olarak, düşünürler de artık sivil toplum ile siyasal toplumu ayrı birer alan olarak ele almaya başlamışlardır.

Bu düşünürlerin en önemlilerinden biri Thomas Paine dir. Paine sivil toplum ve siyasal toplum ayrılığını doğa durumundan hareketle ortaya koyar. Devlet (siyasal toplum) karşısında, sivil topluma öncelik tanır ve devletin özgürlükler ve sivil toplum lehine sınırlanması gerekliliğini belirtir.

Bununla birlikte sivil toplum ile devletin tam bir ayrılığa kavuşması Hegel’de olur. Ancak Hegel, sivil topluma pek de olumlu bir anlam yüklemeyiz. Hegel’e, göre sivil toplum, sürekli olarak devletin gözetimine ve denetimine ihtiyaç duyan bir alandır ve sadece “mükemmel“ devlete ulaşmak için bir aşamadır. Birey ve toplum devletin yüksek amaçları için feda edilmiştir.

Sivil toplumun, özgürlükler bağlamında günümüzdeki anlamına ulaşmasında Paine’le birlikte önemli bir adım da Alexis Tocqueville’den gelmiştir. Ona göre, despotizmi engelleyecek yapılar, ancak devlet yönetimi dışında kalan sivil örgütlerin oluşturulması ve geliştirilmesi ile mümkün olacaktır. Bu sivil örgütler aynı zamanda bireylerin dikkatlerini kendi bencil ve kişisel hedeflerinin ötesine çevirebilmelerini sağlayacaktır. Tocqueville, devletin ve sivil toplumun birleşmesi arzusunun demokrasiyi mutlak surette tehlikeye atacağını da belirtmiştir.

Gramsci’de ise sivil toplum, artık ne doğa durumuyla, ne sanayi toplumuyla ve ne de genel olarak devlet öncesi toplumla özdeşleştirilmektedir. Ona göre sivil toplum, bir grubun tüm toplum üzerindeki kültürel “hegemonya“sından başka bir şey değildir. O, sivil toplumu devlet karşısında özerk bir alan olarak görmemekte ve “düzenli toplum“a yaklaşıldıkça tüm bunların ortadan kalkacağını belirtmektedir.

Sonuç olarak tüm bu düşünürler, sivil toplum kavramına, bugün ifade edilen anlamına gelinceye, kadar çeşitli şekillerde, önemli katkılarda bulunmuşlardır. Günümüzde ise sivil toplum konusunda çok çeşitli bakış açıları ve yaklaşımlar olmakla birlikte, temelde sivil toplum, bireylerin siyasal iktidarın dışında kalan alanda olmak üzere örgütler vasıtasıyla bir kendi kendilik oluşturmalarıdır; kendi kendilerine yeten, özgür, özerk bir toplumsal alan. Burada vurgulanan en önemli nokta, sivil toplumun özerkliği ve çoğulcu yapısıdır. Çünkü bu iki özellik sivil topluma anlamını veren hususlardır. Şayet sivil toplum örgütleri bir şekilde (ekonomik, ideolojik ve benzeri) siyasal iktidara bağlı iseler, onlardan

birer sivil toplum örgütü olarak bahsetmek mümkün değildir. Hatta bazıları sanki resmi söylemin sivil alanındaki sözcüleri gibi davranarak “devletin ideolojik aygıtı”ları gibi çalışmaktadırlar. Halbuki sivil toplum, devlete karşı bireyin ve özgürlüklerin yanında durmak ve “kutsanmış” devletin makul bir düzene sokulması adına var olmuştur. Bu anlamda sivil toplum her türlü baskıya, tahakküme ve buna vasıta olmaya karşıdır. Diğer yandan, sivil toplum devletin farklılıklara bakış açısını olumlu bir şekilde etkilemeye çalışırken, kendi içerisinde de çoğunluğu, farklı seslerin ifadesini de mümkün kılmak durumundadır. Aksi halde sadece güçlü ve bir nevi çoğunluğa sahip olan sivil toplum örgütlerinin diğer örgütlere bakış açısı bu çerçevede değilse, sözü edilen örgütlerin devlet baskıcılığı yanında ikinci bir baskı ve zor alanı olarak ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bunun yanında yani sivil toplum örgütlerinin kendi aralarında çoğulculuğu, çok sesliliği sağlamaları gerekmektedir, örgüt içerisinde de aynı çok sesliliği ve farklı düşüncelerin ifadesi imkanını sağlamaları gerekir. Şayet çok sesliliğe farklı düşüncelerin ifadesine imkan verilmezse, bu örgütlerin devleti daha demokratik, hoşgörülü, çeşitli düşüncelere saygılı bir noktaya çekme çabaları hangi ölçüde geçerli ve gerçek olacaktır? Sivil toplumun kendisinden beklenen işlevleri yerine getirebilmesi için bulunduğu ortamın bazı şartları taşınması gerekir. Aslında bu çift yönlü bir ilişkidir. Sivil toplum için bu ortamsal şartlar gerekli olduğu gibi, sivil toplum bu şartların oluşmasını ve kıvama gelmesini de sağlar. Bu şartlar ise demokratik ve özgür bir ortamdır.

Sivil toplum, “kişisel hak ve özgürlükler”, “sosyal ve ekonomik hak ve özgürlükler” ve “siyasal hak ve özgürlükler” şeklinde belirtilen özgürlüklerin tümüyle yakından ilgilidir. Örneğin “yaşama hakkı”nın güvende olmadığı bir ortamda “ifade özgürlüğü” ya da “örgütlenme özgürlüğü”nün bir anlamı olmayacağı açıktır. Aynı şekilde “çalışma hakkı”nın kullanılması adına uygun ortamın sağlanmadığı, insanların geçim derdinde olduğu bir durumda, bireyler kendilerini gerçekleştirme amacıyla örgütlü bir toplumun üyesi olma bilincine erişmeyeceklerdir. Elbette söz konusu özgürlükler içerisinde sivil toplum için en manidar olanları “düşünce ve ifade özgürlüğü” ile “örgütlenme özgürlüğü”dür. Çünkü sivil toplumun talep edeceği, dile getireceği pek çok düşünce doğası itibariyle, siyasal iktidarın düşünceleriyle çelişecektir. Sivil toplum yeri geldiğinde yapılan uygulamaları eleştirecek, olması gerekeni söyleyecektir. Bunları yaparken de güçlü bir duruş sergileyebilmesi ise, ancak bireylerin bir arada, örgütlü olmalarına bağlı olacaktır.

Başta ifade ettiğimiz gibi sivil toplum aynı zamanda özgürlüklerin gerçekleştirilmesi için bir güvence oluşturmaktadır. Siyasal iktidarların özgürlükler alanını daraltması ve hak ihlalleri yapması durumunda, özellikle bu alanlarda faaliyet gösteren ve genel olarak hepsini ilgilendirdiği için sivil toplum örgütleri bir duruş sergileyecek ve siyasal iktidarı bu noktada dengeleyeceklerdir. Dolayısıyla bir anlamda kendi varlıklarını savunmuş olacaklardır.

Sivil toplumun özgürlüklerle ilişkisine bağlı olarak ele alınabilecek en temel işlevi siyasal iktidara dönük olanıdır. Bu aynı zamanda hem demokratikleşmeyle, hem de siyasal kültürle ilgilidir.

Sivil toplum kendisinin sınırlanmaması için, doğal olarak siyasal iktidarı sınırlamak işlevini görmek durumundadır ve görmektedir. Çünkü siyasal iktidar yozlaşmaya açıktır. Güç insanları değiştirir, gücü elde eden tahakküme yönelmeye kalkışabilir ve özgürlükleri hiçe sayabilir. Bu nedenle siyasal iktidarın sınırlandırılması için anayasa, kuvvetler ayrılığı, anayasa mahkemesi ve çift meclis gibi çeşitli vasıtalar ön görülmüştür. Bunlara ilave olarak sivil toplumda böyle bir işlevi hiçbir metinde yer verilmemesine rağmen, bizzat var olmakla yerine getirmektedir. Geniş ve güçlü bir sivil toplum alanının varlığı ister istemez siyasal iktidarın meşruluğunu bu alanda aramasına neden olacaktır. O zaman sivil toplum, iktidarın kendisine çizilen çerçevenin dışındaki eylem ve uygulamalarında, onun meşruluğunu zayıflatacak bir konumda ortaya çıkacaktır. Bunu göz önünde bulundurmak zorunda olan siyasal iktidar, kendini dengelemek ve sınırlamak durumunda kalacaktır. Bundan başka sivil toplum, iktidarın özgürlüklere ve sivil alana olağan dışı her müdahalesinde sesini yükseltecek, tepkisini güçlü bir şekilde dile getirecek, toplumsal bir direnç noktası oluşturacaktır.

Sivil toplum sadece siyasal iktidara bir sınır olma işlevi ile yetinmemektedir. Onu, aynı zamanda demokratik değerler doğrultusunda dönüştürmeye de çalışmaktadır. Bu çabalarıyla sivil toplum, siyasal iktidarı, toplum ile olan ilişkilerinde çoğulcu ve katılımcı bir hale getirecektir. Demokratikleşme sürecinde amaç, toplumdaki farklı çıkarların temsil edilmesi ve iktidarı dengeleyecek yapılar ve örgütlerden oluşan çoğulcu bir yapı oluşturmak olduğuna göre bu en sağlıklı bir şekilde sivil toplum aracılığı ile gerçekleştirilecektir. Bundan başka, güçlü bir sivil toplum, bir “kamusal ahlak “ anlayışı geliştirecek, yöneticilerin ve siyasetçilerin eylem ve uygulamalarından dolayı hesap verebilmeleri sürecinin önünü açacaktır. Sorumlu ve hesap verebilen siyasetçi ve

yöneticinin ortaya çıkabilmesi ise belli bir sivil toplum anlayışının gelişmesine bağlıdır. Ve nihayet sivil toplum, siyasal iktidar ile toplum arasında bir tür iletişim aracı olarak işlev görmektedir. Böylece çevrenin taleplerini merkeze aktarır ve o kesimleri temsil etmiş olur. Sonuçta temsili sistemi tamamlayan ve hesap verme sürecini güçlendiren bir yapı ortaya çıkmış olur.

Sivil toplum asıl önemini ise topluma dönük yüzünde barındırmaktadır. Sivil toplum, ancak bilinçli ve değerlerine sahip çıkan bir toplumun ürünü olabilir. Başka bir anlatımla sivil toplumun var olması için, sadece özgürlüklerin kabulü ve anayasal bir sistemin varlığı yetmez, bunun için uzlaşmacı, hoşgörülü, çeşitli fikirlere saygılı ve katılımcı bir siyasal kültüre, yani toplumun bunları benimsemiş olmasına gerek vardır. Yoksa bu durum da yine çift yönlü bir ilişki bağlamında sivil toplumun, toplumu bu yönde eğitmesi ve “erdemli vatandaş”lar yetiştirmesi işlevine de işaret etmektedir. Sivil toplumun varlığı için sözü edilen değerlerin toplum tarafından benimsenmesi gerektiği gibi, aynı zamanda sivil toplum bu değerlerin yerleşmesi için çabalamak durumundadır.

KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, Mehmet Ali/ Köker, Levent, **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, İmge Kitapevi, Ankara, 1991.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali/ Akal, Cemal, Bali/ Köker, Levent, **Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.
- Akad, Mehmet, **Baskı Guruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976.
- Akad, Mehmet/ Dinçkol (Vural), Bihterin, **Genel Kamu Hukuku**, 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2002.
- Akad, Mehmet, “Siyasal İlginin Zayıflaması”, **Hıfzı Timur Armağanı**, İÜHF, İstanbul, 1971, (1-23).
- Akal, Cemal Bali, **İktidarın Üç Yüzü**, Dost Kitapevi, Ankara, 1998.
- Akal, Cemal Bali, **Sivil Toplumun Tanrısı**, Afa Yayınları, İstanbul, 1990.
- Akdemir, Süleyman, “Sivil Toplum ve İslamiyet“, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, (267-274).
- Akın, İlhan F., **Kamu Hukuku**, 7. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1993.
- Akipek, Bahtiyar, “Tarihi Gelişim İçinde ve Özellikle Montesquieu’de Kuvvetler Ayrılığı”, **Halil Cin’e Armağan**, Konya, 1995, (46-62).
- Akipek, İlhan, “Kuvvetler Ayrılığı Nazariyesinin Doğmasına Amil Olan Fikirler”, **AÜHFD**, Cilt: 9, No: 12, 1952, (174-196).
- Akpınar, Ayşenur, **Sivil Toplum (Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBF, Ankara, 1997.
- Aksoy, Necdet, **Türkiye’de Sivil Toplum Örgütlerinin Baskı Grubu Olarak Çevre Politikalarına Etkileri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- Aktan, Coşkun Can, “Siyasal ve Sivil Özgürlükler, Demokrasi ve Türkiye“, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, (68-86).
- Aktaş, Sururi, **Hayek’in Hukuk ve Adalet Teorisi**, Liberte, Ankara, 2001.
- Aktay, Yasin, “Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet Vesaire“, www.siviltoplum.com.tr, 29.10.2004

- Alpay, Şahin, “Türkiye’de Devlet-Sivil Toplum Dengesi Yeniden Kurulmalı”, içinde. **Sivil Toplum**, Editör: Yurdakul Fincancı, Türkiye Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, (17-26).
- Aral, Vecdi, **Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 1992.
- Aristoteles, **Politika**, (Çeviren: Mete Tunçay), 2. Basım, Remzi Yayınları, İstanbul, 1983.
- Armony, Ariel C., **The Dubious Link: Civic Engagement and Democratization**, Stanford: Stanford University Press, 2004.
- Arslanel, M. Nazan, **Türkiye’de Demokrasi Sürecinde Sivil Toplumun Gelişimi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Konya, 2001.
- Atay, Ender Ethem, “Hukukta Meşruiyet Kavramı“, **KhukA**, 1 (1998), (2-16).
- Ataseven, Gülsen, ”Sivil Toplum Kuruluşları ve Kadın“, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı:18, 1997, (340-346).
- Ateş, Toktamış, **Demokrasi, Kavramı, Tarihi Süreç, İlkeler**, Ümit Yayıncılık, 5. Baskı, Ankara, 1994.
- Aybay, Rona, “Baskı Grupları”, **İÜHFİM**, Cilt: 27, Sayı: 1-4, İstanbul, 1962, (267-278).
- Aydın, Mustafa, “Kamusal Alan ya da Siyasetin Ön Bahçesi”, **Sivil Toplum**, Yıl: 1, Sayı: 4, 2003, (7-18).
- Bacık, Gökhan, “Devlet ve Birey Aşınırken Kamusal Alanı Düşünmek”, **Sivil Toplum**, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, (25-29).
- Bağce, Emre, “ Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi”, **Amme idaresi Dergisi**, 32/4, 1999, (1-2).
- Beckman, Björn, “Demokratikleşmeyi Açıklamak: Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar”, içinde. **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, Editörler: Elizabeth Özdalga, Suna Persson, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, (1-9).
- Belge, Murat, ”Sivil Toplum Örgütleri“, içinde. **Merhaba Sivil Toplum**, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 1988, (23-37).
- Bıçak, Vahit, **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında ifade Özgürlüğü**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002.
- Bobbio, Norberto-Textier, Jacques, **Gramsci ve Sivil Toplum**, Çevirenler: Arda İpek, Kenan Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

- Boobbio, Norberto, "Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı", Çeviren: Mehmet Küçük, içinde. **Sivil Toplum ve Devlet**, Derleyen : John Keane, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Bolay, Hayri, "Sivil Toplum ve Manası" , **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, (7-9).
- Bulut, Nihat, **Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003.
- Bulut, Nihat, **1982 Anayasası Çerçevesinde Türkiye'de Siyasal Katılım**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.
- Bulut, Nihat, "Demokrasiyi İdeal Anlamına Yaklaştırma Çabası Olarak Radikal Demokrasi", **AÜEHFD**, Cilt: VII, Sayı: 1-2, Erzincan, 2003, (69-88).
- Bulut, Nihat, "Ortaçağdan Yeniçağa Geçiş Süreci Bağlamında Ekonomik Zihniyet Değişiminin Siyasal Düşünceye Etkisi", **AÜEHFD**, Cilt: VI, Sayı: 1-4, 2002.
- Bumin, Kürşat, **Sivil Toplum ve Devlet**, Yazko, İstanbul, 1982.
- Çavuşoğlu, Naz, **Anayasa Notları**, Beta, İstanbul, 1997.
- Çaha, Ömer, **Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- Çaha, Ömer, "Mahrem Kamusal Alan", **Sivil Toplum**, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, (79-88).
- Çaha, Ömer, "1980 Sonrası Türkiye'sinde Sivil Toplum Arayışları", **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Sayı: 18, Yıl: 3, 1997, (28-64).
- Çam, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- Çarkoğlu, Ali, "Türkiye'de Devlet ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri", içinde. **Merhaba Sivil Toplum**, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 1998, (79-89).
- Çelik, Abdullah, "Batı Demokrasisinde Meşruiyet Sorunu", www.e-sosder.com, 16.06.2004.
- Çelik, Nuri, **İş Hukuku Dersleri**, 16. Baskı, Beta, İstanbul, 2003.
- Çukurçayır, M. Akif, **Yurttaş Odaklı Yerel Yönetim**, Çizgi Kitapevi, Konya, 2003.
- Daver, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Doğan Yayınevi, Ankara, 1969.
- Davutoğlu, Ahmet, "Küreselleşme ve AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Ulusal Egemenliğin Geleceği", **Anayasa Yargısı 20**, Ankara, 2003.
- Demirbaş, Osman, "Milli Mücadelede Farklı Meşruiyet Tipleri", **İÜSBFD**, No: 26, 2002.
- Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, 1982.

- Doğan, İlyas, **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, Alfa Kitapevi, İstanbul, 2002.
- Doğan, İsmail, **Sivil Toplum, Ondan Bizde de Var**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Doğan, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul, 2001.
- Donnelly, Jack, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Çevirenler: Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.
- Döner, Ayhan, **İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Sistemi**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003.
- Dönmezer, Sulhi, **Sosyoloji**, 10. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 1990.
- Duman, İ. İhsan, **Uygulamalı ve Karşılaştırmalı Türk Anayasa Hukuku**, İstanbul, 1985.
- Duverger, Maurice, **Politikaya Giriş**, Çeviren: Samih Tiryakioğlu, 2. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 1984.
- Duverger, Maurice, **Siyaset Sosyolojisi**, Çeviren: Şirin Tekeli, Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.
- Eker, Semih, **Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Değerlendirmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2000.
- Emrealp, Sadun, “Yerel Yönetimler ile STK Arasındaki İşbirliği“, içinde. **Merhaba Sivil Toplum**, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 1988.
- Ensaroğlu, Yılmaz, “İnsan Hakları Mücadelesinde Sivil Toplum Örgütlenmesinin Önemi: MAZLUMDER Örnek Olayı”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplumun Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997.
- Erdal, Mustafa, **Sosyoloji**, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1993.
- Erdinç, Tahsin, “Alexis Tocqueville ve ABD’de Sivil Toplumun Temelleri (Sivil Toplum Örgütleri ve Kurumları)“, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, sayı: 18, Yıl: 3, 1997, (389-393).
- Erdoğan, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, 4. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2003.
- Erdoğan, Mustafa, **Anayasa ve Özgürlük**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002.
- Erdoğan, Mustafa, **Liberal Toplum, Liberal Siyaset**, 2. Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 1998.
- Erdoğan, Mustafa, **Türkiye’de Anasalar ve Siyaset**, 3. Baskı, Liberte, Ankara, 2001.
- Erdoğan, Mustafa, “De Tocqueville’in Düşüncesinde Sivil Toplum, Dernekleşme ve Siyaset“, www.liberal-dt.org.tr, 29.10.2004.

- Erdoğan, Mustafa, "Milli Egemenlik", www.liberal-dt.org.tr, 16.06.2004.
- Eroğlu, Cemal, "Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına ve Anayasa Yargısına Etkileri", **Anayasa Yargısı 20**, Ankara, 2003.
- Erözden, Ozan, "STK'lar ve Hukukî Çerçeve de Yenilik Talepleri Üzerine Notlar ", içinde. **Merhaba Sivil Toplum**, Derleyen: Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998.
- Fincancı, Yurdakul, "Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet", içinde. **Sivil Toplum**, Editör: Yurdakul Fincancı, Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, (1-16).
- Gemalmaz, M. Semih, **Ulusal Üstü İnsan Hakları Hukukun Genel Teorisine Giriş**, 4. Baskı, Beta, İstanbul, 2003.
- Gençkaya, Ömer Faruk, "Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not", **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 2, Sayı: 18, 1997, (102-105).
- Gönenç, Levent, "Meşruiyet Kavramı ve Anayasaların Meşruiyeti Problem", **AÜHFĐ**, Cilt: 50, Sayı: 1, Ankara, 2001.
- Göze, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Basım Yayım, 9. Baskı, İstanbul, 2004.
- Göze, Ayferi, "XVI. Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme", **İÜHFĐ**, Cilt: XXXIV, No: 14, 1969, 243.
- Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukuna Giriş**, Etkin Yayınlar, Bursa, 2001.
- Gramsci, Antonio, **Hapishane Defteri**, Çeviren: Adnan Cemgil, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1986.
- Gray, Jhon, **Sınırlı Devlet Pozitif Bir Gündem**, Çeviren: Doğan Nadi Leblebici, Editörler: Atilla Yayla, Mustafa Erdoğan, Ankara, 1994.
- Gülmez, Mesut, "AB Hukukunda Sendikal Haklar ve Türkiye'nin Uyum Sorunu", **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 23-24, Ankara, 2001-2002.
- Gülmez, Mesut, "Memur Sendikaları ve Siyasal Etkinlik", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 28, Sayı: 2, Ankara, 1999.
- Gülmez, Mesut, "Sendika Kurma Hakkının Uluslararası İlkeleri ve Türkiye", **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 7-8, Ankara, 1985-1986.
- Güneş, Muharrem/ Güneş, Hasan, **Türkiye'de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2003.

- Güneş, Seyithan, **Teori ve Uygulamada Kişi Özgürlüğü ve Güvencesi**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1998.
- Hakyemez, Yusuf Şevki, **Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2004.
- Hatemi, Hüseyin, “Sivil Toplum Örgütü Ne Demek Olsa Gerektir?”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18. 1997, (18-21).
- Hazır, Hayati, **Anayasa Hukuku**, Selçuk Üniversitesi Yayınları No: 83, Konya, 1990.
- Hobbes, Thomas, **Leviathan**, Çeviren: Semih Lim, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Hocaoğlu, Durmuş, “Sivillik ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, (106-112).
- Kaboğlu, İbrahim, **Kollektif Özgürlükler**, DÜHF Yayınları, Diyarbakır, 1989.
- Kaboğlu, İbrahim, **Özgürlükler Hukuku**, Afa Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kaboğlu, İbrahim, “Dernek ve Toplantı Özgürlükleri”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 14, Ankara, 1993-1994.
- Kalabalık, Halil, **İnsan Hakları Hukuku**, Değişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kapani, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.
- Kapani, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, 4. Baskı, Bilgi Yayınları, Ankara, 1998.
- Karayalçın, Yaşar, “Hukukun Üstünlüğü (Kavram-Bazı problemler)”, **Bedri Gürsoy’a Armağan, AÜSBF**, Cilt: 47, Sayı: 1-3-4, 1992, (193-214).
- Keane, John, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, Çeviren: Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Keane, John, **Sivil Toplum ve Devlet**, Çeviren: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Kentel, Ferhat, “Sivil Toplum Kuruluşları: “Projecilik” Versus Kültürel Yurttaşlık”, içinde. **Projeler ve “Projecilik” Sivil Toplum Kuruluşları**, Tarih Vakfı, İstanbul, 2003, (3-12).
- Korkusuz, Refik, **Uluslararası Belgelerde ve Türk Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler**, Özrenk Matbaacılık, İstanbul, 1998.
- Kömeçoğlu, Uğur, “Kamusal Alan Kavramlaştırmasında Bazı Teorik Sorunlar “, **Sivil Toplum**, Yıl:1, Sayı:2, 2003, (7-16) .

- Kubalı, H. Nail, **Anayasa Hukuku, Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler**, Ersa Matbaacılık, İstanbul, 1965.
- Kuçuradi, İoanna, “Sivil Toplum Kuruluşları: Kavramlar”, **Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyum-1**, Üç Sempozyum, Sivil Toplum Kuruluşları, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, (24-30).
- Kutlu, Mustafa, **Kuvvetler Ayrılığı**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2001.
- Kuzu, Burhan, ”Demokrasi-Resmi İdeoloji-Sivil Toplum, **Gündüz Ökçün’e Armağan**, AÜSBFD, Cild: 47, Sayı: 1-2, Ankara, 1992, (335-367).
- Kuzu, Burhan, “Kamu Yönetiminde Baskı Guruplarının Rolü ve Memleketimizdeki Duruma Kısa Bir Bakış”, **İÜHFİM**, Cilt: 51, Sayı: 1-4, İstanbul, 1985.
- Lipson, Leslie, **Politika Biliminin Temel Sorunları (Siyasal Bilime Giriş)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 33, Ankara, 1986.
- Mardin, Şerif, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Neziroğlu, İrfan, “Askeri Müdahaleler ve Birey Özürlü Sivil Toplum Örgütleri“, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997.
- Okandan, Recai G., **Umumi Amme Hukuku**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1976.
- Oğurlu, Yücel, **Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2002.
- Öden, Merih, **Türk Anayasa Hukukunda Eşitlik İlkesi**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2003.
- Ökçesiz, Hayrettin, “Hukuk Kültürünün Yapısını Nomos-Physis Çerçevesinde Yedi Üçüzlü Bir Kurguyla Açıklamak”, **Anayasa Yargısı 20**, Ankara, 2003.
- Öz, Erol, **Feodalizm**, BDS Yayınları, İstanbul, 1996.
- Özbilgen, Tarık, **Hukukta Meşruiyet Meselesi**, (Doktora Tezi), yayınevi bilinmiyor, İstanbul, 1957.
- Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, 8. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2004.
- Öktem, M. Niyazi, **Özgürlük Sorunu ve Hukuk**, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1977.
- Özdemir, Hikmet, “Vakıflar ve Sivil Toplum”, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, (309-313).
- Paine, Thomas, **İnsan Hakları**, Çeviren: Mehmet Osman Dostel, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul; 1988.

- Plagemann, Gottfried, “Sivil Toplum Örgütleri için Türkiye’deki Hukuki Şartlar”, içinde. **Devlet ve Sivil Toplum Bağlamında Halk Katılımcılığı ve Sivil Toplum Kuruluşları**, Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 2002, (45-57).
- Poggi, Gianfranco, **Çağdaş Devletin Gelişimi Sosyal Bir Yaklaşım**, Çevirenler: Şule Kut, Binnaz Toprak, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Poulantzas, Nicos, **Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**, Çeviren: L. Fevzi Topaçoğlu, Şen Suer Kaya, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.
- Reisoğlu, Safa, **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, Beta, İstanbul, 2001.
- Rousseau, Jean Jacques, **Toplum Sözleşmesi**, Çeviren: Vedat Günyol, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1974.
- Rowley, Charles K., “On The Nature Of Civil Society”, **Independent Review**, Vol. 2, Winter 1998.
- Ruhi, M. Emin, **Fransız Devriminde Bir Başrol Oyuncusu: Sieyes, Liberte**, Ankara, 2002.
- Rumpf, Christian, “Ölçülülük İlkesi ve Anayasa Yargısındaki İşlevi ve Niteliği”, **Anayasa Yargısı 10**, Ankara, 1993.
- Sabuncu, Yavuz, **Anayasaya Giriş**, 7. Baskı, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Sadurkski, Wojciech, **İfade Özgürlüğü ve Sınırları**, Çeviren: Bahattin Seçilmişoğlu, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002.
- San, Coşkun, **Max Weber’de Hukukun ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi**, Ankara, 1971.
- San, Coşkun, “Demokratik Siyasal Kültür ve İnsan Hakları”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 16, Ankara, 1994, (3-13).
- San, Coşkun, ”Toplumda Demokratikleşme Alanları”, **Anayasa Yargısı 10**, Ankara, 1993, (411-429).
- Sancar, Mithat, “Değişen Egemenlik Sürecinde Meşruiyet Sorunu ve Anayasal Düzen”, **Anayasa Yargısı 20**, Ankara, 2003.
- Sarıbay, Ali Yaşar, **Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam**, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- Savcı, Bahri, “Siyasi İktidarı Hukukla Bağlama Çabasının Geçirdiği Seyir”, **AÜSBFD**, Cilt: XII, No: 4, 1957, (65-127).

- Savran, Gülnur, **Sivil Toplum ve Ötesi, Rousseau, Hegel, Marx**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- Schauer, Frederick, **İfade Özgürlüğü Felsefi Bir İnceleme**, Çeviren: Bahattin Seçilmişoğlu, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002.
- Schulz, Gerhard, “Entstehung und Wandel der Modernen Gesellschaft” im: **Festschrift für Hans Rosenberg**, Hrs. Gerhard A. Rither, Berlin, 1970.
- Sezer, Abdullah/ Kırıt, Emrah/ Boyar, Oya, **Hukuk Devleti**, Toplusal Katılım ve Gelişim Vakfı, İstanbul, 2003.
- Sivil Toplum İşbaşında, **Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği**, Ankara, 2001.
- Soysal, Mümtaz, “Değişen Egemenlik ve Meşruluk Tipleri“, **Anayasa Yargısı 20**, Ankara, 2003..
- Sunar, İlkay, Konuşmalar Bölümü Birinci Tur, **Sivil Topluma Geçiş Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti**, İstanbul, 1992, (9–16).
- Sunay, Reyhan, **İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları**, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2001.
- Sur, Melda, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Çerçevesinde Sendika Hakkı”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 16, Ankara, 1994.
- Tağma , Korkmaz, **Yeniden Yapılanma Kuralları**, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2001.
- Tanör, Bülent, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, BDS Yayınları, İstanbul, 1994.
- Teziç, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, 9. Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2004.
- Tocqueville, De Alexis, **Amerika'da Demokrasi**, Çevirenler: İhsan Sezal, Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994.
- Toku, Neşet, “Eşit-Yurttaş ve Özgür-Bireyin Varoluşunun Hukuki Temelleri”, **Liberal Düşünce**, Yıl: 7, Sayı: 28, Güz, 2002, (217-223).
- Tosun, Gülgün, **Demokratikleşme Sürecinde Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Türkiye Örneği**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1998.
- Tuğ, Adnan, **Sendikalar Hukuku**, 2. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 1992.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, 3. Baskı, İÜHF Yayınları No: 454, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul, 1975.

- Tunçay, Mete, “Sivil Toplum Kuruluşları ile İlgili Kavramlar”, içinde. **Tazminattan Günümüze İstanbul’da STK’lar** , A.N.Yücekök/ İ.Turan/ M.Ö.Alkan, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, (9-15).
- Turan, İtler, ”Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik“, içinde. **Sivil Toplum**, Editör: Yurdakul Fincancı, Türkiye, Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, (27-34).
- Turhan, Mehmet, “Anayasamız ve Demokratik Toplum Düzeninin Gereklere”, **Anayasa Yargısı 8**, Ankara, 1991, (401–420).
- Türköne, Mümtaz’er, “Devletli Sivil Toplum”, **Sivil Toplum**, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, (53-58).
- Türköne, Mümtaz’er, “ Sivil Toplum Tanrısı Öldü mü? “, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl : 3, Sayı: 18., 1997, (22-24).
- Ünal Şeref ,**Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.
- Uygun, Oktay, **1982 Anayasası’nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi**, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul, 1992.
- Uygun, Oktay, “Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi”, **Anayasa Yargısı 20**, Ankara, 2003.
- Uysal, Birkan, “Çağdaş Karizma”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 4, 1993.
- Walker, Steve, “Designing for Civil Society”, **Interacting With Computers 17** (2005), (2-8).
- Weber, Max, **Sosyoloji Yazıları**, Çevien: Taha Parla, 3. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- Yaman, Yılmaz, ”Gönüllülük Psikolojisi ve Gönüllü Yönetimi”, **Sivil Toplum**, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, (99-108).
- Yarar, Erol, “Sosyal Gelişmenin Dinamik Güçleri: Sivil Toplum Örgütleri”, **Yeni Türkiye Sivil Toplum Özel Sayısı**, Yıl: 3, Sayı: 18, 1997, s. 315 (314-316).
- Yayla, Atilla, **Siyaset Teorisine Giriş**, Siyasal Kitapevi, 4. Baskı, Ankara, 2004.
- Yavuzyiğit, Musa Hikmet, “Dernekler ve Demokrasi”, **Latif Çakıcı’ya Armağan**, AÜSBFD, Cilt: 50, No: 1-2, Ankara, 1955, (415–439).
- Yelken, Ramazan, “Kamusal Alan Kim(ler)in Alanı?”, **Sivil Toplum**, Yıl: 1, Sayı: 2, 2003, s.5

- Yılmaz, Aytekin, “ Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye, **Yeni Türkiye, Sivil Toplum Özel Sayısı**, sayı: 18, Yıl: 3, 1997, (86–97).
- Yılmaz, Kemal, “Çağdaşlaşma, İnsan Hakları ve Türkiye”, **İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 16, Ankara, 1994, (99–110).
- Yokuş, Sevtap, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde ve 1982 Anayasası’nda Hak ve Özgürlüklerin Kötüye Kullanılması**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002, s.33.
- Yücekök, Ahmet N., “Türk Hukukunda Tüzel Kişilik”, içinde. **Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar**, A. N. Yücekök/ İ. Turan/ M. Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, (147-159).
- Yılmaz, Bülent Tunga, **Katılımcı Demokrasi**, Arı Hareketi, İstanbul, 2003.
- Zabunoğlu, Yahya Kazım, **Kamu Hukukuna Giriş (Devlet)**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

ÖZGEÇMİŞ

29 Ekim 1980 yılında Erzurum'un Aşkale ilçesinde doğdu. İlkokulu Aşkale Cumhuriyet İlkokulu'nda, ortaokulu İnkılap Ortaokulu'nda okudu. Liseyi ise, Aşkale Lisesi'nde tamamladı. 1997 yılında İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nde yüksek öğrenimine başladı. Buradan 2001 yılında başarıyla mezun oldu. 2002 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisans eğitimine başladı. Yine aynı enstitüdeki hazırlık aşamasını başarıyla bitirdikten sonra 2003 yılında Erzincan Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bilim Dalında yüksek lisans öğrenime başladı.